

Történelem és muzeológia 4. (2017)/1-2.

Tartalom

Előszó

- GYULAI Éva : [Konfliktusok és feloldások? - A szerkesztő előszava a Történelem és Muzeológia - Internetes Folyóirat Miskolcon 4. évfolyamának 1-2. összevont számához](#) 1-2 [369.25 kB - PDF]

I. világháború (1914-1918)

- KAPUSI Krisztián : [Olasz front és magyar tizeshonvédek a nagy háborúban](#) 3-12 [1.81 MB - PDF]

Tanulmányok, cikkek

- HIDEG Ágnes , CSÁKI Tamás : [Egy eltűnt kastély nyomában - A Klein-kastély Miskolc-Szirmán](#) 13-39 [3.12 MB - PDF]
- KIS József : [A Borbély Maczky-eset - gyilkosság kivizsgálás nélkül](#) 40-56 [1.87 MB - PDF]

Források

- GYULAI Éva : [A jászóvári prépostság 17. század végi ábrázolása Joseph Peschka kamarai építész rajzán \(1783\)](#) 57-67 [2.49 MB - PDF]
- KŐMÍVES Tibor : [Város és háború - Kassa város katonai terhei 1848/49-ben a magisztrátus iratai alapján](#) 67-89 [1.84 MB - PDF]

Muzeológia

- **SPÓNER Péter** : "Háborúban sem hallgatnak a múzsák!" -"10-es honvéd hét" egykor és most (1917-2017) 90-109
[3.54 MB - PDF]
-
-

Könyvismertetés

- **APOR Eszter** : Recenzió: Petneki Áron: "Oh az ecset nagy szónok!" Jan Matejko és a magyarok 110-116 [1.27 MB - PDF]
-

Konfliktusok és feloldások? –

A szerkesztő előszava

a *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon*

c. folyóirat 4. évfolyamának 1–2. összevont számához*

GYULAI Éva

Internetes lektorált folyóiratunk 4. évfolyamának összevont száma, a korábbi évfolyamokban megjelent publikációk széles spektrumú tematikáját követve, tudomány- és szakterületeink, a történelem és a muzeológia legkülönbözőbb tárgyköreiből közöl tudományos cikkeket és tanulmányokat. A sokféleség már rovatainkból is kitűnik (*I. világháború 1914–1918; Tanulmányok; Források; Muzeológia; Könyvismertetés*), a diverzitás azonban leginkább a közleményekben ölt testet.

Mi lehet mégis, ami az írásokat – a tudományos nívón túl – összeköti? Valószínűleg több közös pontot, üzenetet, tartalmi rezonanciát is találhatnánk, e helyt a történelem, sőt a jelen társadalmak egyik mozgatórugóját, a társadalmi konfliktusokat és a konfliktusokra adott válaszokat, a konfliktusok által kikényszerített egyéni és társadalmi döntéseket említjük, hiszen nincsen történelem konfliktusok nélkül, akár nézet- vagy véleménykülönbséget, szembenállást, összeütközést, sőt összecsapást értsünk konfliktuson. A konfliktus látszólag (legalább) két – különböző célú, ideológiájú, korú, státusú, kultúrájú, származású stb. – fél, résztvevő, szereplő, protagonista szembenállása, és ezek a felek nemcsak társadalmi lények és csoportok lehetnek, hiszen az élő és élettelen világ számos jelensége kerülhet konfliktusba egymással. Ráadásul az ember sem csak egy másik társadalmilag meghatározott személyllyel kerülhet összeütközésbe, elég, ha csak mai világunk egyik legégetőbb világproblémáját: a természet és az ember viszonyát, küzdelemét említjük. A modern társadalom- és történettudomány kutatásaiban a konfliktusok „természetén” túl egyre inkább kialakulásukat, a „tapintható” összeütközéshez vezető utat vizsgáljuk, ugyanakkor fontos a konfliktus bekövetkezése után a feleknek a megoldásban, a kivezető út megtalálásában végzett társadalmi gyakorlata is, amely a régit meghaladó új szituációt, miliőt teremthet. Nincsen konfliktus sérülés, csorbulás, veszteség nélkül, de ha a feloldás innovatív módon és innovációt eredményezve születik meg, ez nemcsak újdonságot, új jelenséget, újítást, megújulást eredményezhet, hanem példa is lehet a hasonló nehézségek, összeütközések, harcok, krízisek kezelésére. A konfliktusokból azonban csak akkor eredhet innováció, ha az új helyzet, viszony, „társadalmi termék” a szembenálló felek mindegyikének érdekében áll, akár saját pozíciójának, előnyeinek elvesztése árán is. Nem fordulhat innovációba az a konfliktus, amelyben a felek egyike-másika vagy mindegyike – valamilyen, legtöbbször önös okból – érdekelt a konfliktus fenntartásában, az elhúzódó konfliktusok azonban lassan, vagy nem is olyan lassan, erodálják a szembenállókat.

Folyóiratunk jelen számában először a világtörténet egyik legnagyobb „világkonfliktusát”, az I. világháborút idézzük fel a miskolci tízeshonvédeknek az olasz fronton vívott harcaival, akik a szurony mellett egy alig egy évszázados technikai újítást, a fényképezőgépet is használták a Brenta-völgy harcterein. Ennek a konfliktusnak a miskolci, borsodi bakák természetesen csak elszenvedői, és nem szereplői lehettek, kérdés, hogy mit gondoltak hazájuktól távol, a szülőhelyük természeti környezetétől gyökeresen eltérő sziklás észak-olasz hegyvidék lövészárkaiban a nagyhatalmak antagonizmusáról. Valószínűleg ugyanazt, amit korábban az orosz és román fronton, a tízeshonvédek ugyanis csak 1918 nyarán vezényelték át Trentino és Alto Adige harctereire. A háború már csak pár hónapig tartott, de a miskolci katonák a következő időszakban, Trianon árnyékában maguk is megtapasztalhatták: ezt a nagyhatalmi konfliktust nem sikerült feloldani, az I. világháborút követő békék inkább Gordiusi-csomóként elvágták, mintsem megoldották a konfliktusokat, amelyeknek a „megoldatlansága” egyébként már a hosszú 19. század utolsó évtizedeinek hatalmi politikájába is kódolva volt.

*A kutatást és szerkesztést támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” c. projekt – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával.

A miskolci és szirmai tízeshonvédek még csodálhatták azt a mesébe illő új kastélyt, amely nem sokkal korábban Szirmán épült fel. A I. világháborúba torkollott modernizáció korszakában a művészet és kultúra konfliktusai kevésbé véresen „törtek ki”, mint a politikáé, és a művészetnek a régi és a modern konfliktusában sikerült innovációval túllépni saját „ancien régime-jén”, a historizmuson; a 19. század végén született stílusirányzat nem is kaphatott volna jellemzőbb elnevezést, mint: „art nouveau”, új művészet. Igaz, Közép- és Kelet-Európában már inkább szecesszióknak hívták, ami a régiből, a régítől való ki- és elszakadást, a régi elől való menekülést, az azzal való szakítást is jelenti. A művészeti innovációnak megdöbbentően egyedi és nagyszerű példája az a szecessziós kastély, amelynek tervezője a saját korában Európa egyik leginventívusabb építőművésze volt. Hogy a falusi környezetben, szinte a pusztába emelt „csodakastély” mennyire újdonságnak számított a vidéki építészeti miliőben, mi sem mutatja jobban: a *Gründerzeit* éllóvasának számító közeli Miskolc fő utcáján alig volt szecessziós épület, a helyi nagypolgárság ízlése általában megmaradt a historizmusnál. A kastély tulajdonosa, a birtokossá és vidéki mezőgazdasági vállalkozóvá lett zsidó nagypolgár maga is a magyarországi modernizáció társadalmi innovációjának „terméke”, sorsa éppen ezért a lehető legszorosabban összefonódott a trianoni Magyarország tragikus sorsával. A politikával és hazája törvényeivel való konfliktusa feloldhatatlan volt, az üldöztetések elől öngyilkosságba menekült. Kastélya sem sokkal élte túl építetetőjét.

A Horthy-korszak végének és a német megszállás alóli felszabadítás, egyben szovjet megszállás időszakának számtalan társadalmi, politikai és szociális konfliktusa közül a folyóiratunkban pertraktált eset Miskolc utolsó, nem sokkal a deportálás előtt kinevezett főispánjának máig rejtélyes és tragikus halálával foglalkozik. A gyilkosság a szovjet megszállással létrejött, számtalan konfliktussal terhelt új politikai berendezkedés legelső évében következett be, amelynek feszült politikai viszonyait, éles társadalmi és személyes konfliktusait nem is annyira az egykori főispán meggyilkolása, mint inkább a bűntett nyomozásának, vagy inkább a nyomozás elmaradásának körülményei jellemezhetik.

Folyóiratunk deklarált céljai között van a köz- és magángyűjteményekben őrzött történeti források közzététele, elemzése. A *Források*-rovat első cikke egy eddig nem ismert 18. század végi, cseh származású kamarai építész külföldi gyűjteményben őrzött színezett rajzát közli. A Szepesi Kamara tervezője számos királyi uradalomnak készített a kor színvonalán álló barokk épületterveket az 1770/80-es években, a kamarai uradalmak ugyanis a vezető szerepet vittek a felvilágosult abszolutizmus időszakának gazdasági innovációjában, alkalmazottaik, így a mérnökök, építészek is a legmagasabb szakmai nívón álltak. Számos uradalmi központ, helység gyarapodott értékes és szép ingatlanokkal a 18. század második felében. A cikk azonban nem az építész saját terveivel, hanem egy 17. századi rajzról készült másolatával foglalkozik, így tervrajzai között egy azóta lebontott, középkori eredetű és a törökkorban átépített (ma Szlovákiában található) kolostoregyüttes látképét is az utókorra hagyományozta.

A *Források*-rovat másik cikke egy nagy önkormányzati hagyományokkal rendelkező város háborús konfliktusaival foglalkozik: hogyan kezeli Kassa magisztrátusa a '48/49-es szabadságharc háborús terheit, amelyeket felváltva rónak rá a honvéd, majd császári hadak. A város jegyzőkönyvei és a hozzájuk kapcsolódó iratok tanúsága alapján a város vezetői és hivatalnokai tehetséggel és szakszerűséggel oldják meg a különleges helyzetben felmerülő nehézségeket. Több módon is igyekeznek a város érdekei szerint eljárni, közben az iratkezelésben rájuk rótt feladatot is ellátják, igaz, az ügyek megnövekedett száma miatt, innovatív módon, rövidítenek a bejegyzéseken.

A *Muzeológia*-rovat az I. világháború kulturális életének egyik kivételes, és a háborús viszonyok között a korban, sőt máskor is egyedinek számító jelenségével foglalkozik. Az említett tízeshonvédek tiszteletére ugyanis még a háború alatt kiállítást rendeztek a miskolci múzeumban, ahol számos tárgyi és képi-írási emléket vonultattak fel a város – ekkor még a harctereken szolgáló – „házi ezredéről” való megemlékezésen. A hátszág a kultúrával igyekezett oldani a háború okozta pszichikai válságon. A kiállítást egyéb kulturális rendezvények is kísérték, így a „Tízeshonvéd Hét” igazi újdonság és szenzáció volt Miskolcon 1917-ben. Innovációnak számított az is, hogy már a háború alatt megkezdtek egy később emlékmúzeum létrehozását a honvédek emléktárgyainak, írásainak gyűjtésével. A múzeum 100 év múlva, 2017-ben, részben az emlékmúzeum azóta szétszóródott anyagából, megismételte a rendezvényt, ami a jelenkori muzeológia és muzeológusok innovatív gyakorlatát jelzi.

Olasz front és magyar tizeshonvédek a nagy háborúban

KAPUSI Krisztián

The Italian Front and the 10th Royal Hungarian Honvéd (Landwehr) Infantry-Regiment ('Tizeshonvéd') in the Great War

Austria-Hungary and its southern neighbour, the Kingdom of Italy, joined different alliances and fought on opposing sides during World War I. Nearly eight hundred thousand Italian-speaking subjects lived in the Isonzo and Adriatic areas of Austria-Hungary (around the cities of Gorizia, Trieste and Fiume) and westwards, in Alpine environments of Bolzano, Merano and Trento (Alto Adige and Trentino provinces) in South Tyrol.

How did the soldiers of the 10th Honvéd Infantry Regiment of Miskolc end up in the peaks of the Dolomites during the final months of the war? Was there any possible alternative for making an honourable stand when the inevitability of the collapse was already apparent? This study aims to examine such questions.

*

Az Osztrák–Magyar Monarchia közel 51 milliós népességében 768 ezer olasz nyelvű alattvaló élt az 1910. évi népszámlálás adatai szerint.¹ Gorizia térsége és az Isonzó² folyásvidéke, Trieszt, az Isztria és Fiume adriai tengerpartja, nyugatabbra pedig a dél-tiroli Bolzano, Merano és Trento városok (Alto Adige és Trentino tartományok) alpesi környezete volt a Monarchia határain belül többségben olasz népesség által lakott határvidék.³ Alapvető érdekellentét feszült a szomszédos államok között, nem véletlen, hogy a Habsburgok voltak az olasz egység legfőbb hátráltatói a XIX. században. Ausztria felforgatóknak, anarchistáknak tekintette a taljánokat (Luigi Lucheni 1898-ban leszúrta Erzsébet császárné és királyné, I. Ferenc József osztrák császár és magyar király népszerű feleségét).⁴ Az alpesi Trentino és az adriai Trieszt, Fiume, Isztria vonatkozásában az ifjú olasz államnak egyetlen szomszédja, az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben maradtak etnikai alapú területi követelései Itália egységesülése után.

Az Olasz Királyság létét megalapozó 1861. évi egyesítő hadjárat sikereit követően, a Habsburgok hozzáálltak egy modern erőrendszer kiépítéséhez birodalmuk déli határán a Garda-tó, Trento városa és a Dolomitok vonalán. Katonai mérnökeiknek hegycsúcsokra kellett betonmonstrumokat tervezni és kivitelezni, stratégiai célok szolgálatában robbantásokkal és erdőirtásokkal formálták át Dél-Tirol és Trentino alpesi határvidékének természetes arcát. Az olasz fenyegetést annyira erősnek értékelték, hogy e viszonylag csekély kiterjedésű magashegyi szakaszon 80 erődöt emelt Ausztria kormányzata, a Monarchia erődjének több mint húsz százalékát Dél-Tirol és Trentino mindössze 520 kilométeres határvonalára építették.⁵ Utólag indokoltnak bizonyult a kiadós előkészület, hiszen az első világháborúban a két ellenséges hadviselő állam frontja az Isonzótól a Garda-tóig, Doberdótól a Piavéig és a Dolomitokig öldöklő véres harcok sorát produkálta.

¹ PÁNDI 1997. 184.

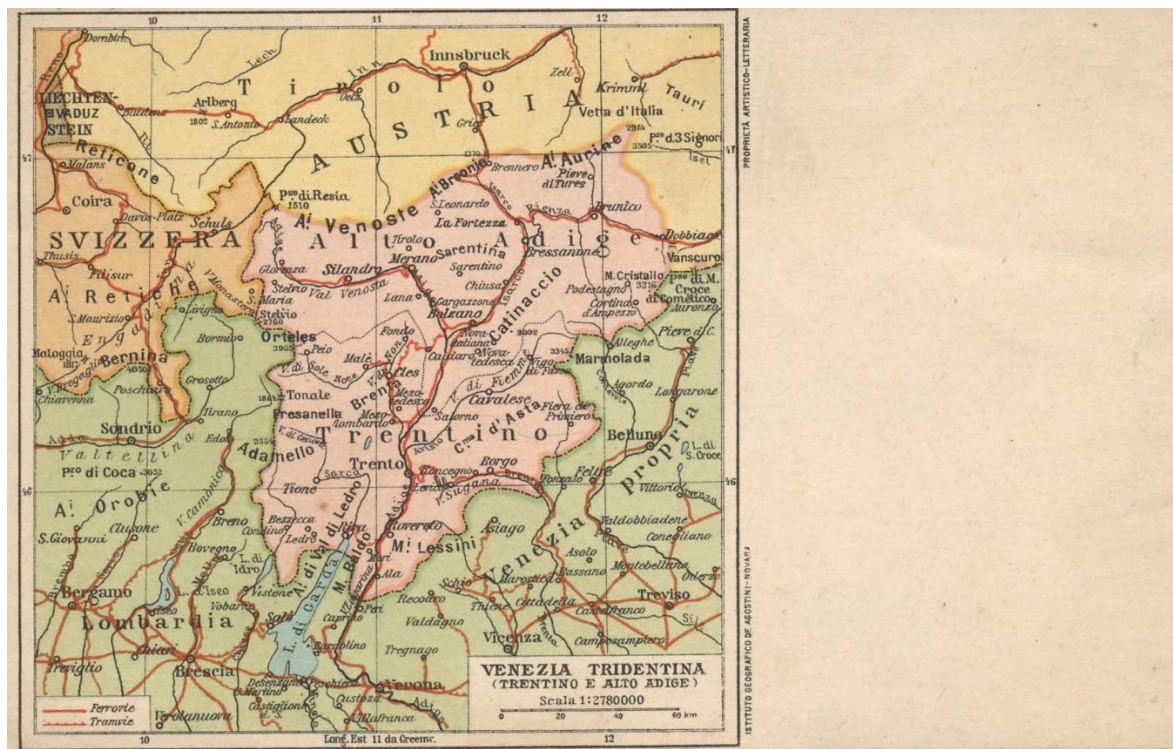
² A folyó szlovén neve: Soca.

³ Az említett határmenti településeknek német és olasz neve egyaránt volt. Az olasz/német Gorizia/Görz, Bolzano/Bozen, Trento/Trient, Merano/Meran, illetve a régió tekintetében Alto Adige e Trentino/Südtirol változatok közül 1918-ig a német használata indokolt volna, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchiához tartoztak e települések, a jelenlegi viszonyok közötti lokalizálás, térképhasználat megkönnyítése érdekében mégis inkább az olasz nevek használata tűnt célszerűnek.

⁴ SZTANÓ 2014. 218–320.

⁵ IRIMIÁS 2015. 69.

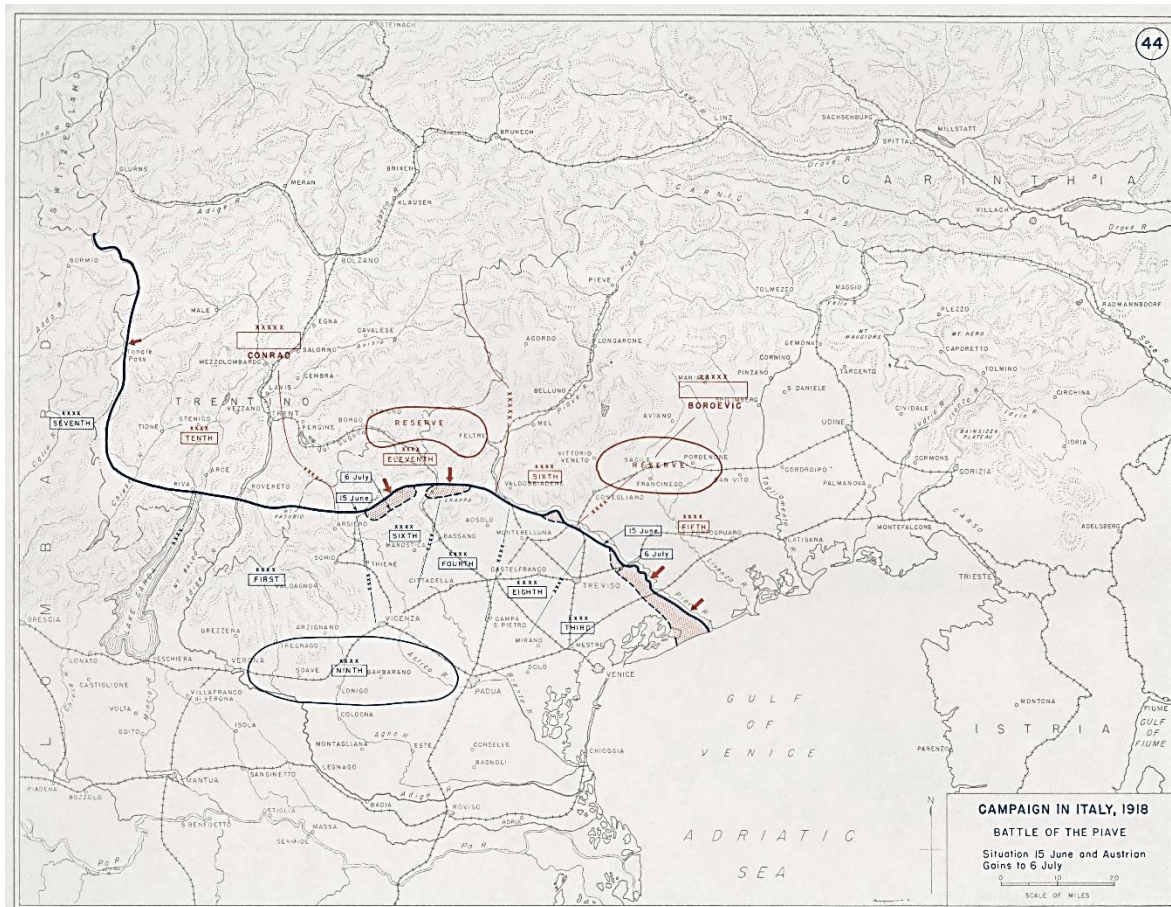
A szarajevói merénylet után a földrajzi és etnikai adottságok okán nem lehetett merészebb célja a központi hatalmaknak annál, hogy az Olasz Királyság maradjon semleges, ellenben az Antant mindent bevetett annak érdekében, hogy a saját oldalán hadviselő félként vonja be Itáliát a világháborúba. Bonyolult diplomáciai manőverek eredményeként, 1915. április 26-án aláírták végül a „londoni egyezményt”: kötelezte magát az olasz kormány, hogy egy hónapon belül hadat üzen az Osztrák–Magyar Monarchiának, cserében az angol, francia, orosz szövetségesek elismerték az olasz igények jogosságát Dél-Tirolra és Trentinóra, Gorizia, Trieszt, az Isztria térségére és ezeken felül albán területekre meg még görög szigetekre is (Dodekanészosz). Anglia 50 millió fontos kölcsönt folyósított az olasz hadba lépés finanszírozásához. Az I. világháború második esztendejében, mindezek után, 1915. május 23-án az Olasz Királyság hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának.⁶

1. Trentino és Alto Adige tartományok képeslapon megjelenő térképen, 1910 k.
(Forrás: <http://wwitoday.com/wwiScEventDetail.php?id=126>)

Az Isonzó folyó alsó szakaszán, a Gorizia és Trieszt városok közötti Doberdó-fennsíkon bontakozott ki a támadás. Négy komolyabb csata zajlott le az év végéig, de az olaszok képtelenek voltak áttörni a Monarchia védelmi vonalain. Az osztrák-magyar hadvezetés 1916 elején próbálta megosztani az Isonzónál jelentkező nyomást, ezért az olasz határvidék nyugati területein nyitott egy újabb arcvonalat. Bolzano és Trento alpesi térségéből, Dél-Tirolból törekedett az észak-olasz síkságra végső soron azért, hogy bekerítse, hátba támadja az Isonzónál harcoló olasz hadseregeket. Nem sikerült mindezt kiharcolni, bár a földrajzi távolság csekély volt és az íróasztal mellől jónak tűnt Conrad vezérkari főnök terve, Dél-Tirol és a Dolomitok, Trentino terepviszonyai a valóságban lehetetlenné tették, hogy az osztrák-magyar haderő csak úgy lerohanjon a rögzös hegyvidékről az észak-olasz alföldre. A keleti frontszakaszon viszont 1917. október 24-27-én a 12. isonzói csata Caporettonál óriási fegyvertényt hozott: az osztrák-magyar és német hadsereg a folyó egész vonalán visszavonulásra kényszerítette ellenségét, és az olaszok csak jócskán délebbre, 1917. november 10-én a Piave folyónál tudták feltartóztatni az előrenyomulást.

⁶ GALÁNTAI 2000. 260-263.

2. Az olasz front 1918-ban. Térképvázlat DODSON–ESPOSITO 1950. atlaszában (Forrás: wikipedia)

A 12. isonzói csata volt az adott frontszakasz egyetlen olyan ütközete, amelyet a Monarchia hadvezetése kezdeményezett. Caporetto (ma: Kobarid, Szlovénia) a folyó felsőbb szakaszán, Doberdótól északra szolgált a támadás helyszínéül, 1917. október 24-én hajnalban mérges gázokat tartalmazó lövedékekkel sikerült meglepni az olasz alakulatokat. Reggel megkezdődött a hatalmas erejű tüzérségi előkészítés aknavetőkkal, délelőtt támadásba lendült a gyalogság. Másnapra összeomlott az olasz arcvonal, a német és osztrák-magyar haderő pár nap alatt a *Tagliamento*, 1917. november 10-re a Piave folyóig nyomult előre. A győztes csapatok nagy mennyiségű hadianyag, felszerelés és hadifogoly, valamint három megyényi észak-olasz terület birtokába jutottak a sikeres caporettói áttöréssel. Az isonzói harcok során az olasz haderő most először szorult defenzívába, ekképpen maga a front is áthelyeződött délebbre, a Piave menti olasz területekre. A siker összességében nem befolyásolta a világháború végső kimenetelét, mert utóbb kedvezőtlenül alakultak a nyugati front viszonyai. A német erőket 1918 tavaszán kivonták Észak-Olaszországból, ahol viszont fokozódott az ellenséges angol katonai jelenlét, így a fronton maradt osztrák-magyar hadosztályok mindkét arcvonalon, a Piavénél és az alpesi Trentinóban is védekező harcokra kényszerültek. Efféle előzmények után vezényelték 1918 nyarán az olasz front trentinói arcvonalára a Miskolcra, Borsod, Zemplén és Heves vármegyéből sorozott Magyar Királyi 10. Honvéd Gyalogezredet.⁷

⁷ GALÁNTAI 2000. 290. 381. 435.

Magyarország a dualizmus idején sem azonosult Ausztria összes elvárásával és törekvésével. Kossuth Lajos haláláig Torinóban lakott, Türr István az olasz királyi hadsereg altábornagyaként tüntette ki magát, a magyar közvéleményre korántsem bírt rátelepedni az osztrákok Itália főbiája. Sáfrán Géza ezredes, a 10-es honvédek ezredparancsnoka írta az 1918. augusztus 15-én megjelent tábori újság címlapszövegét, megállapítva, hogy a

*háború ötödik évének kezdetén olasz bércek szikláit tapossuk [...] Az entente gyilkos politikája ellenségünké tette már a világ minden népét, azt is, aki barátunk volt.*⁸

Az orosz és a román frontot megjárt tizeshonvédek ezúttal az alpesi Trentino arcvonalán olasz ellenséggel vették fel a harcot, ami azért volt furcsa, mert a Monarchia határán belül élő helybéli civilek ugyancsak olaszok voltak, ráadásul bajtársaik között is akadtak olyanok, akiknek esküjük szerint a saját népük nemzeti hadseregére kellett fegyvert fogniuk. Az olasz hadüzenet rendkívüli helyzetet teremtett az Osztrák-Magyar Monarchia olasz anyanyelvű kisebbsége körül. Fiuméből az irredenta ifjúság csoportosan szökött át a határon, csatlakoztak az ellenséges olasz hadsereghez és hősi halottuk is volt az osztrák-magyar „anyaország” elleni harcokban. A helyben maradtak közül százszámra internálták Fiuméből magyarországi táborokba (Kiskunhalas, Tápiószőlő) a politikailag megbízhatatlannak minősített olaszokat, közülük 140 fő alultápláltság és különféle betegségek okán vesztette életét. A jogszabályok viszont Fiumére is vonatkoztak és a hadkötelezettség értelmében olaszokat soroztak be az osztrák-magyar hadseregnek az Olasz Királyság ellen harcoló ezredeibe.⁹ Szabó Sándor őrnagy 1918. október 24-én vette át a Magyar Királyi 10. Honvéd Gyalogezred parancsnokságát a frontról súlyos betegen távozó Sáfrán Gézától, és Szabó megörökített emlékei közé került, hogy mellette, a magyar elővéd élén egy fiumei olasz származású tiszt vonult a dél-tiroli *Salorno* (németül *Salurn*) falu környékén, a háború utolsó napjaiban.¹⁰

3. A Hétközség fennsíkon elpusztított olasz falu romjai. Fénykép, 1918. HOM HTD 76. 1. 4.

⁸ 10-es honvéd (A M. Kir. Miskolczi 10-ik Honvéd Gyalogezred tábori újsága), 1918. augusztus 15.

⁹ FRIED 2004. 21–22.

¹⁰ SASSY 1939. 204.

Az etnikai szempontok összekuszáltságához tartozott az is, hogy a 10-es honvédek által védett terület olasz lakosságú falvait a trentinói Hétközség-fennsíkon (*Altopiano dei Sette Comuni*) éppenséggel az olasz királyi tüzérség lőtte ripityára: *Stellar* község helyén köves pusztaság, *Forra*, *Pozzi*, *Carpanedi*, *Lazaretti* sűrűn beépült lakóházaiból, templomból és temetőből romhalmaz maradt a háború végére.¹¹ A magyar katonák és a *Brenta* menti olasz lakosság között normálisan alakult a kapcsolat. *Borgo Valsugana* községben katonai kórház működött, a viszony nem fajult túlságosan bizalmassá, ha hihetünk Sassy Csaba helyszíni tudósításának:

*maguk egészen nyugodtak lehetnek, asszonyom, mert komolyan mondom, nem sok kárt fognak tenni a szívünkben az olasz lányok. Nem tetszenek. Nem a mi esetünk egy sem.*¹²

Kapituláltak a románok, a Magyar Királyi Miskolci 10. Honvéd Gyalogezred 1918 áprilisától a Bácskában (Újvidék, Zombor) és Budapesten teljesített karhatalmi feladatokat, majd július 16-án vezényelték át őket az észak-olasz front trentinói arcvonalára. József főherceg hadseregearcsnokként augusztus 6-án már a *Brenta* folyó felső szakaszán, *Marter* község határában szemléltette meg az ezredet, elégedett volt a tapasztalt fegyelemmel, rendezettséggel. A parancsnokságnak címzett levelében

*a tiszték és a legénység megjelenése, magatartása felett a legmagasabb elismerését és dicséretét fejezte ki.*¹³

4. József főherceg szemléje a 10-es honvédeknél 1918. augusztus 6-án. HOM HTD 76. 1. 4.

¹¹ MÁTRAY–THURZÓ NAGY 1970.

¹² 10-es honvéd (A M. Kir. Miskolczi 10-ik Honvéd Gyalogezred tábori újságja), 1918. augusztus 15. Vö.: Somogyvári Gyula soraival: „egyed csodáltam még, szinte könnybe lábadó szemmel. A bakáink emberségét. Lézengtek a gyöngeségtől, alig kaptak már valamit, de még azt a szűkös ételmet is, amit kaptak, megosztották a falu éhező, olasz lakosságával. A hóri-horgas őrmester hosszú combjain két-két picike apróság is ült, s úgy etette a sápadt kisgyerekeket a csajkájából, mint a verébfiókat”. Idézi BEDÉCS 2015, 271).

¹³ 10-es honvéd (A M. Kir. Miskolczi 10-ik Honvéd Gyalogezred tábori újságja), 1918. augusztus 15.

5. Frontszakasz Asiago határában. Fénykép, 1918. HOM HTD 76. 1. 4.

A Brenta-völgy olasz települései (*Marter, Roncegno, Borgo Valsugana, Castelnuovo*) között *Selva* községig masíroztak a tizeshonvédek, onnan indult kötélpálya és szerpentin a délre magasló Hétközség-fennsíkra (*Altopiano dei Sette Comuni*) a *Barricata* nevű osztrák-magyar támaszpont laktanyáihoz, ahol az olasz határ húzódott. Az Adige és a Brenta folyók közötti Hétközség-fennsík lényegében egy medence, mert 2000 méter magas hegyek, a Dolomitok déli nyúlványai övezik. A folyók felől igen meredeken emelkedik a Hétközség-fennsík 1000 méter magasságig, ráadásul a nagyjából 400 négyzetkilométernyi területe korántsem összefüggő síkság, hanem szakadékok, sziklák, szurdokok által szabdalts terep.¹⁴ Települései közül a déli lábainál fekvő *Asiago* a legjelentősebb, vonatkozó szóvicc Sassy Csabától:

*[a] fronton az élet csak vegetálás, asszonyom. Agónia. A mienk még csak tűrhető, mert az csak asi-agónia”.*¹⁵

¹⁴ BEDÉCS 2015. 258.

¹⁵ 10-es honvéd (A M. Kir. Miskolczi 10-ik Honvéd Gyalogezred tábortábori újságja), 1918. augusztus 15.

Asiago egyébként más költőt mélyebben ihletett. A Dél-Dunántúlról önkéntesként bevonult Somogyváry Gyula az orosz fronton előbb a Doberdóra, 1918 nyarán a Hétközség-fennsíkra került. Az *asiagói Madonna* című versét 1918 augusztusában írta. Egyik versszaka:

*A gránátjárta régi téren
csak maga áll már csodaképpen.
Körül: romokba, összezúzva
hever síkátor, tér, meg utca,
egymásra roskadt ház, torony,
csak pusztulás és siralom.
Tán átok ül rajt, nagy, halálos,
hogyan holt a kő és holt a város...¹⁶*

A Hétközség-fennsík délnyugati részén, Sasso Rosso magaslatain kerültek állásba, ömlött az eső, dühöngött a spanyolnátha. Költő, újságíró Sassy Csabánkat ilyen viszonyok között sem hagyta el humora, a tízesek kemény napjairól ekképpen informálta otthoni olvasóit: eddig

*csak hébe-hóba jártunk a frontra, de most igazi hóba. Augusztusi hóba. Alpesi hóba. Mert hegyek
vannak itt asszonyom akkorák, hogy még nézni is fárasztó őket.*

Angol bombázók támogatták az olasz offenzívát, Sassy erről írta, hogy mindez

*aztán igazi nemzetközi jelleget ad a Brenta völgyének. Mert nem furcsa az, ha valaki az olasz fron-
ton egy magyar honvédezredben az angol tüzéség lőtávólán belül spanyol náthát kap és hogy mi-
nél hamarabb meggyógyuljon, kénytelen orosz teát inni hozzá francia konyakkal.¹⁷*

Október elején a fennsík alacsonyabb részein is hó esett és beköszöntött a fagy, az ellenség pedig támadásba lendült, október 11-től már olasz pergőtűzben kellett helytállniuk a tízeseknek.¹⁸ Tábori újságjuk „*Fehér fakesztek*” című rovatában hétről-hétre aktualizált lajstrommal sorolta fel az ezred hősi halottait, akiket a Hétközség-fennsíkon vagy Marter község temetőjében hantoltak el.

A pergőtűz senkit és semmit sem kímélt. Gyakorta odalett a telefonösszeköttetés, ezért hírvívó szerepkörrel négy kutya (Princz, Isonzó, Lord és Roland) is bevonult a harcoló tízesekhez. Tábori újságjuk nem mellőzte megemlíteni, hogy az

olaszok legutóbbi hirtelen támadása alkalmával az emberek mellett az ezred egyik jelentő kutya, Roland, a leghevesebb olasz pergőtűzben jelentéssel lett hátra küldve. Útközben a gránáttól megsebesült, a rábízott feladatot nem tudta teljesíteni. Visszavánszorgott az elküldő zászlóaljparancsnokságra, ahol beszédes, okos szemeivel jelezte, hogy a parancsot nem tudta rendeltetési helyére juttatni. Most az ezredparancsnokságon ápolják. Nemsokára ismét szolgálatba áll.¹⁹

Sáfrán Géza ezredes, majd Szabó Sándor őrnagy vezetésével az összes olasz támadást visszaverték a magyar tizeshonvédek. Másfél hónapnyi kemény harc után, október 21-én hadtesttartaléknak a Barricata körüli erdőkbe vonták vissza a tízeseket. A közvetlen arcvonal mögött sem voltak biztonságban, hősi halottaik számát október utolsó heteiben is növelték a nagy lőtávolságú olasz ágyúk. Napról-napra fokozódott ugyanakkor a bizonytalanság, hiszen a helyzet tarthatatlansága, a bukás egyértelműen körvonalazódott, de mégis, hogyan ér majd véget a világháború, mi lesz Magyarországgal? A honvédek egyre hangosabban fejezték ki azt a meggyőződésüket, hogy az otthon védelmére, a haza határaihoz kellene visszavonni a megmaradt haderőt. Teljesítették a parancsokat, stabil maradt a fegyelem, de reménykedő bizakodással fogadták az október 31-i rendelkezést, amely a hegyek közül a Brenta menti Borgo Valsugana község vasúti csomópontjához vezényelte az ezredet. Arra számítottak, hogy hamarosan indul velük a vonat a magyar határra...

¹⁶ Idézi: BEDÉCS 2015. 36.

¹⁷ 10-es honvéd (A M. Kir. Miskolczi 10-ik Honvéd Gyalogezred tábori újságja), 1918. augusztus 15.

¹⁸ SÁFRÁNY 1965.

¹⁹ 10-es honvéd (A M. Kir. Miskolczi 10-ik Honvéd Gyalogezred tábori újságja), 1918. november 1.

Csalódniuk kellett. Nemzetiségi, de már osztrák csapatok is önkényesen feladták állásaikat, a főparancsnokság pedig a Magyar Királyi 10. Honvéd Gyalogezredet ítélte megbízhatónak ahhoz, hogy a Brenta-völgyébe nyomuló olasz egységeket feltartóztatva, utóvédként fedezze a Hétközség-fennsíkon még elkeseredetten küzdő bajtársakat. Grigno és Castelnovo között utoljára harcoltak a tízesek, a perticai szerpentin alagútjaiban állták útját az olasz túlerőnek. Engedelmeskedve a parancsoknak, egyre északabbra húzódtak a Brenta felső szakaszán egészen Levico fürdővárosig. A déli arcvonalon olasz és angol egységek már október 29-én áttörték a Piave osztrák-magyar védőállásait. Összeomlott a front, a Monarchia fegyverszüneti bizottsága október 31-én jutott az olasz főparancsnokság padovai székhelyére, november 3-án aláírták az okmányt, mely szerint másnap, november 4-én délután három órakor érvénybe lépett a fegyverszünet. Az olasz hadvezetőségnek ez az idő, illetve a bizonytalanná tett időpont tette lehetővé, hogy jelentős hadianyagot zsákmányoljon és fogságba ejtsen 400 ezer osztrák-magyar katonát.²⁰

A tizeshonvédek 1918. november 3-án parancsot kaptak, hogy Levico mellől induljanak északra Pergine városába, ahol tegyenek rendet, fékezzék meg a vasúti raktárakat fosztogató helyi olasz lakosság és az osztrák szétzüllött alakulatok tombolását. Különösebb erőszak nélkül, de határozott fellépéssel sikerült pár óra leforgása alatt Pergine utcáit elcsendesíteni, majd az újabb parancs értelmében folytatták útjukat észak felé. Az ezred három részre oszlott. Első és harmadik zászlóalja haladt élen a nehéz hegyi utakon, sikeresen eljutottak Innsbruck vasúti csomópontjára, ahonnan vonattal előbb Bécsbe értek, majd haza jutottak Budapestre. Az ezred járműparkja, málhás állatai, konyhája és élelmiszer utánpótlása a műúton haladt Trentino régió központjáig, *Trento* (németül *Trient*) városában viszont az olasz hadsereg feltartóztatta és lefoglalta a készleteket. A hegyi ösvényeken leghátul menetelő második zászlóaljat és az ezredtörzset is megelőzték a műúton gyorsabban haladó olasz alakulatok.

6. A M. Kir. 10. Honvéd Gyalogezred tisztikara a Brenta völgyében. Fénykép, 1918. HOM HTD 76. 1. 4.

²⁰ GALÁNTAI 2000. 473.

Szabó Sándor őrnagy vezetésével, két napja élelem nélkül a kegyetlen hegycsúcsok között elcsigázottan vándorló tizeshonvéd második zászlóalj 1918. november 4-én már kénytelen volt megpihenni. Szabó ekképpen emlékezett:

Salurs (Salorno) falutól délre Trient és Bozen között páratlan gyönyörűségű pihenőhely. A műútból 200 m oldalt szelíden lejtő száraz legelő, minden oldalán fasorral szegélyezve, közepén fasorban csörgedező kristályos hegyi patakkal, egyik oldalán 1000 m magas sziklafallal övezve, az út másik oldalán a rohanó Etsch folyó (olaszul: Adige – K. K.). Ez a csábos hely volt a vesztünk, itt jutottunk később fogságba.²¹

Salorno falunál már olasz lovasezred várta a pihenőről útra kelő tízeseket, ismét csak Szabó szavaival:

1918. november 4-én elől-hátul egy-egy olasz hadsereg, jobbról 1000 méteren felüli sziklafal, balról az Etsch folyó zárta el útjaitokat, már minden régen felbomlott körülöttetek s második napja nem ettetek, nem engedtetek magatokat lefegyverezni, csak az én november 5-én este kiadott parancsomra semmisítettetek meg felszereléseitek maradványait.²²

Amikor az olasz alakulatok feltartóztatták a tizeshonvédeket, már érvényben volt a Padovában megkötött fegyverszünet. Ennek ellenére, *Salorno* mellől az olaszok egész éjjel meneteltették a jogalap nélkül ejtett hadifoglyaikat. Trento városában vasútra rakták őket, *Rovereto*, majd a veronai erőd volt a szortírozás helyszíne. Egészen Nápolyig vitték a különválogatott tiszteket, a campaniai nagyváros mellett, *Agnano* községben kerültek fogolytáborba. A tizeshonvéd legénység zömét *Ancona* közelében, *Servigliano* barakkjaiban, továbbá Verona, Udine és Gorizia fogolytáborokban helyezték el az olaszok. Szabó Sándor végül Nápolyból maga is Ancona környékére került, emlékei szerint

ki voltunk téve a természet szigorának, én, mint törzstiszt, sátorban laktam a serviglianói fogolytáborban, legjobb esetben ebédre és vacsorára rizslevest és makarónit kaptunk.²³

A hadifoglyok egy évnyi barakkélet után, 1919 végén (szeptember–december) tértek haza Olaszországból. Köztük volt a miskolci dr. Harsányi József százados, Oppelcz Balázs hadnagy, Tóth Kálmán alhadnagy, Sipos Sándor szakaszvezető, Donga János őrmester, Nehézy Sándor tizedes és Szemán Mátyás szabómester. Köck Gyula ózdi borbélymester, a sajószentpéteri szakaszvezető Csépany József. A sátoraljaújhelyi postatiszt, Ambrus István tizedes. Szikszay Sándor ónodi cipésmester. Szíhalom római katolikus kántortanítója, Ambrus László hadnagy. Egerből Bajnok Kálmán őrmester, Gyöngyösről Kóczián Gyula kórházi felügyelő és Kronstein Géza kárpitosmester. Kovács Pál tizedes Hevesről, a poroszlói Koppány Imre, G. Oláh Lajos őrmester és P. Halász Imre gazdálkodók. Tiszanánáról Pap István gazdálkodó, a verpeléti vendéglős Kipperger József, Visontáról Csesznok József tizedes.²⁴

Az 1986-ban kiépített Béke Ösvénye (*Sentiero della Pace*) turisztikai és kulturális szempontú beruházként az I. világháborús észak-olasz frontvonal teljes, 520 km hosszán látogathatóvá tette az eredeti lövészárkokat, katonai erődöket, temetőket és az utóbb kialakított emlékműveket, múzeumokat, emlékhelyeket. Angol, német és olasz feliratú információs táblák kerültek az érintett létesítmények, nevezetességek környezetébe, 100 kilométernyi szakaszt kerékpáros bejárásra is alkalmassá fejlesztettek. Évfordulós megemlékezések, tematikus rendezvények, előadások, konferenciák helyszíne lett a magashegyi Béke Ösvénye.²⁵ Asiago város közelében, a 10-es honvédek által védett Hétközségfennsík (*Altopiano dei Sette Comuni*) monumentális katonai emlékhellyé vált. Asiagóban osszárium (csontkamra) látogatható szentéllyel, kiállítással. A kriptában 54 275 katona maradványai nyugszanak, az emlékműben 12 795 olasz és 8238 osztrák-magyar hős neve olvasható.²⁶ Dolgozatunk céljai között szerepelt, hogy – a világháborús centenárium apropóján – szerény eszközeinkkel próbáljuk a Velence, Verona, Garda-tó, Bolzano turisztikai nevezetességek sorát egy olyan észak-olasz helyszínnel bővíteni, amely sok miskolci, borsodi, zempléni és hevesi család múltját, ekképpen jelenét is befolyásolta.

²¹ SASSY 1939. 204.

²² 10-es honvéd. (A m. kir. volt miskolci 10. honvéd gyalogezred tábori újságja), 1925. november 8.

²³ 10-es honvéd. (A m. kir. volt miskolci 10. honvéd gyalogezred tábori újságja), 1925. november 8.

²⁴ SASSY 1939. 216 – 345.

²⁵ IRIMIÁS 2015. 72 – 76.

²⁶ BEDÉCS 2015. 259 – 261.

FORRÁSOK ÉS GYŰJTEMÉNY

HOM = Herman Ottó Múzeum

HTD = Történeti Dokumentáció, Miskolc

BIBLIOGRÁFIA

BEDÉCS 2015

BEDÉCS Gyula: A Doberdótól a Dolomitokig. Zrínyi Könyvkiadó, Budapest, 2015

DODSON–ESPOSITO 1950

DODSON, T.– ESPOSITO, Vincent J. (eds.): *A Short Military History of World War I with Atlas*. United States Military Academy, 1950

FRIED 2004

FRIED Ilona: *Fiume*. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2004

GALÁNTAI 2000

GALÁNTAI József: *Az I. világháború*. Korona Kiadó, Budapest, 2000

IRIMIÁS 2015

IRIMIÁS Anna: Téli háború az örök jég honában = *Átjáró Interdiszciplináris Folyóirat*. Megjelenik félévente (Észak-Keleti Átjáró Egyesület, Miskolc) 2015/2. (5.) 65–78.

MÁTRAY József–THURZÓ NAGY

MÁTRAY József–THURZÓ NAGY László: 1970 *A miskolci m. kir. 10. honvéd gyalogezred az első világháborúban*. Kézirat, Miskolc. HOM HTD 76.1.4.

PÁNDI 1997

PÁNDI Lajos: *Köztes Európa 1763–1993*. Osiris, Budapest, 1997

SÁFRÁNY 1965

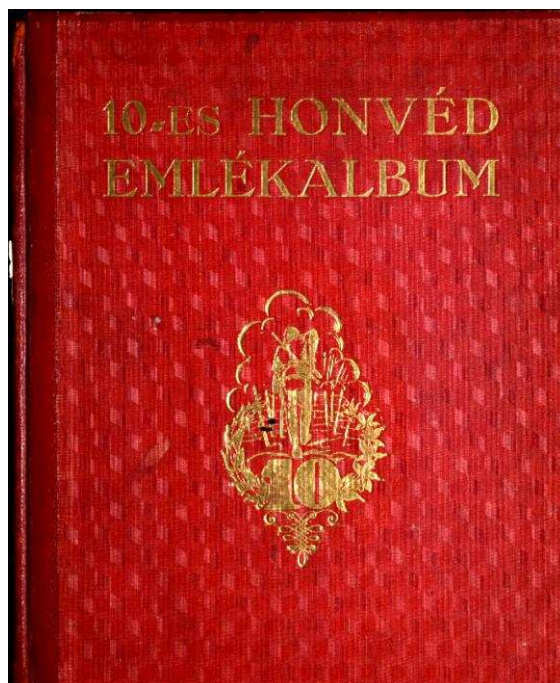
SÁFRÁNY Géza: *Harctéri napló*. 1965, Kézirat, Budapest. HOM HTD 76.1.9.

SASSY 1939

SASSY Csaba (szerk.): *A volt M. Kir. Miskolci 10. Honvéd gyalogezred világháborús emlékalbuma*. Ludvig, Miskolc, 1939

SZTANÓ 2014

SZTANÓ László: *Taljánok, olaszok, digók. A nemzeti sztereotípiák fogságában*. Corvina, Budapest, 2014

Egy eltűnt kastély nyomában – A Klein-kastély Miskolc–Szirmán*

HIDEG Ágnes–CSÁKI Tamás

In search of a lost mansion: the Klein House in Miskolc-Szirma

*Not many people, not even the inhabitants of Miskolc know that in the early 20th century an ornate little manor house stood in the village of Szirma, which is a district of Miskolc today. This mansion was constructed by landowner Mór Klein, whose funerary monument was also located in the adjoining park until 1976. The manor house was designed by BÉLA LAJTA and his master ÖDÖN LECHNER – to our current knowledge, this was the only mansion in Hungary built in Lechner's so called national art nouveau style. From around 1910, the ownership of the manor house and the surrounding estate passed to Mór Klein's youngest son, Sándor, who set up a very productive model farm there. In 1927 he received the title of government chief advisor, and he was also known for being an art collector. Many valuable paintings and other works of art were kept in his mansion. In 1938 he invited writer György Faludy and his wife to the estate for a ten-day visit. Faludy later described the visit in his autobiographical novel *My Happy Days in Hell (Pokolbéli víg napjaim)* and his 1946 return to the site in his poem *Despair in Szirma (Kétségbeesés Szirmán)*. After 1938 ownership over the estate changed because of the newly enacted racial laws and part of it was acquired by Aladár Demel. In 1944 Sándor Klein – to avoid humiliation – committed suicide during the relocation of Jewish people into ghettos. His siblings and most of their family members perished in Auschwitz. The manor house fell into ruin during the military occupation of the area, then it was taken apart by locals. Where once it stood streets and houses can be found today.*

Keywords: Klein House, Mór Klein, Sándor Klein, Béla Lajta, Ödön Lechner, Miskolc-Szirma, Art nouveau architecture

*

Jelen tanulmány egy sajnálatos sorsra jutott, rövidéletű kastélyt kíván bemutatni, célja, hogy – kitekintve a területre, ahol állt, és a családra, amelynek birtokában volt – megtartsa a közös emlékezetnek!

Szirma¹

Miskolc a Szinva patak völgyében, a Bükk hegység lábánál helyezkedik el. Ősi település, már a honfoglalás előtt is lakott vidék volt. A mai, ún. Nagy-Miskolc a körülötte fekvő települések hozzácsatolásával jött létre lényegében 1950-re.² A Miskolchoz csatolt községek egyike a Miskolc délkeleti szomszédja, a Sajó és a Hejő folyók között elhelyezkedő, alföldi jellegű település, Szirma volt. Korai írásos forrásokban a Szinva és Hejő között lokalizálják, mivel a vidék vízrajza eltért a mostanitól. A Szinva nem Miskolc alatt torkollott a Sajóba, hanem déli irányba fordult, és Szirma mellett haladt el Hejőkeresztúr irányába.³ Szirma neve először 1343-ban bukkan fel okleveles forrásban, de ez az adat sem a településre, hanem egy személyre: Szirma-i Márkra vonatkozik, ami annyit jelent, hogy a falu ekkor már bizonyosan létezett.⁴ Tóth Péter hosszan fejtegeti – a helynévtan kutatási eredményeit felhasználva – a falu létrejöttének lehetséges körülményeit. Földrajzi helyzete alapján ez a terület már viszonylag korán a Miskolc-nemzetség birtoktömbjéhez tartozott, és már a középkorban folyamatosan a Szirmay család volt a birtokosa.⁵ A török korban hódoltság területként súlyos adók terhelték, sőt a természeti csapások (pl. áradások, sáskajárás, fagykár) sem kímélték lakosait.⁶ 1736-ra szinte elnéptelenedett a falu, majd lassan újra benépesült. Említésével a 18–19. századi országleírásokban is találkozhatunk:

*Szirma. Magyar falu Borsod Várm. földes Ura Gr. Szirmay Uraság, lakosai katolikusok és reformátusok, fekszik Miskolczhoz nem messze, mellynek filiája; határja jól termő, piatza elég közel.*⁷

*Szirma, magyar falu, Borsod v[ár]megyében ... A föld mineműsége fekete homok s rozst leginkább terem; az állattenyésztés türhető állapotban; a mezei gazdaság jól folytattataik, a kertművelés által a helység zöldségből sok pénzt vesz be. [...] Ref. anyaegyház van, a r. kath. leányegyház Miskolczhoz kapcsoltatott. Van több mocsáros helye és a Nyirjestő. Birtokosa gr. Szirmay, ezen jószág majoratus jószág s a szirmabessenyői uradalomhoz tartozik.*⁸

Szirma sokáig megőrizte falusias, halmaztelepülés jellegű szerkezetét, kanyargós utcáiban álló zsellérházai pedig képet adnak arról, hogy milyen lehetett Miskolc külvárosi utcaképe a 18. században. Az 1960–70-es években Szirmán még több műemlék jellegű lakóház állt; a korszakban megjelent könyvekben, műemlékjegyzékekben leírt és ábrázolt zsellér- és parasztházak, népi lakóházak mára eltűntek.⁹ Fatornyos református templom helyébe 1784–85-ben építették a ma is álló kőtemplomot.¹⁰ A falu katolikus temploma 1874-ben épült fel Bartakovics Béla egri érsek és a hívek adományaiból, s sokáig a Mindszenti plébánia filiájaként működött.¹¹ 2011-ben újonnan épült görög katolikus templomot avattak Szirmán.

*A tanulmány rövid változata a Herman Ottó Múzeum honlapján olvasható: <http://www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/hom-konyvtar/virtualis-kiallitas-3-2017>

¹ Szirma Miskolc egyik külső kertvárosi területe a Tiszai pályaudvartól indulva délkeleti irányban. Nem azonos Szirmabessenyő településsel, amely a várostól északi irányban, a Szentpéteri kapu felé esik!

² Miskolchoz csatolt települések: Martintelep (1934), Diósgyőr, Hejőcsaba (1945), Tapolca, Lillafüred, Hámor, Görmöboly, Szirma, Pereces, Ómassa (1950), Bükkszentlászló (1981).

³ HALMAY–LESZIH 1929. 13.

⁴ TÓTH 2004. 11.

⁵ TÓTH 2004. 23. Ld. még: SZIRMAY 2005

⁶ NÉMETH 1984. 10.

⁷ VÁLYI 1799. 2. 414.

⁸ FÉNYES 1851. 139.; PESTY–TÓTH 1988. 329–330.

⁹ Lakóház képek. In: *Miskolci Építők* 1955/4. 3.; HORVÁTH–MARJALAKI–VALENTIN 1962. 175–176., 257.

¹⁰ BALOGH 1935. 123.

¹¹ Soós 1985. 140.

1. Szirma az 1920-30-as években. Képeslap. RFMLib HGy Képeslap-gyűjtemény (Dig. felv.)

Az egykori falu temetkezésével kapcsolatban kevés emlék maradt fenn, Szirma régi nagytemetőjét, amelyet kiástak, és helyét beépítették, Apostol Bertalan (1859–1928) szirmai református lelkész verse örökítette meg.

A szirmai temetőben

Egyetlen egy szomorú fűz,
Két sirdombra fürtös ága,
Eleven zöld koszorút tűz.

Az egyikben álmodozza
Örök álmát édes apám,
A másikban öcsém pihen,-
Letört bimbó a sír ágyán.

A mult s jövő eltemetve,
Miért hagyták itt a jelent?...
Én volnék az, az a bús fűz
Sírjok felett engem jelent!

(Apostol Bertalan: A szirmai temetőben)¹²

A városrész központjában egy szépen gondozott háborús emlékmű örökíti meg az első és második világháborúban elhunyt szirmai katonák emlékét, nem messze a főút mellett pedig egy régi kőkereszt emlékeztet az elmúlásra.¹³

¹² A vers a "Pacsirta dal" című kötetében jelent meg. 2015-től Szirmán köztér is viseli Apostol Bertalan nevét. Ld. APOSTOL 1902.

¹³ A kőkereszt felirata: *Ha fáj a lelked, S mindenki elhagyott, Borulj a kereszt tövébe, S nyugtot találsz ott. Isten dicsőségére állította özv. Halász Józsefné, 1937.*

A Klein család

A Szirmán élők megélhetésének fő forrását az elmúlt évszázadokban a különféle mezőgazdasági tevékenységek jelentették. A falu környékén lévő földek nagy része a középkortól a 19. század utolsó évéig a Szirmay család birtokában volt, amikor a „*gróf Szirmay Alfréd hagyatékát képező szirmai 1600 holdas birtokot Klein Mór jenkei földbirtokos 813 000 koronáért megvette*”.¹⁴

Klein Mór 1836-ban született, felesége Stern Franciska pedig 1848-ban Törökszentmiklóson. A család Ónodon élt, itt született három fiúgyermekük: Lajos, Vilmos és Sándor. Anyjuk korán, 38 évesen csontszű betegségből meghalt, 1886. április 6-án Ónodon temették el.¹⁵ Klein Mór az 1880-as években már a *Magyar kir. Vallásalap* 1200 kat. holdas jenke-pusztai (Szirma és Alsózsoltca között, egykor Sajópetri községhez tartozó) birtokának bérlője volt.¹⁶ Nevében előnévként is felbukkan a megnevezés, úgymint jenkei Klein Mór. Virilista tagja volt Borsod vármegye törvényhatósági bizottságának, később a *Miskolczi Kereskedők és Gazdák Körének* vezetésében is részt vett.¹⁷ A kör megalakulásáról 1900. január 18-án a helyi sajtó is beszámolt, ahol a választmány tagjai között Klein Mór gazda neve is szerepelt.¹⁸ Feleségével ellentétben hosszú életnek örvendhetett, 1934. március 5-én 98 éves korában halt meg. Az akkori helyi sajtó így emlékezett meg róla:

*Nagy idők tanúja távozott az élők sorából. Keddre virradó éjszaka meghalt Klein Mór földbirtokos 98 éves korában, közel egy évszázad céltudatos, alkotó munkájának terhével a vállán. Ismert, köztiszteltben álló tagja volt Miskolc és a vármegye társadalmának, aki patriarcha kora ellenére teljes épségében megőrizte testi egészségét, szellemi frissességét. Még pár hónappal azelőtt mindennapos vendége volt Miskolc utcájának, felleghajtó köpenyében, elmaradhatatlan virsziniájával szájában. A 98 esztendő öregúr még halálos ágyán is kezében tartotta ügyeinek intézését, az ősszel még csaknem hetenként felült szandlauferjére és kikocsizott fiának szirmai birtokára, ahol mindent meglátó gazdaszemével gyönyörködött az ország legtokéletesebben berendezett mintagazdaságában. Őszinte szeretettel, tisztelettel övezte mindenki Miskolc és a vármegye Mór bácsiját, bizalommal kérték ki gazdasági kérdésekben tanácsait és mindig helytálló véleményét. Évtizedeken keresztül tevékeny tagja volt a vármegye törvényhatósági bizottságának. (...) A magas kort ért öregurat kiterjedt előkelő rokonság gyászolja, három fia, Klein Sándor kormányfőtanácsos, szkv. huszárszázados, Klein Lajos és Klein Vilmos, menyje, unokái, dédunokái és a széleskörű oldalági rokonság. – Temetése ma, szerdán délután két órakor lesz a Kazinczy-utcai templom udvaráról, a temetési szertartást dr. Spira Salamon főrabbi-hitszónok végzi. A Kazinczy-utcai templom udvaráról Klein Mór holttestét kiszállítják szirmai birtokára, hogy ott aludja örök álmát, ahol egy hosszú élet fáradságátlan munkáját végezte.*¹⁹

Klein Mór földi maradványait a miskolci ortodox zsinagógában Spira Salamon főrabbi által tartott búcsúztatása után tehát nem a miskolci vagy a hejőcsabai zsidó temetőbe vitték, hanem szirmai kastélyának kertjében temették el. Fekete gránit síremléke sokáig állt ott, majd amikor 1976-ban megosztották a telkeket és új utcát nyitottak azon a területen, a sírt exhumálták, a síremléket pedig átszállították az Avasi zsidó temetőbe.²⁰ A zsidó vallási törvények a hívek számára kizárólag a felekezet saját temetőjében engedélyezik a temetkezést – a szirmai kastélykertben állított Klein-síremlék a földbérlőből lett zsidó földbirtokos asszimilációjának, a történelmi nagybirtokos családok élet- és halál-módjához való azonosulásnak egy egészen különleges példája volt.

¹⁴ *Birtokvásárlás.* In: *Pesti Napló* 1900. máj. 3. 10. Erről az adásvételről, 875 000 koronás árat említve, egy másik fővárosi lap már közel fél évvel korábban hírt adott: *Birtokvásár.* In: *Budapesti Hírlap* 1899. dec. 24. 9. Az 1897. évi agrárstatisztika szerint Szirmán 1897-ben 303 birtokos tulajdonában összesen 2071 kat. hold földterület volt, ebből a Szirmay Alfréd tulajdonában lévő haszonbérletbe kiadott birtok 1014 kat. holdat tett ki. Ld. *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája* I–II. (I. Az összeírás főbb eredményei községenként, II. Gazdaczimtár). Budapest, 1897. I. 342.; II. 280–281.

¹⁵ Klein Mór adata: MNL BAZML XXXIII. 1/a. Miskolc Halotti anyakönyvek 1934/204. sorszám; Stern Franciska adata: MNL BAZML IV/830. 341. kötet = Ónod, Izraelita felekezet, Születési-házassági-halálozási anyakönyv 1851–1885. 3. sorszám

¹⁶ MÁTÉ 1888. 188.; *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. II. *Gazdaczimtár* 1897. KSH, Budapest, 1897. 280–281.

¹⁷ MÁTÉ 1888. 188.

¹⁸ *A kereskedők és gazdák körének megalakulása.* In: *Borsod-Miskolczi Közlöny* 1900/5. 2.

¹⁹ *Meghalt Klein Mór.* In: *Reggeli Hírlap* 1934/53. 5. o. (márc. 7.)

²⁰ Dr. Czapné Tóth Sarolta és Szilvás Imre közlése alapján, 2018.

2. Klein Mór síremléke Szirmán Bodnár Mihállyal.
Fotó, 1976. Dr. Czapné Tóth Sarolta tulajdona

3. Klein Mór síremléke az Avasi zsidó temetőben. Fotó: Hideg Ágnes, 2018

Klein Mór volt az, aki – valószínűleg fia, Sándor támogatásával és ösztönzésére – 1902–1903 körül megépíttette a szirmai Klein-kastélyt. A kastély legelső ismert említése és fényképe a *Magyar Pályázatok* című építészeti szaklap 1904. novemberi számában található – az épületet a folyóirat az akkor 32 éves, pályája elején járó tervező, Leitersdorfer (1908-tól Lajta) Béla műveként közölte.²¹

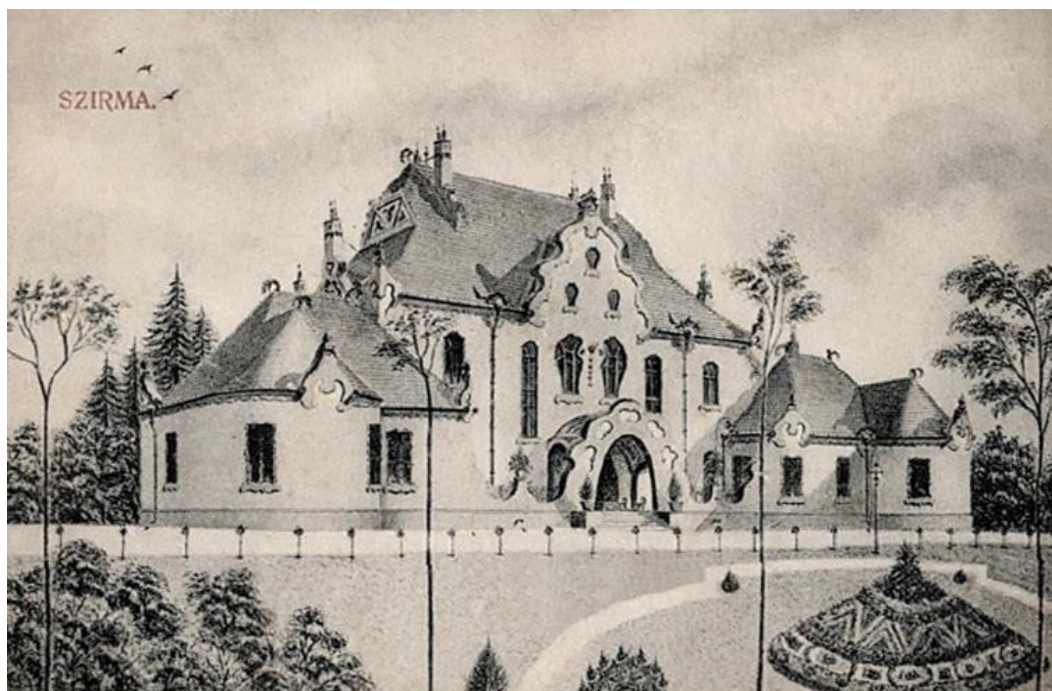

4 A Klein-kastély 1904-ben. *Magyar Pályázatok* 1904/11. 28. alapján

²¹ *Magyar Pályázatok* 1904/11. 28.

Főbb alkotásainak 1910 körül összeállított listáján korai művei közül az építész egyedül ezt szerepeltette – „Klein Sándor kastélya, Szirmán” megjelöléssel – ami jelzi, hogy annak ő maga is nagy jelentőséget tulajdonított, s egyúttal azt is, hogy a tervező Klein Mórnak az övele egykorú fiával állhatott kapcsolatban.²² Az időközben a magyar architektúra egyik vezető modern mesterévé vált építészről 1913-ban a Művészet című folyóiratban megjelent életrajzi tanulmány Lajta korai, Lechner Ödön stílusát követő művei között szintén említést tett a „szirmai gazdaság kastélyáról”.²³ Lechner Ödön minden valószínűség szerint nemcsak ihletője volt a kastély építészeti stílusának, hanem személyesen is részt vett az épület tervezésében. A kettős szerzőség legfőbb bizonyítéka Málnai Béla Lajta Béláról szóló, 1923-ban papírra vetett megemlékezése, amelyben az előbb Lechner, majd 1901 és 1903 között Lajta műtermében dolgozó, s később önállóan is nevet szerző építész a szirmai Klein-kastélyt két mesterének közös alkotásaként említette:

Nálunk Lechner Ödön volt, aki a haladás zászlóját elsőnek kitűzte és érett tudása legmagasabb fokán szakított a tradíciókkal, hogy a magyar formanyelvet megteremtse. Lajta Béla, aki rajongással csüggött a nagy mester művészetén, és maga is a magyar formanyelv ideáját tűzte ki célul, kellett, hogy találkozzanak. [Lajta Béla] Dohány utcai kis műterme nagy közös munkahellyé vált mindkettőjüknek. Kicsi feladatok, amelyek akkor jutottak, nem lankasztották, sőt növelték az ambíciót. Restelkedés nélkül, mintha a világ legszebb feladatai jutottak volna osztályrészül, dolgozott az ősz mester és a fiatal építőművész. Néhány kisebb pályázat, egy a pozsonyi postapalotára, egy a bécsi Gerngross Áruházra, egy kis hűvösvölgyi házikó, egy Szirmán épülő kis kastély, a [budapesti] New York kávéház rézből készült szélfogója voltak azok a munkák, melyekért akkor éjjelt tettek nappallá.²⁴

5. A szirmai kastély. Képeslap Balázs Péter Pál tulajdonában, Miskolc

Bár néhány későbbi írás a szirmai kastély tervezőjeként egyedül Lechner Ödönt nevezte meg²⁵, az építészettörténeti szakirodalom Málnai Béla közlését fogadta és fogadja el. Lechner Ödön fiatal hívének műtermét 1902–1903-ban használta, ekkor kerülhetett tehát sor a kastély tervezésére, amely a Magyar Pályázatokban közölt fénykép tanúsága szerint legkésőbb 1904 őszére fel is épült.

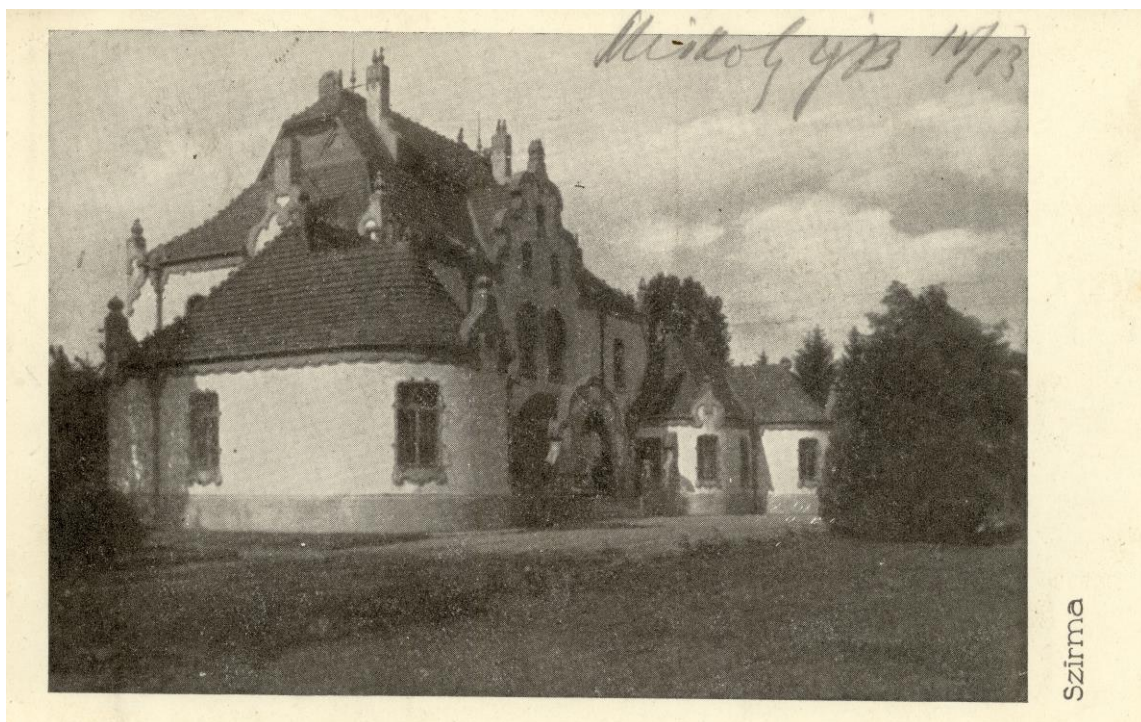
²² MNG A 1021/1920

²³ BÁRDOS 1913. 287.

²⁴ MÁLNAI Béla: *Lajta Béla emlékének!* In: GERLE–CSÁKI 2013. 39.

²⁵ N. N. 1928

A kecskeméti Városháza, az Iparművészeti Múzeum, a Földtani Intézet s a Postatakarékpénztár alkotójaként Lechner Ödön 1902 körül már országosan ismert művész volt, közvetlen miskolci kapcsolatokkal azonban jelenlegi ismereteink szerint nem rendelkezett.

6. A szirmai kastély út felőli homlokzata. Képeslap, RFMLib HGy Képeslap-gyűjtemény

Lajta Béla ugyanakkor 1900-ban tervezte a miskolci születésű Bárd fivérek, Ferenc és Mór budapesti zeneműboltjának máig fennmaradt berendezését, s ez évben a Miskolcon építendő zsidó elemi iskola tervpályázatán is részt vett.²⁶ Az „Erzsébet izraelita elemi iskola” vöröstéglás épülete végül nem az ő tervei alapján készült el, pályaterve azonban dicséretben részesült – talán Klein Mór vagy fia, Sándor is felfigyelt rá, s ezért választotta a fiatal építésszt kastélya tervezőjéül. Akár így volt, akár nem, valószínű, hogy a szirmai kastély tervezésére szóló megbízást Lajta Béla, s nem neves mestere kapta. Az építtető Klein Mór csak rövid ideig volt a szirmai kastély tulajdonosa, körülbelül 1912-től pedig egészen 1942-ig fia, Klein Sándor volt a birtok és az épület gazdája.²⁷

Klein Sándor életrajza az 1920–30-as években kiadott több kézikönyvben is megtalálható, az ezekben leírtakat levéltári forrásokból származó adatokkal és sajtóhírekkel is sikerült kiegészítenünk.²⁸ Klein Sándor 1875. január 5-én született Ónodon. Születési helyét a jegyzetben említett életrajzírói tévesen adták meg, de levéltári források alapján sikerült helyesbíteni.²⁹ Tanulmányait Miskolcon, Budapesten és Bajorországban végezte, s így lett okleveles mezőgazda. Az I. világháborút tartalékos huszárszázadosként küzdötte végig az 5. Honvéd huszárezredben. Az orosz fronton harcolt, de megsebesült. Kitüntetései: kis ezüst, bronz vitézségi érem, vaskereszt, Károly-csapatkereszt. Tagja volt Borsod-Gömör vármegye törvényhatósági bizottságának és több nagyvállalat igazgatóságának, a *Borsodmegyei Gazdakör* vezetőségének és a szirmai levante egyesület elnökségének.

²⁶ Vállalkozók Közlönye és Magyar Építők Lapja, 1900. április 24. 1–2.; GERLE–CSÁKI 2013. 12., 76.

²⁷ Szirma község kataszteri birtokvázlata. Kézirat. HOM HTD Ltsz: 70.16.1.

²⁸ Életrajzokat ld. CSÍKVÁRI 1939. V. rész 230. hasáb és MZSL 490.

²⁹ Születési anyakönyvi kivonata: MNL BAZML IV. 830. 342. kötet = Ónod, Izraelita felekezet, Születési-házassági-halálzási anyakönyv 1851–1885. 1. sorszám

7. Klein Sándor (középen) és vadásztársai 1932 táján. Fénykép Szinyei Béla tulajdonában, Tószeg

Gazdasága a maga idejében mintagazdaságnak számított. Híres volt gyümölcsfa-csemete kertésze, de az állattenyésztés terén is kiemelkedő eredményeket ért el a borzderes szarvasmarhák tenyésztésével. Az 1930-as évektől egy 600 mm nyomközű ideiglenes kisvonal is szállította a birtokról az ott termesztett zöldséget, gyümölcsöt, cukorrépát az állomásra azért, hogy még frissen eljusson a fogyasztókhoz, ill. a Szerencsi Cukorgyárba. A keskenyvágányú vasútra idős szirmai lakosok és családtagjaik is emlékeznek, a MÁV miskolci irattárában ennek nincs nyoma, viszont a Herman Ottó Múzeumban őrzött kataszteri térképen megtalálható az iparvasút vonala.³⁰

Klein Sándor rendszeresen részt vett mezőgazdasági kiállításokon és vásárokon, ahol rendre díjakat is nyert. Szirmai birtokán ő maga is rendezett traktorversenyt és szántógép-kiállítást.³¹ A gazdasági munka mellett Miskolc társadalmi életében is gyakran feltűnt. Sportesemények rendszeres látogatója volt, s időnként versenyzőként is indult: pl. autóversenyen Cadillacjével vagy éppen kutyakiállításon.³² Birtokán 1938-ban a község 41 hősi halottjának emlékművét és egy országzászlót állíttatott fel.³³ Közéleti működésének elismeréseképpen 1927-ben kormányfőtanácsossá nevezték ki.³⁴

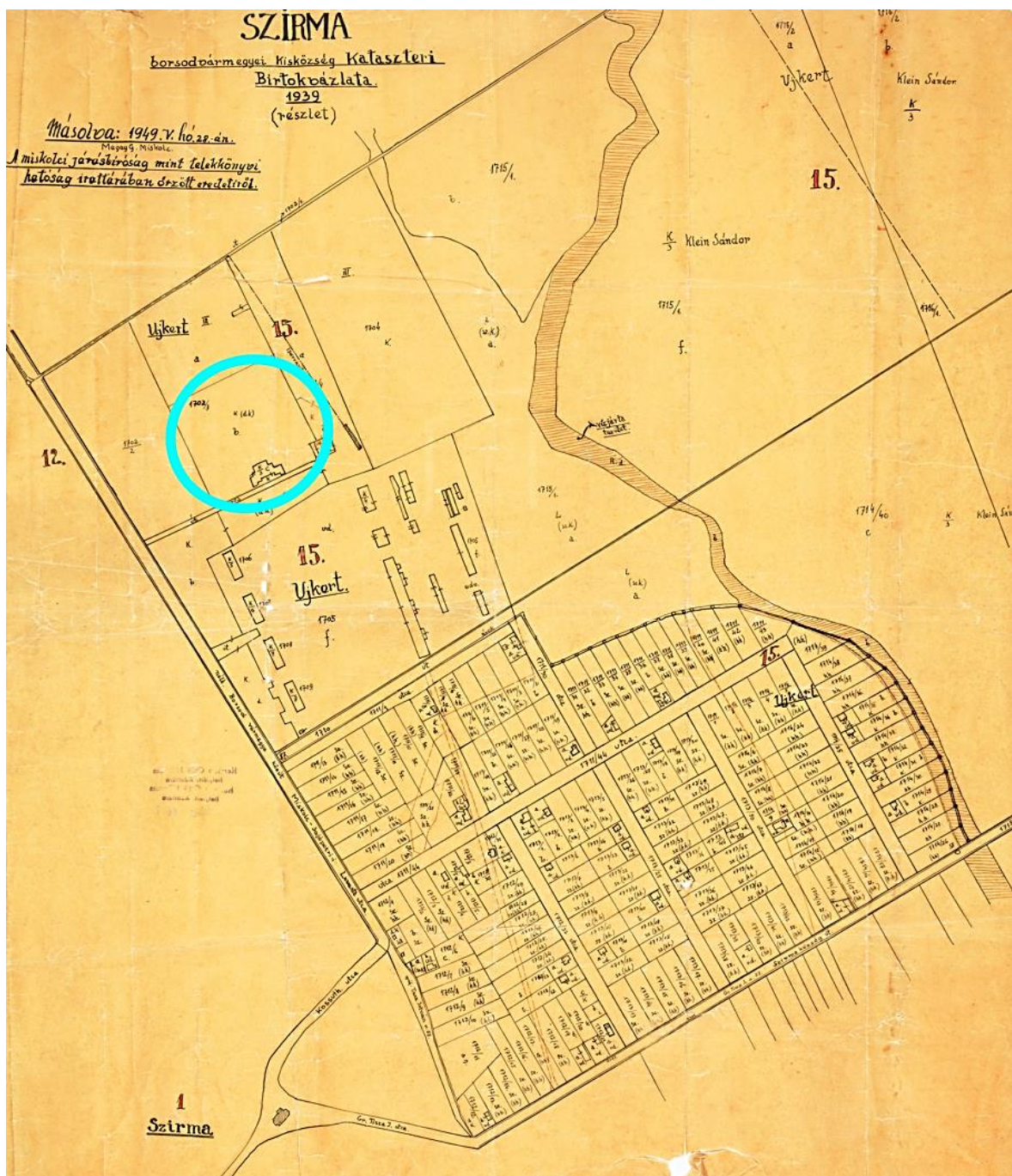
³⁰ Dr. Czapné Tóth Sarolta közölte, hogy édesapja kamaszként gyakran felkapaszkodott a birtok kisvasútvonalára, s így jutott el Miskolcra a Tiszai pályaudvarig. Levéltári iratokból következtetnünk lehet a vasút létezésére, tekintettel arra, hogy 1945. augusztus 29-i keltezéssel egy fizetési felszólítás kéri az iparvasút terület használati díjának befizetését többek között az akkor már több mint egy éve nem élő Klein Sándortól is. MNL BAZML V. 210. 1307/1945. Klein László 1946-ban közölt Gondnoki jelentésében szintén említést tesz az iparvasútról: MNL BAZML IV. 905/b. 1948. év

³¹ *Traktorverseny és szántógépkiállítás Szirmán.* In: *Nyírvidek* 1928. máj. 17. 9. és *Szántógépkiállítás Szirmán.* In: *Reggeli Hírlap* 1928/111. 8. (máj. 16.)

³² *Jól sikerült a BÉMAC lillafüredi csillagtúrása.* In: *Nemzeti Sport* 1930. szept. 10. 15. és *Kutyakiállítás Miskolcon.* In: *Pesti Hírlap* 1935. okt. 10. 13.

³³ *Ünnepélyesen felavatták a szirmai hősi emlékművet és országzászlót.* In: *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap* 1938/189. 2. (aug. 24); Szirmai lakosok egy turulmadár szoborra emlékeznek a mai Coop Áruház területén.

³⁴ *Budapesti Közlöny* 1927. aug. 7. 1.

8. Szirma község kataszteri birtokvázlata, 1939, K-3 C jelöléssel a Klein-kastély. HOM HTD Ltsz. 70.16.1.

9–10.

Bútorok a Klein-kastélyban,
Megay Géza fényképei üvegnegatívról
HOM FN Ltsz. 8598, 8596

Klein Sándor az egykorú kiadványok szerint élen járt a helyi jótékonyági mozgalmakban, és műgyűjtőként is ismert volt. Nagy értékű műtárgyait, 18–19. századi bútorait, 19. századi klasszikus magyar festőktől (Bihari Sándor, Borsos József, Ligeti Antal, Lotz Károly, Madarász Viktor, Mészöly Géza, Mednyánszky László, Szinyei Merse Pál, Telepy Károly, Wagner Sándor) származó olajképeit szirmai kastélyában őrizte.³⁵ 1928-ban az *Est Hármaskönyve* is megemlíti az értékes berendezést:

*A kastély valósággal múzeum, amelyben a legértékesebb festmények és művészi alkotások vannak összegyűjtve. Látszik, hogy a kastély tulajdonosának a gazdaság vezetése mellett kitűnő művészi érzéke van és elsősorban a nemzeti kultúra, nemzeti művészet iránt érdeklődik, amit igazol, hogy gyűjteményének java a magyar festőművészek elitjétől való. A legnevesebb festőművészek alkotásai a kastélynak kivételes művészi értéket kölcsönöznek.*³⁶

A kastély történetének érdekes színfoltja volt, amikor Faludy György író és felesége 1938-ban tíz napot vendégeskedett ott.³⁷ Faludy önéletrajzi regényében, 1946-ban írt *Kétségbeesés Szirmán* című versében és egy 1988-ban Szörényi Lászlónak adott interjúban is részletesen beszámolt szirmai tartózkodásáról, kevéssé hízelgő képet festve a kastély gazdájáról. Az alábbi részletek a *Pokolbéli víg napjaim* című regényéből valók:

³⁵ Ezek közül sajnálatos módon csak néhány 1810 körül készült empire bútorról rendelkezünk fényképekkel: HOM FN Ltsz. 8596, 8598.

³⁶ N. N. 1928

³⁷ FALUDY 1989. 225–228.; FALUDY 1995. 251–254.; FALUDY–SZÖRÉNYI 1996 (Szirmai emlékek)

1938 nyár elején levelet kaptam a nagybirtokos K. S.-tól, a szirmai kastély urától. Azt írta: még nem ismert eleven költőt, amiért is feleségemmel együtt szeretne két hónapra vendégül látni. Nem nagyon akaródtam. Val azonban kijelentette, hogy ő még nem aludt kastélyban, amiért engedtem kívánságának. – A miskolci állomáson díszes fogat várt ránk. A szirmai kastélyt Lechner tervezte: remekül berendezett szobáiban selyemtapéta a falakon, csillárok a magasban, roppant könyvtár szattyánbőr-kötéses könyvekkel. Étkezésnél fehér kesztyűs inas, a kastély kocsiútján fogatok, Rolls-Royce, a domboldalon villanymű és a nőtlen, öregedő házigazda, aki ütődött testvérével élt a kastélyban, mindent elkövetett, hogy jól érezzük magunkat.

Ez nem sikerült. A könyvtárban a Pesti Hírlap 96 filléres ponyvaregényei sorakoztak szattyánbőrben. A villanymű a kastélyt szolgálta csak: lenn a völgyben K. S. zselléréinek, akik négyesével, ötösével laktak egy-egy döngölt földű szobában, nem volt világítása. Mikor K. S. levitt bennünket a völgybe, hogy Szirma községét megmutassa, a kegyúr jöttére megkongatták a templom harangjait, és a falu népe felsorakozott a házak előtt. Akadtak öregasszonyok, kik előrejöttek, és K. S. ferdén hátranyújtott kezét csókolgatták. A parasztok többsége levett főveggel állt; kalapjuk széle a föld porát súrolta. K. S. a paplakba vezetett bennünket, ahol a falu jegyzőjével együtt villásreggelire vártak mindnyájunkat.

Rendesen négyesben vacsoráztunk a házigazdával és szótlan testvérével. A vacsorához négy üveg pezsgőt hoztak fel a pincéből: mivel legfeljebb kettőt ittunk meg, a két maradék üveget az inas a ház mögötti betonon verte szét, minthogy azt, amit egyszer felhoztak az asztalra, többé nem lehetett a pincébe visszavinni.³⁸

Az író prózai és verses beszámolója érzéketlenül mutatja be a kastély lakóinak és a szirmai emberek életének különbségét. Az előbbiek nagyúri életmódjával szemben a cselédség mérhetetlen szegénységben élt. Az ún. négyeskonyhákban középen helyezkedett el a közös konyha, amelyhez négy szoba csatlakozott, ezek mindegyike egy-egy család lakásául szolgált. Az uradalom cselédsége kevésbé érintkezett a falu lakóival. Idős szirmai emberek úgy emlékeznek, hogy a birtokról iskolába járó gyerekek szegényesek és elhanyagoltak voltak.

1942-ben, a harmadik zsidótörvény megjelenése után Klein Sándor birtokából 327 kat. hold területet a kastéllyal és a gazdasági épületek egy részével együtt el kellett adjon (presszió hatására) dr. Demel Aladár országgyűlési képviselőnek, az Országos Földhitelintézet vezérigazgató-helyettesének.³⁹ Demel 1944 márciusában ezt az ingatlant továbbajándékozta a Miskolci Katolikus Legényegyletnek⁴⁰, a birtok megmaradt része pedig az Országos Földhitelintézet kezébe került, aki a területet kishasznóbérlőknek adta bérbe. A ma élő idős szirmaiak közül többen Demel Aladárra emlékeznek, mint tulajdonosra, ahogy vasárnaponként családjával bekocsizott a templomi misére. A földbirtokos Klein Sándor, hogy elkerülje a miskolci gettóba való elhurcolását, 1944. május 31-én megmérgezte magát, majd két nappal később meghalt.⁴¹ Nevét a budapesti Holokauszt Emlékközpontban Szinyei Béla kezdeményezésére örökítették meg.⁴²

³⁸ FALUDY 1989. 226.

³⁹ Demel Aladár életrajza. In: *Országgyűlési Almanach az 1939–1944 évről*. Szerk.: HAEFFLER István. MTI Rt., Budapest, 1940. 159. A tulajdonosváltásról olvashatunk: Klein László kérvénye az Országos Földbirtokrendező Tanács részére. MNL BAZML IV. 905/b. 1948: 8-294. 214/948 dosszié

⁴⁰ Ajándékozási szerződés. MNL BAZML IV. 1925/b. 9. doboz 9.

⁴¹ Miskolci anyakönyvi kerület halotti anyakönyvének másodpéldánya 1944. MNL BAZML XXXIII. 1/a. 2276. 208/47. 640. sorszám. Haláláról többféle hír is megjelent. Faludy önéletrajzi regényében így ír: „K. S. ugyanebben az időben állítólag agyonlőtte magát, más források szerint Rolls-Royce-át telitalálat érte, amikor menekülni akart a Vörös Hadsereg elől.” FALUDY 1989. 228.; Csíki Tamás: *A miskolci zsidóság a holocaust időszakában* című tanulmányából a következő mondat is erről szól: „Az akció brutalitását jelzi, hogy Tyrnauer Márk ny. kúriai bírósági elnök, Klein Sándor volt százados és egy Hofbauer nevű kereskedő a bántalmazások nyomán meghalt...” Csíki 2001. 343.; Szinyei Béla szerint „Klein Sándor bevonult a gettóba, ahol nemsokára, barátjával együtt öngyilkosságot követett el.” SZINYEI 2014. 12. 41. jegyzet.; Németh Kornél pedig ezt írja szakdolgozatában: „Klein Sándor a zsidótörvények bevezetésekor öngyilkos lett, megmérgezte magát.” NÉMETH 1984. 18.

⁴² SZINYEI 2014. 12. (Holokauszt Emlékközpont 331–336. szakasz 345. tábla)

Klein Sándor miskolci lakásában (Széchenyi u. 66.) maradt vagyonát a múzeumba szállították, a szirmai kastélyra és a körülötte elterülő parkra pedig az enyészet és pusztulás várt, annak ellenére, hogy a 3253/1945. sz. rendelet értelmében az üres épületeket, fákat tilos volt elhordani és kivágni.⁴³ A lehangoló látványt a faluba 1946-ban visszatérő Faludy György a *Kétségbeesés Szirmán* című versében örökítette meg:

*Függöny helyett folyondár lóg az üszkös
ablakból. A parketta közepén
kiégett, mély lyuk, benne csirkecsontok
meg a csillár hegyikristályai.
A kék selyemtapétát bajonettek
szántották fel. [...]
– „A serlegek s a porcelán most hol van?”
– „A szemétdombon, kint a kert mögött,
Mindent szétverték, kővel s kalapáccsal.”
– „S a festmények?” – „Befűtöttek velük.”
Elhallgatunk. A folyondár megmozdul
s a zöld homály hintázni kezd velem.
Mint hogyha tenger mélyén fuldokolnék
tüdőmben vízzel. Kifutok a kertbe.
Leülök a fűbe, a kőfal mellé.
Eltűnt a márványpad, kivágtak minden
nagy fát, de a bokrok s a futórózsák
megvannak még...⁴⁴*

Klein Sándor nőtlen és gyermektelen volt, halála után örökösei testvérei: Lajos és Vilmos lettek volna, de őket 1944 júniusában elhurcolták Auschwitzba, és a holokauszt áldozataivá váltak. Kettejük közül csak Lajosnak voltak gyermekei: László és Lili.⁴⁵ Levéltári iratokból, kérvényekből kiderült, hogy a vész-korszakot munkaszolgálatosként túlélő és hazatérő unokaöccs, Klein László, mint örökös igényelte viszsza nagybátyja megmaradt vagyonát. A gettósítás idején ui. a zsidóktól lefoglalt műkincsek a miskolci múzeumba kerültek, de azoknak, akik hazatértek, ezeket a javakat visszaszolgáltatta a múzeum. Így történt ez Klein Sándor hagyatékával is, 1946-ban Klein László a zárolt bútorokat, festményeket, szobrokat és egyéb műtárgyakat Leszih Andor akkori múzeumőről, mint jogos örökös átvette (az átadás/átvételi jegyzőkönyvet ld. a Függelékben).⁴⁶ A vezetéknévét később Jenkeire változtató Klein László életéről, a hagyaték további sorsáról egyelőre nincsenek ismereteink.⁴⁷

⁴³ Épület lebontásának, fa kivágásának megakadályozása. MNL BAZML V. 210. 1988/1945

⁴⁴ A *Kétségbeesés Szirmán* (Miskolc, 1946) c. vers az *Emlékkönyv a rótt Bizáncról* c. versciklus része: FALUDI 1995. 250–253.

⁴⁵ CSÍKVÁRI 1939. V. rész 228. hasáb (Klein Lajos rövid életrajza)

⁴⁶ Borsod Vármegye Árvaszkének iratai 1948. MNL BAZML IV/905/b. 214/948 dosszié

⁴⁷ A névváltozás dokumentuma: MNL BAZML XXXIII. 1/a. 839.

A kastély

Az 1902–1903 körül épült szirmai Klein-kastély a falutól északnyugati irányba, a miskolci Martin-telepre vezető út keleti oldalán állt, a település belterületétől tisztes távolságban. Egy rövid bekötőút vezetett hozzá: ettől délkeletre terült el a gazdasági épületek csoportja, északnyugatra a kis kastélypark a kastéllyal. Az épületek és a park helyén ma az *Árvácska*, a *Pipacs* és az *Új Élet* utcák házai állnak.⁴⁸ A kastély tervei vagy részletes leírása nem maradt ránk, elrendezéséről így igen keveset tudunk. Amennyiben erre az épületre vonatkozik a Klein-birtok úri lakának 1919-ben készült leírása, a 35 méter hosszú és 16 méter széles, egyemeletes kastély 12 szobával rendelkezett, viszonylag kisméretűnek számított.⁴⁹

11. A kastély főhomlokzata, fénykép. MÉM-MDK Ltsz:17.012

A kastély egyemeletes, négy tengely széles főtömbjéhez a bekötőút felől kétoldalt egy-egy földszintes, lekerekített L alaprajzú oldalszárny csatlakozott, egy kicsiny előudvart fogva közre.⁵⁰ A kastélyépítészet hagyományaitól eltérően, az oldalszárnyak nem a főtömb jobb és bal oldali oldalhomlokzatához csatlakoztak, hanem az elé voltak húzva, nyeregterejük gerince a főhomlokzattal egy síkba, annak eresznélalával pedig közel egy magasságba került. A kastély három épülettömbje így önálló tömegként hatott, amelyek sajátos, lépcsőzetes tömegkompozíciót alkottak, csúcspontban a főhomlokzat két középső tengelye felett emelkedő hullámos vonalú oromzattal. Hangsúlyos motívuma volt a homlokzatnak az oromzat alatt emelkedő, három oldalt nyitott bejárat előépítmény is – ennek elülső nyílása belül parabolaívet formázott, kívül viszont az oromzat hullámvonalát visszhangozta. E hullámvonalak a főtömb előtt húzódó előkertet határoló falazott – kovácsoltvas betétekkel áttört – kerítésben folytatódtak, majd a két oldalszárny homlokzatára is felfutottak. A főtömb zárópárkányának sarkain ülő, plasztikus tulipándíszben végződő akrotérionok és az oldalszárnyak lekerekített sarkai fölé helyezett kis pártafalak hullámvonalas kiképzésükkel ugyancsak a főhomlokzat fő motívumára, a hullámos oromzatra rezonáltak. E hullámmozgást a homlokzat alárendeltebb tagozatai is átvették: a főtömb és az oldalszár-

⁴⁸ Szirma község kataszteri birtokvázlatának részlete, 1939. Kézirat. HOM HTD Ltsz: 70.16.1.

⁴⁹ MNL BAZML XVI.755. 1. nd.

⁵⁰ A kastélyra vonatkozó képi források többsége elérhető: <http://lajtaarchiv.hu/muvek/klein-sandor-kastelya-1902-1904-korul-szirma-borsod-megye/>

nyak eltérő kiképzésű zárópárkányai, illetve az ablaknyílások könyöklőpárkányai is hullámvonalúak voltak. A kastély tömegének az oldalszárnyakkal és a bejárati előépítménnyel való megmozgatása pedig az épülettömeg térbeli hullámsását eredményezte. A kastély parkra néző homlokzata a bejáratnál síkszerűbb és nyugodtabb formálású volt. Az előtte elterülő park tengelyvonalában álló kéttengelyes, hullámos oromzattal koronázott középrészre rizalitként előreugrott, a földszinten hullámos mellvédű, nyitott terasz csatlakozott hozzá. A bejárati homlokzat nyílásformái igen változatosak voltak: az oldalszárnyakon négyszögletes, a főtömbön többségében kosáráves záródású ablakok nyíltak, egyaránt élszedésses vakolatkeretezéssel. Az oromzat padlásablakai leginkább vízcsepp formájúnak, az alattuk a kastély halljára nyíló, ólomüveg ablakos nyílások pedig talán fülkagyló, esetleg paletta alakúnak nevezhetők. Formájuk egy patkóíves nyílásnak tömzsi pillérrel való kettéosztása révén keletkezett. E különleges formájú ablakok a kerti homlokzat középrizalitján is megjelentek: a pillérrel kettéosztott patkóíves ablakpár itt egy emeleti loggia nyílásaként.

A kastély főtömbje felett magas, meredek vonalú tetőzet emelkedett, amely az oldalhomlokzatok fölé négy síkban megtörő, csonkakontyos, vízvetős, fa oromfalas formákkal borult. A tető mereksége, a népi eredetű tetőforma párban, szimmetrikusan való alkalmazása igen karakteres, az épület összképét erőteljesen befolyásoló tetőzetet eredményezett; e forma tisztaságából azonban sokat levontak a vízvető síkjába belemetsző hullámos vonalú kis oromzatok, akrotérionok, a gerincre állított tetődíszek – azaz a lechneri szecessziónak az épületen alkalmazott jellegzetes formaelemei. Az építésszek a kéménycsoportokat is e díszekhez hasonlóan, kis hullámos vonalú oromzatokból kiemelkedő, díszített felületű architektonikus motívumokként képezték ki.

12. Kastélybelső: a földszinti hall. Amatőr felvétel az 1930-as évekből. MÉM–MDK Ltsz.17.021.

A kastély bejárata egy kétszintes, galériás hallba vezetett – az épületnek egyedül erről a helyiségről alkothatunk valamelyes fogalmat néhány, valószínűleg az 1920–1930-as évekből származó amatőr fotó segítségével. A téglalap alaprajzú helyiségbe az üvegezett, parabolaíves bejárati ajtón lehetett belépni, ettől jobbra indult az emeletre vezető lépcső. Ennek alsó, ívelt karja a hall terébe benyúló áttört korlátú falépcső volt, felső, egyenes karja tömör mellvéd mögött, hattyúnyakíves boltozás alatt vitt fel a galériára. E galéria fakorlátja az íves lépcsőkar korlátjával és a hall ülőbútorai egy részének háttámlájával megegyező kialakítású volt: hullámos vonalú korlátlécek váltakoztak bennük karcsú, esztergált bábokkal. A galériával szemben nyílt a bejárati homlokzat fülkagyló formájú ablakpárja, a színes üveglablakon ornamentális keretben egy parasztlány és egy parasztfiú alakja jelent meg. A gazdagon díszített sötét mázas cserépkályha formája a bejárat boglyaívét ismételte.

13. Kastélybelső, földszint. Amatőr felvétel az 1930-as évekből. MÉM–MDK Ltsz. 17.013

14. Kastélybelső:
a hallból induló főlépcső
Amatőr felvétel
az 1930-as évekből
MÉM–MDK Ltsz. 17.023

A szirmai Klein-kastély különleges helyet foglalt el a 20. század elejének hazai kastélyépítészetében. 1900 után a városi magánépítkezésekben, sőt bizonyos mértékig már az állami és a városi középület-építkezésekben is megtört a historizáló stílusok uralma, teret nyertek a szecesszió különféle irányzatai is. A kastélyok építtetői legnagyobb részt még ekkor is ragaszkodtak a történeti formákhoz, a bevett neogótikus, neoreneszánsz vagy neobarokk mintákhoz, vagy kisebb épületek, vadászkastélyok esetében a kötetlenebb angol vagy svájci modorhoz. Ismerünk néhány olyan századfordulós kastélyt is, amely kötetlen formálásával túllépett ezeken a sémákon, közéjük sorolható Lechner Ödön két korábbi, Pártos Gyulával közösen tervezett kastélyépülete, a mozsgói Biedermann-kastély (1892 k.) és a zsámboki Beniczky-kastély (1895 k.) is.⁵¹ Lechner századfordulós főműveinek nemzeti szecessziós stílusában épült kastélyt azonban csak egyet ismerünk, a szirmait.

A 20. század első éveiben számos magyarországi épület valósult meg színes, mozgalmasan tagolt, vakolt és részben téglával burkolt homlokzatokkal, amelyeket főpárkány helyett hullámos vonalú oromzat koronázott, párkányok és pilaszterek helyett pedig indázó téglavakolatok vagy vakolatszalagok tagoltak. Ezekben a házakban nem ritkán a lechneri formanyelv más elemei is felbukkantak: a lágy, szabálytalan vonalú nyíláskeretezés, a népművészeti inspirációjú színes mázas kerámiadíszek, az áttört kovácsoltvas-betétekkel ékes, ívelt vonalú mellvédek, vagy a színes mázas cseréppel fedett, erősen tagolt tetőidomok. A lechneri formák népszerűsítésében elsődleges szerepe volt az irodájában dolgozó, majd később a vele egy-egy munka erejéig alkalmi társulásra lépő fiatal építészeknek, de sok olyan építész is a mester hatása alá került, aki nem állt vele személyes kapcsolatban. Lechner Ödön művei közül a *Földtani Intézet* és a *Postatakarékpénztár* gyakorolta a legnagyobb hatást, de a szegedi *Deutsch-bérház* szerepe sem elhanyagolható, ennek homlokzatán a tervező fővárosi műveinek téglaszalagos homlokzattagolását a még köznapibb és olcsóbb vakolatba transzponálta.⁵²

15. Kastélybelső-a hall felső szintje a festett üvegablakkal
Amatőr felvétel az 1930-as évekből. MÉM–MDK Ltsz.17.020

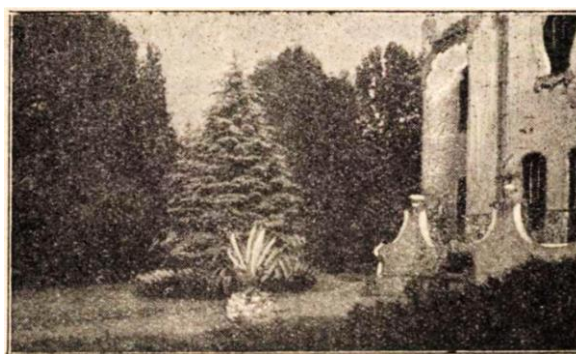
⁵¹ HADIK 1997. 36–43; ALFÖLDY 1999; SÁNDY 2005. 88–96; SISA 2007; GERLE 2010. 67–68. Néhány példa: Tolnay-kastély, Inárcspusztá, 1896 (Korb Flóris–Giergl Kálmán); Orosdy-kastély, Pilisszántó, 1899–1900 (Meinig Arthur); Esterházy-kastély, Ábrahám [Abraham, Szlovákia], 1899–1900 (Josef Urban); Tüköry-kastély, Diósszentpál, 1904 (Foerk Ernő–Sándy Gyula)

⁵² GERLE 1985; CSÁKI 2014; BRUNNER–MÉSZÁROS–VERESS 2017

A szirmai kastély számos részletmegoldása is Lechner Ödön 1901-re elkészült Postatakarékpénztárát idézte: a hullámos vonalú oromzatok, az ablakkönyöklők, a tetődíszek kiképzései egyaránt a budapesti Hold utcában álló épületre utaltak. A banképület pénztárcsarnoka feletti hullámvonalú, kovácsoltvas betétekkel ékes udvari mellvédek párdarabjai Szirmán a kerti terasz mellvédjeként, illetve a bejárati homlokzat előkertjének kerítéseként tűntek fel. A falsíkok alapszínétől eltérő színezésű vakolatszalogoknak a Klein-kastélyon is jutott szerep: a homlokzatok hullámszó, mozgalmasságát összhatása jelentős részben ezeknek volt köszönhető. Lechneri elemek tekinthetők a szecessziósan stilizált tetődíszek, oromzatok csúcsán elhelyezett, a magyar népművészet virágornamentikájának síkmotívumaiból háromdimenziós, plasztikus dísszé formált, s valószínűleg színes, mázas kerámiából kivitelezett díszítőelemek, továbbá a tetőgerincek egyedi formájú kúpcserepei, sarokdíszei, valamint az ereszcatornák díszes vízgyűjtő üstjei is.

16. Kilátás a kastély teraszáról. Képeslap 1930 k.
RMFLib HGy Képeslap-gyűjtemény

17. Parkrészlet. Sajtófotó Az Est Hármaskönyvéből,
1928 (N. N. 1928. 524.alapján)

Ezek a formák Lajta Béla és Lechner Ödön más közös alkotásain (a pozsonyi postaépület pályatervén vagy a budai Leitersdorfer-nyaralón), illetve Lajta önállóan, de mestere stílusában alkotott művein is feltűntek – utóbbiak közül a legjelentősebb, s az egyetlen eredeti formájában ránk maradt épület a zentai (ma: Senta, Szerbia) tűzoltólaktanya. E bájos kisvárosi középület méretét, elrendezését, és részletképzését tekintve is közeli párhuzama a szirmai kastélynak.⁵³ Közös bennük az is, hogy kis méretük ellenére is monumentális hatásra törekvő tömegkompozíciójuknak köszönhetően mindkét épület sajátosan lajtai karakterrel, Lechner Ödön építészetétől eltérő jelleggel bír. A Lechner Ödön kisebb épületeire (például az említett mozsgói Biedermann-kastélyra) jellemző fesztelenebb, festői, aszimmetrikus szerkesztéssel, alaprajzszervezéssel ellentétben a zentai és a szirmai épület szigorúan szimmetrikus, tengelyes elrendezésű. A kastély tömegkompozíciója valójában igen hasonlított a tűzoltólaktanyáéra: a háttérben álló, nagyobb tömegű, kiemelkedő épülethasábhöz kétoldalt mindkét esetben kisebb, alacsonyabb, tagoltabb tömegű épületrészek kapcsolódtak, egy előudvarszerű, a barokk kastélyépítészeti *cour d'honneur*-jét idéző térrészt zárva körül.

A párkányok, ablakkeretek alakítása, a hullámvonal kiemelkedő szerepe, s a különleges ablakformák alkalmazása ugyanakkor olyan közös, s a lechneri építészettől idegen jellemzője a két épületnek, amely inkább az egykorú belga, francia *art nouveau*-hoz közelíti őket.

⁵³ CSÁKI 2012. A képi források elérhetők: <http://lajtaarchiv.hu/muvek/tuzoltolaktanya-1903-1904-zenta-ma-senta-szerbia/>

18. Zenta, Tűzoltólaktanya, 1903–1904. MNM TF Ltsz. 1194-1958

A Klein-kastély rendelkezett néhány olyan részlettel is, amely nem származtatható sem Lechner Ödön korábbi alkotásainak formanyelvéből, sem az *art nouveau* stílusából, s amelyek Zentán sem figyelhetők meg: az egyik a bejárat boglyaíve, a másik pedig a tető vízvetős kiképzése. Mindkettő Lajta Bélának az archaikusnak tartott népi építészeti formakincs fölhasználására irányuló törekvéséről tanúskodik.

A magyar népi építészet kutatástörténetének kezdeti időszakában, 1895–1900 körül Herman Ottó, Jankó János, Huszka József és mások heves vitát folytattak a magyar paraszti lakóház eredetéről.⁵⁴ A vitázó felek egy kérdésben jórészt egyetértettek: az idegen eredetűnek, újabb kori fejleménynek tartott oromzatos nyeregtetővel szemben a magyar népi lakóház jellegzetes és archaikus lefedési módját a lekontyolt tetőben látták. Ez a vita minden bizonnyal felkeltette Lajta érdeklődését is, aki a hagyományos népi tetőformáknak a műépítészetben való alkalmazásával számos alkotásán kísérletezett. A szirmaihoz hasonló vízvetős tetőforma fedte a fivérének 1902-ben Lechner Ödönnel közösen a budai Hűvösvölgyben tervezett nyaralót,⁵⁵ csonkakontyos tető került az 1905–06-ban épült budapesti Malonyay-villa fölé,⁵⁶ de még a Pesti Chevra Kadisa monumentális Szeretetházának 1909-es tervein is megjelenik Herman Ottó által a matyó ház jellegzetes és archaikus elemének tekintett buggyos tető.⁵⁷

⁵⁴ A vita két kiindulópontja Huszka József „A székely ház” című 1895-ben kiadott könyve, illetve Herman Ottónak a Természettudományi Közlöny 1899. évfolyamában „A magyar ősfoglalkozások köréből” címmel megjelent nagy tanulmánya volt, a vitacikkek, levelek többsége az Ethnographia 1899–1900. évfolyamaiban jelent meg. A témáról a korabeli művészeti sajtó is közölt írásokat, ld: SZENDREY 1902. Vö. GILYÉN 2002. 176.

⁵⁵ <http://lajtaarchiv.hu/muvek/lfj-leitersdorfer-lipot-nyaralojanak-bovítése-1901-1902/>

⁵⁶ <http://lajtaarchiv.hu/muvek/malonyay-dezso-villaja-1905-1906-xiv-izso-utca-5/>

⁵⁷ <http://lajtaarchiv.hu/muvek/1906-1911-a-pesti-chevra-kadisa-szeretethaza/>

A szirmai kastély három oldalról kb. 3-4 m magas ívekkel megnyitott, dongaboltozatos lefedésű bejárati előépítményének parabolaíve szintén olyan forma volt, amellyel Lajta Béla 1900 körül már kísérletezni kezdett, Lechner Ödön önállóan tervezett épületein (pl. kecskeméti Rákóczi-emlékművön) azonban csak évekkel később jelent meg.⁵⁸ A parabolaív alkalmazásának, a parabola metszetű kupolával, álkupolával fedett centrális építményeknek számos történelmi emléke volt ismert a korban, a legnevezetesebb talán a mükénéi Átreusz-kincsesháza lehetett. Az ókori tholosz-sírokat Lajta is ismerhette, nem véletlen, hogy a formát először egy temetői építményen, Kossuth Lajos mauzóleumának 1901–1902-ben kidolgozott pályatervén alkalmazta.⁵⁹ E pályaterv leírásában azonban a „boglyakupola” kifejezést használta, amely inkább tűnik a néprajz mintsem a régészet tudományágából kölcsönzött fogalomnak. A hazai paraszti gazdálkodás boglyaalakú építményeiről szóló első beszámolók valóban ekkor, a 20. század első éveiben láttak napvilágot. Herman Ottó a magyar ősfoglalkozásokról és ezek építményeiről írott műveiben a halászok, pásztorok enyhelyeiben, kunyhóiban a magyarság ősi életmódjának és építkezési módjának az emlékét vélte felfedezni. A „boglyaformájú pásztorkunyhók” primitív építményeiben Herman Ottó a közvetlenül a nomád sátorból kifejlődött, annak formáját még őrző egyik ősi magyar háztípus reliktumát látta.⁶⁰

Az a logika, amellyel ő e néprajzi megfigyelésekből kiindulva a magyarság őstörténetét próbálta megvilágítani hasonlatos Huszka József „magyar ornamentika” koncepciójához, s minden megalapozatlansága ellenére ahhoz hasonló vonzerőt gyakorolhatott Lajta Bélára. Az építész e formában minden bizonnyal a vernakulárisnak és az archaikusnak az összecsengése, a felismerni vélte hatalmas történelmi távlat nyűgözte le, az, hogy a korabeli magyar pásztorkunyhók vagy gabonataralók építészeti formája a magyar ősidőig és az európai kultúra ősidejéig, a homéroszi korig kínált visszapillantást az időben. A parabolaív ráadásul a klasszikus építészet által még „el nem használt” ősfforma volt – ideális tehát egy új építészet kezdete számára. A huszadik század eleji magyar építészet más alkotóinak körében is népszerű formát Lajta Béla 1910 előtti művein különös előszeretettel alkalmazta.

19. Schmidl Sándor és felesége mauzóleuma, 1904, Budapest, Kozma utcai zsidó temető
Fotó: Csáki Tamás, 2011

⁵⁸ GERLE 1989

⁵⁹ <http://lajtaarchiv.hu/muvek/kossuth-mauzoleum-palyaterve-1902-kerepesi-temeto/>

⁶⁰ HERMAN 1899. 245–262. A téma kutatástörténetével kapcsolatban ld. FÜZES 1982, FEJŐS 2002.

A szirmai bejárat legközelebbi párhuzama az építész életművében meglepő módon egy síremlék: Schmidl Sándor és felesége, Holländer Róza 1904-ben épült mauzóleuma a budapesti Kozma utcai zsidó temetőben.⁶¹ E parabolaíves dongával fedett, kívül pirogránit elemekkel burkolt, belül mozaikdíszes sírépítmény homlokzati kontúrában a Klein-kastély bejáratához nagyon hasonló módon kapcsolódik össze a parabolaív és a hullámvonal – s még a hullámvonalat kiadó homlokzati elemek felső síkjának rovátkolt kiképzése is összeköti a két épületet. A *Wechselmann-féle Vakok Intézete* 1908-ra felépült, a lechneri formanyelven már túllépő budapesti épületének bejáratát szelfogója nem más, mint a Klein-kastély „tornácának” monumentális léptékű továbbfejlesztése;⁶² Malonyay Dezső 1906-ban elkészült fővárosi villája bejáratának terméskőkerete pedig annak egyszerűsített, síkba transzponált változata.

20. A Wechselmann-féle Vakok Intézete, főbejárat, 1908 (SCHROLL 1910 k. II. 24. – FSZK BGY)

Klein Mór egykori szirmai kastélyát mindezek alapján a 20. század eleji magyar építészettörténet egy igen fontos emlékének tekinthetjük. A kastélyépítészet műfajában jelen tudásunk szerint ez volt a lechneri nemzeti szecessziós stílustörekvés egyetlen megvalósult alkotása. A népi építészetből vett formák hangsúlyos alkalmazása révén ugyanakkor ezen az irányzaton már túlmutató alkotás is volt. Fontos bizonyítéka annak, hogy a népi építkezés formaelemeiben a korabeli építészeti feladatok megoldásánál alkalmazható, ugyanakkor archaikus, autochton nemzeti műformákat elsőként nem Kós Károly és társai, az ún. „Fiatalok” csoportjához tartozó építészek látták meg 1906 körül. A népi építészeti formáknak a műépítészetbe való beemeléseivel 1902 körül már Lechner Ödön közvetlen környezete is kísérletezett, párhuzamosan Wigand Ede és Sándy Gyula ilyen irányú próbálkozásával. A szirmai kastély azért is különösen figyelemre méltó mű, mert elképzelhető, hogy a tetőforma megválasztásánál építészei nem pusztán általánosan a „népi építészetet”, hanem konkrétan a regionális, lokális paraszti építkezést kívánták mintául választani: a faluban, Szirmán ugyanis még az 1950-es években is több „magyar kontyos”, azaz vízvetős tetejű parasztház állt, a korabeli műemléki felmérés is egy ilyet emelt ki Miskolc egyik legszebb népi épületeként.⁶³

⁶¹ <http://lajtaarchiv.hu/muvek/siremlekek-1903-1918/>

⁶² <http://lajtaarchiv.hu/muvek/1905-1908-wechselmann-ignac-es-neje-neuschloss-zsofia-vakok-tanintezete/>

⁶³ Pl. a Kassai utca 11. és a Kossuth utca 69. sz. háza, amelyek közül az utóbbi 1869-ben épült. HORVÁTH 1956. Vö.: BAKÓ 1976. 133–145.

*

Köszönetünket fejezzük ki mindazoknak, akik bármilyen minőségben támogatták e tanulmány létrejöttét: Balázs Péter Pál magánszemély, Miskolc; Balogh Attiláné gyűjteménykezelő, Herman Ottó Múzeum; Bede Katalin osztályvezető, II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár; Bodnár Tamás főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára; dr. Czapné Tóth Sarnolta tanár, Herman Ottó Gimnázium; Hörcher Eszter, Holokauszt Emlékközpont, Budapest; Kis József igazgató, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára; Mészáros Viktória fotós, Szentesi Edina és Kapusi Krisztián muzeológus, Herman Ottó Múzeum, Miskolc; Pohubi Ágnes mérnök tanácsos, MÁV, Miskolc; Sári Katalin tanár; Sike Gábor újságíró-riporter, Európa Rádió; Szécsényi Marianna önkormányzati képviselő; Szinyei Béla építésmérnök, Tószeg; dr. Varga Mariann, mb. igazgató, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest. Szirmai lakosok: Kiss Jánosné Margitka néni; Szabó néni; Halász Vince; Szabó Károly; Szilvás Imre. További adatokat szívesen fogadnak a Szerzők: hidega@freemail.hu; tcsaki@hotmail.com.

21. Népi lakóház: Szirma, Kassai utca 11. Fénykép, 1930 k. (HORVÁTH–MARJALAKI–VALENTIN 1962. 257. alapján)

Függelék
Átvételi és átadási jegyzőkönyv
Miskolc, 1945. december 12–14., 1946. január 29
(MNL BAZML IV. 905/b. 1948:8-294. 214/948 dosszié)

A Miskolci Pénzügyigazgatóság által 1944 évben zár alá vett és további intézkedésig megőrzés végett a Borsod-Miskolci Múzeumban elhelyezett, Klein Sándor (Széchenyi u. 66. sz.) tulajdonát képezett alábbi régi bútorokról, képekről, műtárgyakról, - melyeket az Elhagyott Javak Kormánybiztosai megbízottjának E. M. 3358/1945 és 431/1946 sz. határozata és Borsod- Gömör Vármegye Árvaszékének 2386/á. 1946. sz. határozata értelmében a Borsod-Miskolci Múzeum Klein László gondnok úrnak (Széchenyi u. 22.) további kezelés végett részben 1945 dec. 12-14-én, részben 1946 január 29-én átadott s nevezett azokat átvette.

1945. dec. 12–14 átvette:

- Biedermeier kis ruhásszekrény
- Négy barokk fotel, tarkamintás huzattal
- Egy barokk kanapé, zöld huzattal
- Egy barokk fa csillár, aranyozott
- Empire ágy, festett elejű, Rákóczi F. sárosi kastélyából
- Empire szekrényke, fiókos
- Két empire szék
- Álló óra, barokk
- Íróasztal kockás betétes dísszel
- Sakkasztalka, betétes dísszel
- Ruhásszekrény, betétes díszű ajtóval, oldalt 1-1 csavart oszlop
- Faragott szoborállvány

1946. január 29-én átvette:

- Kis vasláda, pántozott, 18. századbeli
- Óra, szekrényes, 18. sz. vége
- Hímzett mintakendő 1834 évből
- Balkáni hímzés
- Miseruhából részletek, 18. század
- Üvegpalack pohárral
- Két keleti bronz váza
- Egy nagy, nyolcágú bronz gyertyatartó
- Két réz gyertyatartó
- Hímzett mezőkövesdi ingujjvég
- Kalotaszegi írásos párnavég
- Üveg cukortartó fedővel
- Parádi üveggészlet, rárakott festett fehérdísszel (egynek a fedelével)
- Magyardíszű majolika butykos
- Magyardíszű fajansz tintatartó
- Barokdíszű fajansz tintatartó
- Applikált és hímzett díszű nagy terítő (Muhits-Némethyné)
- Hímzett kehelytakaró
- Sapkajelvény
- Egyiptomi kis bronz szobor, usebti
- Márványszobor Vedres Márk: Női akt. Állvánnyal
- Bronzszobor, Bikát ábrázol. Miskolci Gépgyár öntése
- Régi fénykép, női arckép, ovális keretben

– Csók István:	Báthory Erzsébet	Rézkarc
– Szinyei [Merse Pál]:	Lechner Ödön arcképe	Rézkarc
– Monsperet–Leblanc:	Kocsit hajtó férfi	Színezett metszet
– Telepy K[ároly]:	Tájkép, Duna szigettel	Olajfestmény
– Basch Árpád:	Szoborészlet, szirmai kastélyból	„
	Klein Sándor arcképe	„
	Hágár	„
	Fekvő női akt	„
	Női fej	„
	Fürdés után	„
	Női akt férfivel	„
– Basch Mihály:	Tenger	„
– Meilinger Dezső:	Falusi utca	„
– Adam Emil:	Ló (Malatesta)	„
– Benczúr Gyula:	Savoyai Eugen szobra	Színezett rajz
– Madarász Viktor:	Dobozi búcsúja hitvesétől	„
– Garay Ákos:	Lovaskocsi	Rajz
– Danhauser, Josef:	Női fej	Vízfestmény
– Mészöly Géza:	Tájkép	Olajfestmény
– Brocky Károly?:	Női arckép	„
– Lotz Károly:	Múzsza	„
– Wagner Sándor:	Vásár	„
– Bihari Sándor:	Bíró előtt	„
– Borsos József:	Női arckép	„
– Bruck Miksa:	Rokokóruhás férfi	„
– Bachman Károly:	Szoborészlet	„
– Ismeretlen festő:	Férfiarckép, 19 század eleje	„
– Szinyei Merse Pál:	Tájkép	„
– Ligeti Antal:	Tájkép	„
– Barabás Miklós:	Női arckép	Ceruzarajz
– Mednyánszky László:	Tájkép	Olajfestmény

Átadtuk:
 Leszih Andor múzeumőr

Átvettem:
 Klein László

Miskolc, 1946. január 29-én

FORRÁSOK ÉS GYŰJTEMÉNYEK

FSZEK = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

BGy = Budapest Gyűjtemény

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

FN = Fotó-negatívtár

HTD = Történeti Dokumentáció

MÉM-MDK = Magyar Művészeti Akadémia, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

MNG = Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

A = Adattár

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

TF = Történeti Fényképtár

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

BAZML = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc (Alsózsolca)

IV. = Megyei törvényhatóságok, szabad királyi és törvényhatósági jogú városok

IV. 830 Borsod vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye

IV. 905 = Borsod-Gömör (-Kishont) Vármegyék Árvaszékének iratai
1924–1938, 1945–1950

IV. 905/b = Általános iratok

IV. 1925 = Miskolc Város Levéltárában elhelyezett letétek (örzemények) gyűjteménye
1860–1953

IV. 1925/b = Egyesületi iratok gyűjteménye

V. = Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek

XVI. = A népköztársaság és a tanácsköztársaság forradalmi szervei

XVI. 755. = A Miskolci járás szocializált gazdaságainak iratai 1919

V. 210 = Szirmai körjegyzőség iratai 1898–1950

XXXIII. = Külön intézkedéssel levéltárba utalt iratok

XXXIII. 1/a = Állami anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye – Abaúj, Borsod, Gömör, Kishont, Torna (vár)megye és Miskolc város anyakönyvi kerületei
állami anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye

RFMLib = II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, Miskolc

HGy = Helyismereti Gyűjtemény

Interneten elérhető források:

lajtaarchiv.hu = Lajta Béla Virtuális Archívum. Tervek, Fotók, dokumentumok. A honlap szerkesztője:
Csáki Tamás

BIBLIOGRÁFIA

ALFÖLDY 1999

ALFÖLDY Gábor: A pilisszántói Orosdy-kastély és parkja = *Ars Hungarica* XXVII. (1999)/1–2. 389–417.

APOSTOL 1902

APOSTOL Bertalan: *Pacsirta dal. Költemények*. Szelényi és Társa, Miskolc, 1902

BAKÓ 1976

BAKÓ Ferenc: Tetőformák, homlokzatok a Bükk és a Mátra vidékének parasztházain = *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve* XIV. (1976) 133–174.

BALOGH 1935

BALOGH Ilona: *Magyar fatornyok*. Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézet, Budapest, 1935.

BÁRDOS 1913

BÁRDOS Artúr: Lajta Béla. = *Művészet* XII. (1913)/8. 285–294.

BRUNNER–MÉSZÁROS–VERESS (szerk.) 2017

BRUNNER Attila–MÉSZÁROS Márta–VERESS Dániel (szerk.): *Szeecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről*. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza, 2017

CSÍKI 2001

CSÍKI Tamás: A miskolci zsidóság a holocaust időszakában = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XL. (2001) 335–346.

CSÁKI 2012

CSÁKI Tamás: Lajta Béla és Zenta = *Helyismereti Almanach* VII. (2012) Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, Zenta, 83–123.

CSÁKI 2014

CSÁKI Tamás: Ödön Lechner's Legacy in the Architecture of his Time = *Coup de fouet – The Art Nouveau European Route magazine*, 23. (2014) 26–35.

CSÍKVÁRI 1939

CSÍKVÁRI Antal: *Borsod vármegye*. A Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, Budapest, 1939

FALUDY 1989

FALUDY György: *Pokolbéli víg napjaim*. Magyar Világ, Budapest, 1989. Digitalizált változata a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján:
<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000683&secId=0000064737>

FALUDY 1995

FALUDY György: *Versek*. Magyar Világ, Budapest, 1995. Digitalizált változata a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján:
<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000560&secId=0000049364>

FALUDY–SZÖRÉNYI 1996

FALUDY György–SZÖRÉNYI László: Ha magyar költőnek születik az ember, akkor az is marad = *Korunk* III. (1996)/7. 17–18.

FEJŐS 2002

FEJŐS Zoltán: Az ösfoglalkozások képei. Herman Ottó és a magyar őstörténet ábrázolása = *Ház és Ember – A Szabadtéri Néprajz Múzeum Évkönyve* XV. (2002) 185–203.

FÉNYES 1851

FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára* 1–2. Fényes Elek–Kozma Vazul, Pest, 1851 (Reprint: 1984)

FÜZES 1982

FÜZES Endre: Boglyaformájú gabonások. In: BALASSA Iván–UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok, Debrecen, 1982. 187–198.

GERLE (szerk.) 2003

GERLE János (szerk.): *Lechner Ödön*. Holnap Kiadó, Budapest, 2003 (*Az építészet mesterei*)

GERLE (szerk.) 2010

GERLE János: *Korb Flóris – Giergl Kálmán*. Holnap Kiadó, Budapest, 2010 (*Az építészet mesterei*)

GERLE 1985

GERLE János: A Lechner-követőkről. In: PUSZTAI László–HADIK András: *Lechner Ödön 1845–1914*. Kiállítási katalógus. OMF Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 1985. 74–82.

GERLE 1989

GERLE János: Boglyakupola, boglyaív. In: *Sub Minervae Nationis Praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. ELTE Művészettörténeti Tanszék, Budapest, 1989. 170–179.

GERLE–CSÁKI (szerk.) 2013

GERLE János–CSÁKI Tamás (szerk.): *Lajta Béla*. Holnap Kiadó, Budapest, 2013 (*Az építészet mesterei*)

GILYÉN 2002

GILYÉN Nándor: A magyar népi építészet kutatásának története = *Ház és Ember – A Szabadtéri Néprajz Múzeum Évkönyve XV.* (2002) 175–183.

HADIK 1997

HADIK András: Kastélyépítészet Magyarországon (1867–1918). In: BENCZÉDI Sándor (szerk.): *Tusnad 1996. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997. 36–43.

HALMAY–LESZIH 1929

HALMAY Béla–LESZIH Andor: *Miskolc*. Magyar Városok Monografiaja Kiadóhivatala, Budapest, 1929

HERMAN 1899

HERMAN Ottó: A magyar ősfoglalkozások köréből = *Természettudományi Közöny XXXI.* (1899) 357. füzet. 225–271.

HORVÁTH 1955

HORVÁTH Béla, ifj.: Ismerjük meg építészeti emlékeinket = *Miskolci Építők* (1955)/4. 3.

HORVÁTH 1956

HORVÁTH Béla, ifj.: Miskolc II., III. és IV. kerületének kialakulása, városképe és műemlékei = *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei IV.* (1956) 30–43.

HORVÁTH–MARJALAKI–VALENTINY 1962

HORVÁTH Béla–MARJALAKI KISS Lajos–VALENTINY Károly: *Miskolc*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1962

MÁTÉ (szerk.) 1888

MÁTÉ Lajos (szerk.): *Magyar Almanach – A virilisták és Fiume vagyonos polgárságának cím- és névjegyzék... a főrendi és képviselőházi tagok névsora, valamint az ország nevezetesebb férfiainak életleírása és családi leszármazása*. Mezei, Budapest, 1888

MZSL

UJVÁRI Péter: *Magyar zsidó lexikon*. Magyar zsidó lexikon kiadása, Budapest, 1929

N. N. 1928

N. N.: A szirmai kastély. In: *Az Est Hármaskönyve*. Est Lapkiadó, Budapest, 1928. 523–524.

NÉMETH 1984

NÉMETH Kornél: *Szirma község múltja és jelene*. Szakdolgozat, kézirat. Miskolc, 1984 (RMFLib HGy Szakdolgozatok)

PESTY–TÓTH 1988

PESTY Frigyes: *Borsod vármegye leírása 1864-ben*. Sajtó alá rendezte TÓTH Péter. HOM–BAZML–RFMLib, Miskolc, 1988 (*Documentatio Borsodiensis*)

SÁNDY 2005

SÁNDY Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész?* Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2005 (*Lapis Angularis* VI.)

SCHROLL 1910 k.

Budapest új épületei: homlokzatok, részletek, kapuk, előcsarnokok és udvarok I–II. Verlag Anton Schroll & Co, Bécs, 1910 k.

SISA 2007

SISA JÓZSEF: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon: a historizmus kora*. Vince Kiadó, Budapest, 2007

Soós 1985

Soós Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Szent István Társulat, Budapest, 1985

SZENDREY 1902

SZENDREY Imre: A magyar ház fejlődése = *Művészet* I. (1902)/4. 255–267.

SZINYEI 2014

SZINYEI Béla: Nem segített a vitézségi érem sem = *Népszabadság* LXXII. (2014) aug. 2. 12.

SZIRMAY 2005

SZIRMAY András: *A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története*. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 2005 (*Régi magyar családok* 7.)

TÓTH 2004

TÓTH Péter: *Két tanulmány és válogatott források Szirma történetéhez*. BAZML, Miskolc, 2004 (*Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek* 43.)

VÁLYI 1799

VÁLYI András: *Magyar országnak leírása* 1–3. Királyi Universitás, Buda, 1799

A Borbély Maczky-eset – gyilkosság kivizsgálás nélkül

Kis József

The Borbély Maczky Case: A Murder without Investigation

Az egykori Borsod vármegyei főispán halála több mint hetven éve izgatja a közvéleményt, illetve a történelem iránt érdeklődőket. Bár a korabeli kommunista napilap arról számolt be, hogy Borbély Maczky Emilt nyilas társai gyilkolták meg, a társadalom tettesként a kommunistákra, illetve az egykori MOKÁN-osokra gyanakodott. Ez terjedt el szóbeszédként a korabeli Magyarországon, és így írtak az esetről magyar emigráns körökben is. Marschalkó Lajos (†1968), a Londonban *Híd* néven megjelenő emigráns lap szerkesztője és Fiala Ferenc (†1988) – aki 1944-ben a Nyilaskeresztes Párt sajtófőnöke, majd miután 1956-ban kiszabadult magyarországi börtönéből, az emigrációban folytatta az újságírást – 1958-ban *Vádló bitófák* címmel San Franciscóban megjelent kötetükben is emellett tesznek tanúságot, bár információik, legalábbis részben, tévesek. Szerintük ugyanis Borbély Maczky Emil volt főispánt „több volt munkatársával egyetemben” verték agyon Miskolcon,¹ a volt főispánt ugyanakkor egyedül gyilkolták meg, s bár több volt munkatársa ellen is eljárás indult, a vádlottak életét nem, csupán szabadságukat vették el.

Fiala Ferenc utóbb részletesebben is foglalkozott Borbély Maczky meggyilkolásával, s úgy tudta, hogy az akciót egy többszörösen büntetett cipészsegéd kommunista szervezte meg. Ha ez igaz is, Fiala leírása a gyilkosság körülményeiről már egyértelműen légből kapott: „Miskolc városparancsnoka: egy orosz tábornok... ugyanis Maczky Emil lakásában lakott. A lakás régi tulajdonosát letartóztatta és pár órával később kiadta a pár miskolci kommunista által összeverbuvált tömegnek, akik a nyílt piactéren a felszabadulás nagy gondolatához méltóan — agyonverték és összerugdalt, véres holttestét lámpavasra akasztották”.² Borbély Maczkyt valójában nem a tömeg lincselte meg, és testét sem húzták lámpavasra.

A gyilkosság körülményei tekintetében tehát sok a bizonytalanság. Manapság általános nézet, hogy volt MOKÁN-osok voltak az elkövetők, s ezt a véleményt osztja az áldozat rokonsága, köztük Kő Pál szobrászművész.³ A köztudatban tehát a gyilkosság tettesei a kommunisták voltak, de mit mondanak az iratok? Ennek felderítése volt kutatásunk elsődleges célja, bár előre sejtettük, az iratok sem vezetnek el a teljes igazsághoz.

Nem kívánunk foglalkozni Borbély Maczky Emil volt főispán és országmozgósítási kormánybiztos politikai tevékenységével, múltjával,⁴ célunk csupán a politikus utolsó hónapjainak áttekintése. Történetünk így a nyilas hatalomátvétel napján kezdődik: 1944. október 15-én ugyanis Borbély Maczky Emilt letartóztatták. A fajvédő politikus sosem rokonszenvezett Szálasiékkal, s tőle telhetően korlátozta a nyilasok tevékenységét, ezért 1944. október 15-én (Horthy Miklós kormányzó ún. „kiugrási kísérletének” napján, a nyilasok uramra jutása előtt 1 nappal) az esti órákban két német tiszt jelent meg a miskolci vármegyeháza épületében, ahonnan elhurcolták.⁵ Így Borbély Maczky, akit 1944. május 10-én iktatták be a miskolci főispáni székbe (azaz a vészkorszak, a zsidók Magyarországról való deportálása idején Borsod vármegye és Miskolc törvényhatósági joggal felruházott város első számú politikai vezetője volt) a nyilas uralom kezdeti időszakában bizonyosan fogságban volt.

¹ FIALA-MARSCHALKÓ 1958

² FIALA 1986

³ MÉSZÁROS 2013. 1081.

⁴ Borbély Maczky Emil politikai pályájához vö.: FÁBIÁN 2016

⁵ BERÁNNÉ NEMES 1971. 31.; MNL BAZML XVII. 407. 956/1945.

Arra vonatkozóan, hogy pontosan hol és meddig tartották fogva, nem rendelkezünk információkkal. Vélhetően a szovjet csapatok bevonulása után szabadulhatott ki, majd hazatért a Borsod megyei Bótára. A németek általi letartóztatása utáni első irat 1945. január 4-én kelt Bótán. A volt főispán ugyanis az alispánnak küldött levelében panasszal élt a szovjet hatóságok törvénytelen ségével szemben:

*Kotlareszky alezredes úr, az orosz katonai parancsnok megtiltotta, hogy akár orosz, akár román katona tenyészállatot, apaállatot, tenyészkoca, tehát ide tartozik az anyajuh is [...] elvihessenek magukkal. Mégis tegnap, 3-án 3 orosz katona megjelent községünkben és tőlem 60 drb. juhot elhajtott. Ebből 50 drb. anyajuh volt. Egy fillért sem fizettek érte. Ugyanakkor azonban itt, Bótán, keresztülmenve egy egri ember bort árult. Ettől a 3 orosz katona 35 liter bort megvásárolt és 1500 P.-t fizetett ki érte előttem, községünk bírója és a védőőrök előtt. Ugyanaz a 3 orosz katona közölte, hogy még az utolsó egy drb. tehenemtől is megfosztanak. Az orosz katona nyugtáját Főszolgabíró úrnak betérjesztettem.*⁶

*Borbély-Maczkó Emil,
 Miskolc, 1940 körül.
 Műtermi fénykép
 (13,7x8,5 cm). Jelzés:
 Rosenblatt (Miskolc)
 MNM TF 3740/1957 fk*

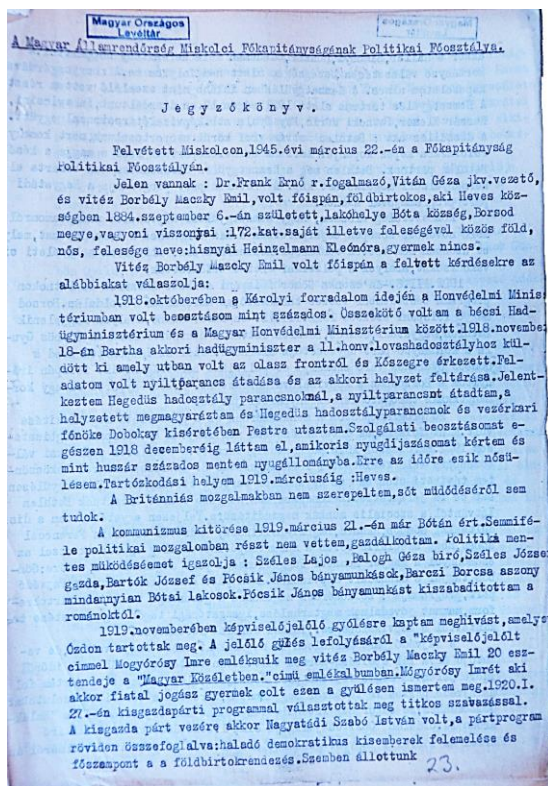
⁶ MNL BAZML IV. 904/b. 2673/1945.

A volt főispán tehát nem bujkált, sőt panaszos levelében maga adta meg tartózkodási helyét a közigazgatási hatóságoknak. Borbély Maczky ugyanis minden jel szerint egyáltalán nem számolt azzal, hogy ellene bármilyen eljárást indítanak politikai tevékenysége miatt. 1945. február 19-én azonban mégis sor került lefogatására, mégpedig a szovjet hatóságok által.

Letartóztatásának körülményeit feleségének Vörös János honvédelmi miniszterhez írt kérelmében ismerhetjük meg:

E hó 19-én Bótáról Férjemet egy orosz őrnagy, egy tolmács és két civil rendőr társaságában autón elvitték azzal, hogy először Miskolcra jönnek és még aznap Debrecenbe viszik, mert a kormánynak fontos, hogy őt kihallgassa. Az őrnagy becsületszavát adta, hogy hat nap múlva ő maga fogja visszahozni. Mindazonáltal én ma bejöttem ide a legnagyobb nehézségek árán Miskolcra, ahol kétségbeesve hallottam, hogy nem Debrecenbe, Magukhoz vitték, hanem Szatmárnémetibe. Úgy érzem, Férjem kívánsága szerint cselekszem, amikor ezt Magával tudatom és könyörögve kérem Magát, hasson oda, hogy őt onnan haza engedjék, hiszen gondolhatja, hogy nem lehet bűnös az, akit előzőleg a nyilasok és a Gestapo letartóztatott. Hiszen éppen ezért vártuk meg nyugodt lelkiismerettel otthon az orosz bevonulást. Még egyszer könyörögve kérem, segítsen rajtunk! A jó Isten áldja meg minden lépését, amit érdekünkben tesz.⁷

Borbély Maczky Emilné kérelmét 1945. március 2-án Vörös János megküldte Gyöngyösi János külügyminiszternek. Hogy Gyöngyösi pontosan miként intézkedett, arra vonatkozóan nem lelhető fel irat a külügyminisztérium aktái között, bizonyos azonban, hogy Borbély Maczkyt hamarosan szabadlábra is helyezték. A volt főispán ezután sem bujkált, sőt újabb kérelemmel fordult Borsod vármegye alispánjához, amelyben nyugdíja sürgős folyósítását kérte.⁸ Kérelme 1945. március 20-án érkezett meg az alispáni hivatalba, ekkorra azonban már ismét fogságban volt. 1945. március 17-én ugyanis immár a miskolci politikai rendőrség tartóztatta le háborús bűntett gyanúja miatt.⁹

Borbély Maczky Emil
kihallgatási jegyzőkönyvének első oldala.
Miskolc, 1945. márc. 22.
MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 3.

⁷ MNL OL XIX-J-1-g. 25542/1945.

⁸ MNL BAZML IV. 904/b. 5876/1945.

⁹ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 3. fólió

Ügyében később népjegyzéki eljárás is indult, érdekes módon a miskolci népjegyzékre azonban csak három hónappal Borbély Maczky halála után, 1945. június 10-én érkezett meg ügye, amelyet 838/1945. szám alatt iktattak, majd még aznap áttették az államjegyzékhez.¹⁰

A volt főispán tehát a politikai rendőrség őrizetébe került Miskolcon, majd egyszer csak arról számolt be nagy terjedelemben a kommunisták által szerkesztett *Szabad Magyarország* című, 1944-től Miskolcon megjelenő napilap, hogy Borbély Maczky titokzatos körülmények között eltűnt.¹¹ Az eltűnése és meggyilkolása köré kreált koncepciót már az újság vastagbetűvel szedett alcímei is jelezték:

*Borbély-Maczky Emil volt borsodi és miskolci főispánt meggyilkolva találták a Népkertben
Szombaton éjszaka megszökött a rendőrségről Borbély-Maczky
Sortűzzel végzett a volt főispánnal a szökését elősegítő reakciós bünszövetkezet, hogy kihallgatása
során ne tudjon ellenük terhelő vallomást tenni*

A cikk így számolt a volt főispán letartóztatásáról, kihallgatásáról, illetve haláláról, ugyanakkor hosszan foglalkoztak eltűnésének, és 1945. március 24-ike éjjelén végrehajtott „szökésének” körülményeivel, majd az addig lefolytatott vizsgálatokkal is:

A rendőrség nem is annyira Borbély-Maczky Emil személye iránt érdeklődik. Az ő szerepe még a gyermek előtt is tiszta és világ [...] A háttérben is bujkálnak erők, a sötétben is lapulnak mozgó szálak és kapcsolatok. Ezeket kell megismernie most a tisztogató rendszernek. És a kormánybiztos-főispán ismerte ezeket a kapcsolatokat. Itt van a lényege és értelme a hosszantartó rendőri vizsgálatnak. [...] A kormánybiztos-főispán felderítetlen módon eltűnik a cellájából. Másnap holtan találják meg, géppisztolygolyók végeznek vele, mellén cédula fekszik: „Így járnak az árulók”. [...]

*A rendőrség Borbély-Maczky Emilt nem cellába helyezte el, hanem az egyik hivatali szobát rendezték be számára. Itt folytak le a kihallgatásai is, amelyek nem egyszer a késő éjszakai órákba is belenyúl-
tak. Természetesen a vezetőség szigorú parancsot adott a fogdának alakított szoba őrzésére, hogy
meg ne tudjon szökni Borbély-Maczky Emil. [...]*

[Március 24-én] egy elszánt, fejét veszélyben érző jobboldali társaság, amely attól félt, hogy Borbély-Maczky Emil kihallgatása során súlyosan terhelő adatokat fog ellenük szolgáltatni, cselekvésre szánta el magát és felhasználva a légvédelmi tüzet, megszökteti Borbély Maczkty. Az éjszakai órákban repülőgépek vonultak keresztül Miskolc fölött. A repülőzúgásra a sötét utcán fel nem ismerhető alakok a rendőrség épülete előtt vad lármázásba kezdtek, verték az ablakokat s bekiabáltak a rendőrségi szobákba: Légitámadás van! Azonnal eloldani a villanyokat! Ugyanekkor lövések dördültek el s az így támadt zűrzavarban Borbély-Maczky Emil eltűnt a fogdának kinevezett szobából. Valószínű, hogy a hátsó udvaron keresztül hagyta el Borbély-Maczky Emil a rendőrség épületét. [...]

A rendőrség még szombat éjszaka teljes permanenciába lépett, de kedd reggelig semmi nyomát nem találták a megszökött volt főispánnak. Kedden reggel 7 óra tájban a Népkertben egy arra sétáló nő télikabátal letakart férjholtestet talált a Vigadó épületében. Értésítették a rendőrséget, s a kiszálló bizottság megállapította, hogy a népkerti sétány halottja vitéz Borbély-Maczky Emil volt kormánybiztos, főispán. A vizsgálat megállapította, hogy a gyilkosságot nem ott követték el, ahol a holttestet kedden reggel megtalálták, a nyomok világosan mutatják, hogy szekérrel szállították oda éjszaka folyamán vagy a kora hajnali órákban. [...]

valamilyen úton-módon hírt kaphatott arról, hogy szombat éjszakára előkészítették a szökését. Az a tény, hogy a volt kormánybiztos, főispán élt ezzel a szökési lehetőséggel, világosan bizonyítja, hogy jóismerősei, politikai fegyvertársai voltak azok, akik az egész szökést előkészítették, mert hiszen ismeretlen emberek biztatására nem igen mert volna nekivágni a szökésnek. Amikor a rendőrség épületéből kijutott, vagy már a közelben várhatták, vagy egy megadott címre mehetett el, ahol találkoznia kellett „szabadítóival”. A holttest arcán világosan látható külső sérelmi nyomok, bizonyítják, hogy ez a találkozás nem a várt eredményt hozta Borbély-Maczky Emil számára. Minden valószínűség szerint a kihallgatás lefolyásáról és anyagáról kérdezhették ki Borbély-Maczkyt, majd azonnal végeztek vele. Holttestét azután keddre virradó éjszaka, vagy kedden hajnalban egy szalmás szekéren szállították a népkerti sétányra. Ezt bizonyítja a környéken elszórt és a Borbély-Maczky Emil ruháját csaknem teljesen betakaró szalma.”¹²

¹⁰ MNL BAZML IV. 901/b. 555/1945.

¹¹ Egy gyilkosság margójára. In: *Szabad Magyarország*, 1945. március 29.

¹² Egy gyilkosság margójára. In: *Szabad Magyarország*, 1945. március 29.

A volt főispán brutális halálának híre megdöbbenetette a lakosságot. A gyilkosság körülményeivel a rendőrségnek és az ügyészségnek hivatalból kellett foglalkoznia. Halálesetével a Miskolci Államügyészség – iktatókönyvi bejegyzés tanúsága szerint – IV. 427/1945. sz. alatt készített aktát. Az irat tartalmazta a boncolási jegyzőkönyvet, a Rendőrfőkapitányság 526/1945. sz. jelentését és az Igazságügy-minisztérium két iratát, az egyik a 4904/1945. I. M. IV. sz. irat az elhalálozás ügyében hozott rendeletről szólt,¹³ ez a dokumentum ugyanakkor a Miskolci Államügyészség iratai között ma már nem fellelhető. Az esettel kapcsolatos iratanyag¹⁴ azonban, szerencsére, a mai napig fellelhető a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, így a 83 fóliót kitevő akta közelebb vihet a Borbély Maczky-gyilkosság történetének felgöngyölítéséhez.

A Borbély Maczky esetével kapcsolatos akta legkorábbi irata az az 1945. április 5-én küldött jelentés, amelyet Kecskés Ferenc, a Magyar Államrendőrség Miskolci Főkapitánysága Politikai Főosztályának vezetője készített. A jelentés azonban nem a volt főispán halálával foglalkozott, hanem „politikai ügyére” vonatkozóan tartalmazott adatokat. A jelentés nem maradt meg, csupán a Borbély Maczky politikai életével foglalkozó iratok, így két szemelvény: egy kihallgatási jegyzőkönyv és egy 1945. április 3-án kelt jelentés a Magyar Tudományos Fajvédő Egyesület működéséről. A szemelvények egyike Borbély Maczkynak, mint a VII. hadtest Országmozgósítási Kormánybiztosának a tevékenységével foglalkozik valamivel több, mint két gépelt oldalon, a másik pedig hét oldalon idézi Borbély Maczky korabeli újságcikkekből megismerhető, 1924-től 1944 júliusáig elhangzott beszédeit. A mellékletben található továbbá a Borbély Maczkyval 1945. március 22-én felvett kihallgatási jegyzőkönyv, amelyben a volt főispán 1918 októberétől 1939 augusztusáig számolt be közéleti tevékenységéről.

Bár nem ezen iratanyag részét képezi, a vizsgálati anyaghoz tartozott az a „szökésről” adott jelentés is, amely a Miskolci Nemzeti Bizottság iratai között lelhető fel. A jelentést Fodor János főkapitány kérte Kecskés Ferentől 1945. március 26. reggel 8 órai határidővel. Ebben a politikai főosztályvezetőnek hét kérdésre kellett válaszolnia. Jelentése szerint Borbély Maczky Emil „ügyosztály-őrizetben volt a fsz. 20. sz. szobában”. Őrzésére vonatkozóan Kecskés Márkus Dezső detektív felügyelő útján adott parancsot a politikai osztályra vezényelt próbarendőrök parancsnokának:

[a] hivatalos időtől, vagyis 17 órától másnap reggel 8 óráig a 20-as, illetve a 18-as számú szobában őriztesse Borbély Maczki Emilt. A parancs értelmében az őrzésre kirendelt próbarendőröknek baj esetén kötelességévé tettem, hogy azonnal jelentsen minden körülmények a 19-es szobában tartózkodó telefonügyeletet detektívnek.” A szökés megakadályozása céljából a három egymásba nyíló szoba ablakait vasráccsal látták el és megjavíttatták a szobák zárjait. Kecskés jelentése szerint ugyanakkor nem tartották be az őrzés során az előírt szabályokat, de szándékosságot nem felvételezett a történetekért. Gondatlanságot ugyanakkor igen, amely a próbarendőrök parancsnokát és a próbarendőröket terhelte. „Véleményem szerint – írja Kecskés – a baj előidézője az a körülmény volt, hogy az őrzésre kirendelt próbarendőrök tapasztalatlanok úgy a fogoly őrzéssel kapcsolatban, mint általában a szolgálat ellátása terén.” Az utolsó kérdésre, mely szerint „Vannak-e, s ha igen, kik a tettestársak?”, a politikai főosztály vezetője azt válaszolta, hogy „az eddigi nyomozás alapján tettestársak nincsenek.”¹⁵

Az igazságügy-minisztérium iratai szerint ugyancsak 1945. április 5-én terjesztette fel Pintér rendőrfőtanácsos, vizsgálóbiztos a miskolci rendőr-főkapitánynak a Kecskés Ferenc rendőrfőtanácsos fegyelmi ügyében keletkezett iratokat. Kecskés ugyanis – fentebb idézett – március 26-i jelentésében maga ellen kért fegyelmit, s a vizsgálat lefolytatását a miskolci rendőrfőkapitány 671/1945. eln. számú határozatával el is rendelte. A Pintér által felterjesztett iratanyag eredetileg 9 db mellékletet tartalmazott, ebből három jegyzőkönyv került be az igazságügy-minisztérium iratai közé, amelyeket Borbély Maczky szökésének ügyében vettek fel.

¹³ MNL BAZML VII. 51/b. 683. köt.

¹⁴ Jelzete: MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945.

¹⁵ MNL BAZML XVII. 2. 2766-1945.

A szökéssel kapcsolatban Hamar Mihály próbarendőrt, Solymosi Zoltán detektívet és Márkus Dezső detektívfelügyelőt, a miskolci rendőr-főkapitányság politikai főosztálya detektív osztályának vezetőjét hallgatták ki. Hamar Mihály kihallgatása során elmondta:

[v]itéz Borbély Maczki Emil volt főispán előállítását követő napon utasítást kaptam Márkus detektívfelügyelő úrtól, hogy éjszakára őrizsem oly módon, hogy a részére kijelölt szobában vagy a szoba előtt éjszakára állandóan egy rendőr legyen. A fogolynak a 20-as számú szoba volt kijelölve. Ezen utasítás alapján minden emberem¹⁶ ki lett oktatva, hogy estétől reggelik őrködniök kell Borbély Maczki felett.

A szökés napján, mint ahogyan a szolgálat máskor is általam be lett osztva, este 9 órától reggel 8 óráig ügyeleti szolgálatot rendeltem el és erre a szolgálatra még a délután folyamán 2 próbarendőrt kijelöltem. Ezek a kérdéses napon: Abloncai Sándor és Petruska József próbarendőrök voltak.

A szökés napján este 9 órakor Abloncait behoztam a 18-as szobába, mely összeköti a Kecskés főtanácsos úr 19-es sz. szobáját és a dr. Frank s.fog. úr 20-as sz. szobáját.

Itt világosság csak a 19-es sz. szobából szűrődött ki és a nyitott ajtón át, miért ezen szoba küszöbén megállva a szobába benéztem. Ekkor láttam, hogy az ügyeletes detektív és Borbély Maczki a szobában tartózkodtak s mert Borbély Maczki nem a 20-as sz. szobában volt, ahol az előző napokon az éjszakát töltötte s ahol állandóan őriztettem is, azon feltevésben, hogy a korábbi rendelet meg lett változtatva s az ügyeletes detektív felügyel rá az ügyeletes szobában, anélkül, hogy e tárgyban kérdést intéztem volna az ügyeletes detektívhez, utóbbinak jelentettem, hogy itt van két ember, az éjszaka folyamán ők a szolgálatosok. Miután a detektív csak annyit válaszolt, hogy 'jól van', a két próbarendőrrel eltávoztam, vagyis én hazamentem, a két rendőr pedig bement a részükre kijelölt szobába. Eltávozásom előtt Borbély Maczki őrzésére utasítást nem adtam nekik, mert mint előbbiekben vallottam, úgy gondoltam, hogy erre ma éjjel nincsen szükség, mert a detektív ügyel reá.

Borbély Maczki megszökéséről csak másnap reggel értesültem.

Az őrség részére fenntartott szobában a szökés estéjén 3 eljárás alatt álló egyén is volt s így az ügyeletre visszatartott rendőröknek ezekre is fel kellett ügyelniök. Ezért örültem, amikor láttam, hogy a detektív felügyel Borbély Maczkira s így az ügyeletes két rendőrt nem terheli majd az ő őrzése is, hanem az egyikök pihenhet, vagyis felváltva őrködhetnek az őrségen visszatartott 3 egyén felett.

Egyebet előadni nem tudok és nem kívánok.¹⁷

Solymosi Zoltán kihallgatása során következőképp vallott:

Március hó 24-én d. u. 5 órától másnap reg. 8 óráig telefonügyeletes voltam. Szolgálati helyem a Kecskés főtanácsos úr szobájában volt. A szolgálatomat megelőzően senkitől sem kaptam utasítást arra, hogy vitéz Borbély Maczki Emil volt főispánra, akiről tudtam, hogy a politikai főosztályon van visszatartva s naponta kihallgatják, felügyelnem kell. Ily utasítást sem a szolgálatommal kapcsolatban, sem más alkalomból sohasem kaptam.

Amikor szolgálatba léptem Borbély Maczki az udvaron sétálgatott s csak utána d. u. 6, ½ 7 óra felé jött be feleségével és szakácsnőjével, akik vacsorát hoztak részére. Az én szobámmal szemközti szobába mentek be, ahová én is utánok mentem, de mert láttam, hogy feszélyezik, magokat szobájuk ajtaját és a saját szobám ajtaját nyitva hagyva ügyeleti szobámba mentem. Köztük csak egy kb. 5 méteres szoba volt s így bár megszökésére egyáltalán nem is gondoltam, tartanom kellett attól, hogy a nyitott ajtókra tekintettel bármely rendellenes esemény is történhessen.

A volt főispán felesége és szakácsnője 7 óra tájban eltávozott, vitéz Borbély Maczki őket kikísérte az előszoba ajtajáig s onnan rögtön visszatérve bejött hozzám. Elbeszélgettünk, miközben oly kijelentéseket tett, hogy nem fél a népbíróági eljárástól, mert őt a „szegények főispánjának” hívták, sok jót tett, csak azt nem szeretné, ha több évre internálnák. Még arra is hivatkozott, hogy megszökhetett volna Svájcba is, de ezt sem tette, mert nem fél a felelősségre vonástól.

Beszélgetésünk közben jött be Márkus detektív főnök, aki megkérdezte „vigyázol”, s amikor válaszoltam, hogy „vigyázok” el is távozott 8 óra körüli időben.

¹⁶ Ebben az időben hat ember felett rendelkezett Hamar Mihály (MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 43. f.ólió.)

¹⁷ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 43. f.ólió

Arra nem emlékszem pontosan, hogy Márkus dtv. főnök megérkezte előtt, vagy utáni időben-e, Abloncai és Hamar rendőrök bejöttek a közép-ső, vagyis az ügyeletes szobámat azon szobával összekötő helyiségbe, ahol előzetesen Borbély Maczki vacsorázott. Ajtó előtt megállottak s hallottam, hogy Hamar azt mondta rendőrtársának, „itt van az ügyeletes detektív úr, ha van valami, hozzájössz jelenteni”. Hogy előzetesen benézett-e a szobámba, vagy sem, arra már nem emlékszem. Én miután nálam nem jelentkeztek s előzetesen nem tájékoztatott senki arra vonatkozólag, hogy rendőrnek kell őriznie Borbély Maczkit, nem tulajdonítottam semmi jelentőséget a Hamar ki-jelentésének.

Kb. este 9 óra felé Borbély Maczki kiment a szobámból azzal, hogy lefekszik s átment a szemközti vasráccsal ellátott szobába. Az ajtót maga után behúzta, amit én látva a saját szobám ajtaját kissé nyitva hagyva, szintén szobámban elhelyezkedtem a sezlónon és olvasgattam.

Este pontosan ¾ 11 órakor – amit onnan tudok, hogy az órát megnéztem – előzetesen keletkezett repülőgépzúgás és léghárító ütegek lövései által okozott zaj közben, az utcáról valaki bekopogott ablakomon és beszólt, hogy idegen gépek, sötétítsek el, mire szobámban a villanyt eloltottam.

Sötétben feküdtem azután a sezlónon, amikor kb. éjfél felé arra lettem figyelmes, hogy valaki az ajtó előtt motoszkál. Az illető, amikor ajtómon benyitott és benézett, kérdésemre, hogy ki az, azzal válaszolt 'én vagyok, jöttem körülnézni'. Én azzal válaszoltam, 'jó, akkor nézzen át oda is.' Az illető ezzel elment, de arra már nem emlékszem, hogy tényleg benézett-e Borbély Maczki szobájába. Mint utólag megtudtam, az illető Ablonci rendőr volt.

Éjfél után fél egy óra körül Kecskés főtanácsos úr telefonutasítást adott le nekem, amelynek alapján reggel félhatra ki kellett értesítenem Márkus dtv. felügyelőt. A kiértékelést írásban kellett elkészítenem s ezért behoztam a másik szobából az írógépet. Munkám közben szükségem támadt Négyesi lakcímének megállapítására, – mert ő is kiértékelendő volt – s ez okból bementem azon szobába, ahol Borbély Maczki tartózkodott s ahol a lakcímjegyzék ki volt függesztve. Ekkor gyufám fénye mellett döbbenve észleltem, hogy Borbély Maczki nem fekszik a sezlónon s a szobában sincs. Azonnal keresésére mentem, illetve bementem a politikai főosztályra vezényelt őrség szobájába és keresésére utasítottam őket. Továbbiakban azonnal jelentést tettem a politikai főosztály vezető-helyettesének s rendelkezésére azonnal küldtem ki embereket Borbély Maczki lakására, de a tett intézkedések eredményre nem vezettek, illetve hollétéről az előállított felesége sem tudott felvilágosítást adni.

Előadni mást nem tudok és nem kívánok.”¹⁸

Márkus Dezső, a miskolci rendőr-főkapitányság politikai főosztályának detektív osztályvezetője a következőképp számolt be az esetről:

A politikai főosztályra háborús bűnösnek előállított vitéz Borbély Maczki Emil volt főispán őrizetben tartására emlékezésem szerint 1945. március hó 18-án kaptam szóbeli utasítást a politikai főosztály vezetőjétől, Kecskés Ferenc rendőrfőtanácsos úrtól. Ezen utasítás értelmében a nappali kihallgatások idejében – a kihallgatást eszközlő – a kihallgatások befejezte után pedig a politikai főosztályra vezényelt őrségből kivezényelt rendőr látta el a fogoly őrzési szolgálatot. A foglyot utasítás szerint, vagy Kecskés főtanácsos úr 19-es számú szobájában, vagy dr. Frank segédfogalmazó 20-as számú szobájában kellett őrizet alatt tartani, mert más helyiség, ahol a többi foglyoktól elkülöníthető lett volna, nem állott rendelkezésre. A kapott utasítás értelmében a fogollyal más, mint az élelmet hozó felesége, vagy szakácsnője, nem érintkezhetett, de ezek is csak hivatalos közeg jelenlétében.

Én fenti rendelkezéseknek megfelelően intézkedtem is, vagyis a vezényelt rendőrségi őrség parancsnokának utasítást adtam, hogy állandóan őrt állítson a fogoly szobája elé, valahányszor kihallgatása az esti órákban már befejeződött. Ugyancsak a detektív osztályhoz beosztottakat is kioktattam arra vonatkozólag, hogy vitéz Borbély Maczki Emil, mint egyik súlyos háborús bűnös a főosztály őrizetében van s így mindenkinek nagy gonddal kell reá ügyelnie. A naponta, hivatalos órán túl ügyeleti szolgálatba vezényeltek szolgálata másnap reggelig tartott, s bár nem képezte szolgálati kötelességüket a fogoly őrzése, mégis, mint arról ellenőrzéseim során meggyőződtem, magok is öntevékenyen felügyeltek a fogolyra, akinek egyébként szökési lehetősége nem volt, mert úgy a 19-

¹⁸ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 45-46. folió

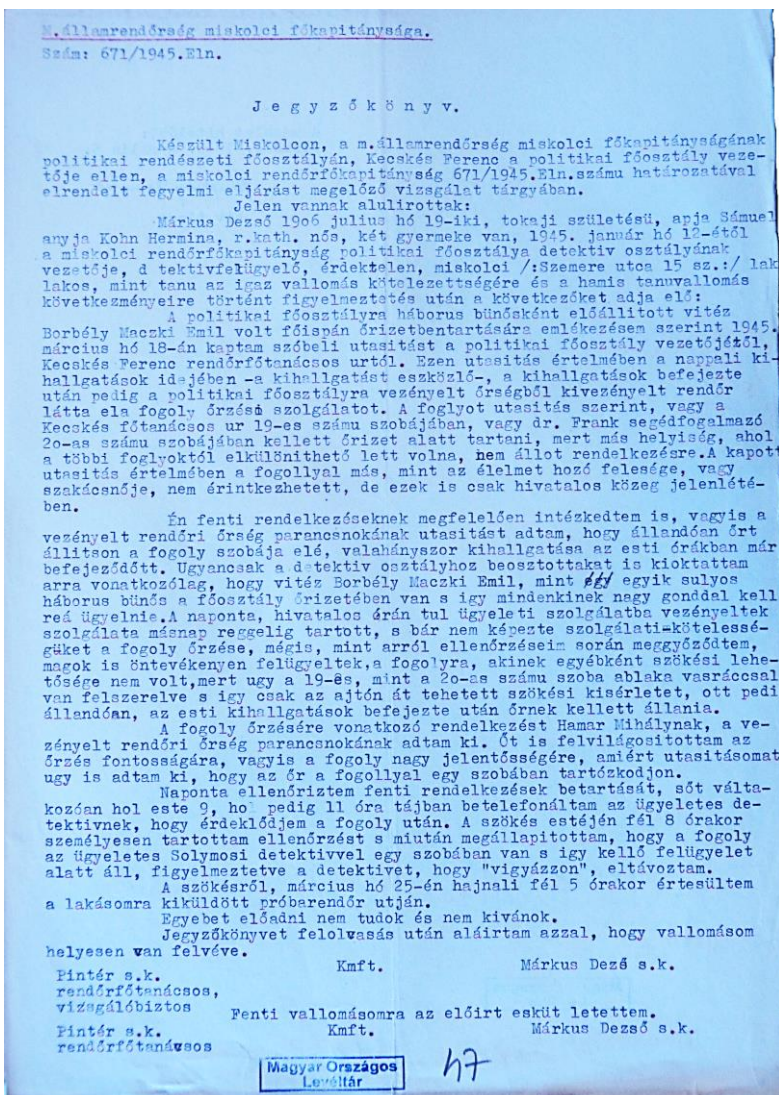
es, mint a 20-as számú szoba ablaka vasráccsal van felszerelve s így csak az ajtón át tehetett szökési kísérletet, ott pedig állandóan, az esti kihallgatások befejezte után őrnök kellett állnia.

A fogoly őrzésére vonatkozó rendelkezést Hamar Mihálynak, a vezényelt rendőri őrség parancsnokának adtam ki. Őt is felvilágosítottam az őrzés fontosságára, vagyis a fogoly nagy jelentőségére, amiért utasításomat úgy is adtam ki, hogy az őt a fogollyal egy szobában tartózkodjon.

Naponta ellenőriztem fenti rendelkezések betartását, sőt váltakozóan hol este 9, hol pedig 11 óra tájban betelefonáltam az ügyeletes detektívnek, hogy érdeklődjem a fogoly után. A szökés estéjén fél 8 órakor személyesen tartottam ellenőrzést s miután megállapítottam, hogy a fogoly az ügyeletes Solymosi detektívvel egy szobában van s így kellő felügyelet alatt áll, figyelmeztetve a detektívet, hogy „vigyázzon”, eltávoztam.

A szökésről, március hó 25-én hajnali fél 5 órakor értesültem a lakásomra kiküldött próbarendőr útján.

Egyebet előadni nem tudok és nem kívánok.¹⁹

Márkus Dezső kihallgatásának jegyzőkönyve.

MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 45-46. fólió

¹⁹ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 47. fólió

Az iratokból megállapítható, hogy Borbély Maczky szökésével kapcsolatban a nyomozás elrendelését 1945. március 28-án maga a Miniszterelnökség is kérte az Igazságügy-minisztériumból. Bár már előző nap megtalálták a volt főispán holttestét, Budapesten ekkor még nem tudták, hogy Borbély Maczky elhunyt, a hír még csak az eltűnéséről érkezett meg. Bojta Ernő Béla miniszteri osztályfőnök ugyanis az alábbiakkal fordult dr. Valentiny Ágoston igazságügyi miniszterhez:

Vitéz Borbély Maczky Emil földbirtokos, volt főispán a miskolci államrendőrség főkapitányságának 394/1945. pol. számú, a belügyminiszterhez intézett jelentése szerint 1945. évi március hó 24-ről 25-re virradó éjszaka a főkapitányság épületéből megszökött. Alapos gyanú van arra, hogy nevezett ismeretlen egyének megölték. Ennek folytán a mellékelt iratokat a Bp. 89. §-a értelmében átteszem azzal, hogy az ügyészséget a nyomozás folyamatba vételére utasítani méltóztassák. Célszerű volna, ha az ügyészség a nyomozást saját hatáskörében foganatosítaná.²⁰

Az utolsó mondat igen figyelemre méltó. A Miniszterelnökség tehát a nyomozást nem a rendőrségre, hanem az ügyészségre kívánta bízni. Ennek hatására dr. Menyhárt Alfréd június 4-én utasította a miskolci államügyészt, hogy „utasítsa a vezetése alatt álló államügyészséget, hogy haladéktalanul tegyen nyomozást folyamatba annak felderítése végett, vajon a nevezett [vagyis Borbély-Maczky] terhelt nem természetes halállal múlt ki és azt az államügyészség soron kívül saját hatáskörében foganatosítsa. Felhívom továbbá, hogy a nyomozás eredményét haladéktalanul jelentse.²¹ Felszólítására a miskolci államügyész, dr. Halmos Bódog 1945. június 10-én kelt 3261/1945. k.ü. számú jelentésében tájékoztatta a minisztériumot a volt főispán halála miatt folyamatba tett nyomozás tárgyában, illetve fordult hozzájuk kérelmével:

A miskolci ügyészség.... azt a kérelmet terjeszti elő, hogy Borbély-Maczky Emil elhalálozása, illetve megöletése felderítése és annak az esetleges politikai háttérnek a kinyomozása érdekében, amelyek ezen ügy mögött rejtőznek, a budapesti államrendőrség nyomozó közegeinek közreműködése vétes-sék igénybe, mert alapos a gyanú, hogy Borbély-Maczky Emil, aki a jobboldali mozgalmakban a leg-intenzívebben résztvevett és így a letűnt 25 esztendő fajvédelmi és reakciós kormányzatának kényes kérdéseit és titkait ismeri, éppen a jobboldali elemek és a bűntársak végezték ki, nehogy vallomásával őket kompromittálja.

A rövid úton betekintett 2642/1945. számú iratokból megállapította, miszerint Borbély-Maczky Emil a miskolci államrendőrség főkapitányságának jelentése szerint a főkapitányság épületéből 1945. március 24-25-re virradó éjszaka megszökött, őt a miskolci főkapitányság politikai osztálya az ellene emelet vádak folytán 1945. március 22-én hallgatta ki részletesen, amikor is nemcsak védekező, de magatartását részletesen feltáró és részben fogvaleyő, részint elhalt vagy távollevő politikusokkal való kapcsolatait is ismertette. 1945. évi március hó 27-én a 3265/1956. k. ü. számú jelentéshez 3./ alatt csatolt melléklet szerint Miskolcon a Csengeri utcában a járőr jelentése szerint egy hullát találtak a népkertben, amelyről az ügyészségi jelentéshez 1./ alatt csatolt halottszemle és boncolási jegyzőkönyv²² szerint Borbély-Maczky Emil volt főispánra ismertek, akin lövés okozta agyrongcsolás és többrendbeli erőszakos beavatkozás okozta külsérelmi nyomok voltak találhatóak. Az államrendőrségi budapesti nyomozók által való teljesítését a miskolci ügyész jelentése szerint indokoltnak látom már abból az okból is, mert a pesti nyomozók nemcsak esetleg nagyobb szakértelemmel, hanem nyugodtabb és tárgyilagosabb légkörben és végezhetik munkájukat, mert nem feszélyezi őket az a körülmény, hogy az elhunyt Borbély-Maczky Emil egész tevékenysége, egész közéleti pályája Miskolc és Borsodmegye területén folyt le. Egyébként pedig az ügyiratok az ügyben már eddig is intézkedő X. [vagyis népbíró-sági – K. J.] ügyosztályhoz tartoznak és mindennemű teendők a legnagyobb eréllyel és gyorsasággal ezen ügyosztályban lennének foganatosítandók. A 2542/1945. számú iratnál csatolva van Kecskés Ferencnek, a politikai főosztály vezetőjének, fegyelmi eljárást megelőző vizsgálati ügyében a jegyzőkönyv, amely szintén a vitéz Borbély-Maczky Emil ügyével van összefüggésben.²³

²⁰ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 15. fólió

²¹ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 13. fólió

²² A halottszemlét és a boncolási jegyzőkönyvet sajnos az iratanyag nem tartalmazza.

²³ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 6-7. fólió

A miskolci államügyészégi jelentés a minisztériumban egy Szelényi nevű tisztviselőhöz került, aki azzal a Szelényi Zoltánnal lehet azonos, aki Ries István minisztersége idején az ügyési osztályt vezette. Szelényi július 2-án továbbította a miskolci jelentést Erdei Ferenc belügyminiszternek. Szelényi ugyanakkor jelentésében néhány körülmény tekintetében jelentősen eltért a miskolci államügyésztől. Ő ugyanis a miskolci ügyésszel szemben úgy vélte, hogy a gyilkosságot politikai rendőrök követték el, s erre hivatkozva kérte a budapesti nyomozók bevonását. Lássuk tehát a belügyminiszternek írott kérelmét:

A miskolci államügyészségnek másolatban idemellékelte jelentése szerint Borbély Maczky Emil volt főispánt a miskolci politikai rendőrség a folyó év március hó 17. napján háborús bűntett gyanúja miatt letartóztatta. A nevezett március hó 24. napján este a politikai rendőrség őrizetéből ismeretlen körülmények között eltűnt és holttestét március hó 27. napján reggel a miskolci népkertben találták meg. A nyomozás eddigi adataiból nyilvánvaló, hogy Borbély Maczky Emilt ismeretlen tettesek lőfegyverrel meggyilkolták. Nyomatékos a gyanú, hogy a gyilkosságot a miskolci rendőrség közegei vagy velük összeköttetésben lévő személyek követték el. Az ügy részletei tekintetében utalok az ügyészségnek másolatban idemellékelte jelentésére és a jelentésnek ugyancsak másolatban csatolt mellékleteire. Az államügyészség a nyomozás lefolytatása végett budapesti nyomozók kiküldetését kérte. Az ügyési jelentésből és mellékleteiből megállapítható, hogy a miskolci államrendőrség ebben az ügyben nyomozást voltaképpen nem foganatosított, hanem megelégedett annak megállapításával, hogy Borbély Maczky Emil a politikai rendőrség őrizetéből megszökött és feltehetőleg volt hívei végeztek vele. Ebben a bűnygyben a tényállás felderítése a már érintett okokból a miskolci államrendőrségtől nem remélhető. Ezért és mert ebben az ügyben elsősorban a miskolci politikai rendőrség szerepe vált tisztázásra, kérem Miniszter Urat, hogy a rendőrség magatartásának tisztázása végett sürgősen szigorú vizsgálatot elrendelni és ennek a vizsgálatnak, úgyszintén a bűnygyi nyomozásnak foganatosítása végett megfelelő nyomozókat kiküldeni szíveskedjék. A nyomozókat szíveskedjék arra utasítani, hogy a nyomozás eddigi adatainak megismerése és az ügyben szükséges felvilágosítások és utasítások elnyerése végett jelentkezzenek a miskolci államügyészség vezetőjénél.²⁴

Szelényi tehát teljesen meg volt afelől győződve, hogy az újságcikk állításával szemben a volt főispánt nem elvbarátai, hanem a politikai rendőrök gyilkolták meg. A miskolciakban olyannyira nem bízott, hogy budapesti rendőröket kért a vizsgálat lefolytatásához. Jó okkal javasolta a fővárosiak bevonását, mint az a később történelemből kiderül.

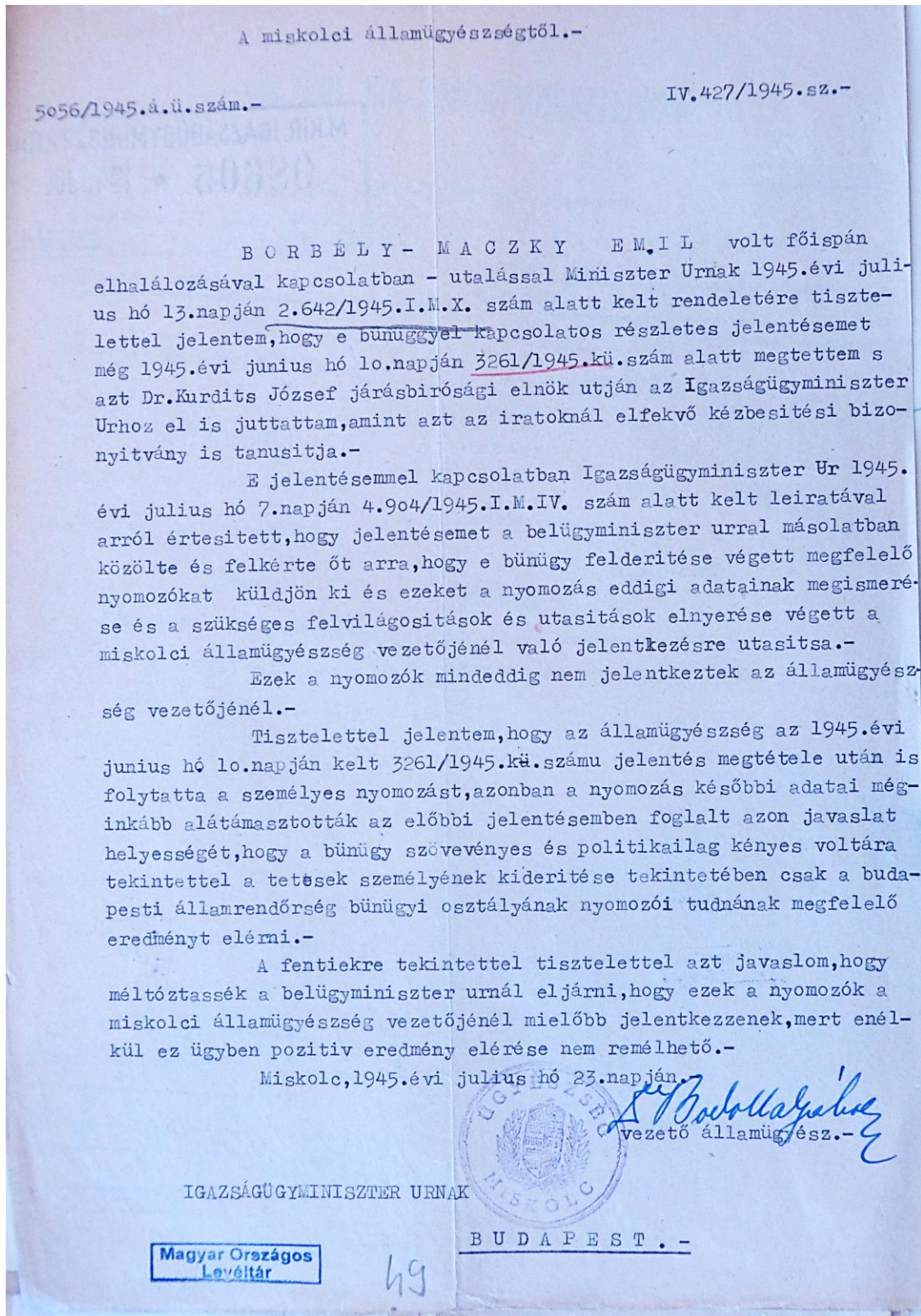
A belügyminisztérium válasza sem méltatta az igazságügy-minisztériumot, s a kért fővárosi nyomozók sem érkeztek meg soha Miskolcra. Dr. Menyhárt július 11-én ismét felszólította a miskolci államügyészséget, hogy a nyomozás sürgős lefolytatásának „soron kívül tegyenek eleget, vagy a fennforgó akadályt jelentse”.²⁵ Erre válaszul dr. Bodolla Gábor miskolci vezető államügyész a nyomozás folytatásáról, illetve a budapesti nyomozók elmaradásáról tájékoztatta az igazságügy-minisztériumot:

Ezek a nyomozók mindeddig nem jelentkeztek az államügyészség vezetőjénél. Tisztelettel jelentem, hogy az államügyészség az 1945. június hó 10. napján kelt 3261/1945. kü. számú jelentés megtétele után is folytatta a személyes nyomozást, azonban a nyomozás későbbi adatai méginkább alátámasztották az előbbi jelentésben foglalt azon javaslat helyességét, hogy a bűnygy szövevényes és politikailag kényes voltára tekintettel a tettesek személyének kiderítése tekintetében csak a budapesti államrendőrség bűnygyi osztályának nyomozói tudnának megfelelő eredményt elérni. A fentiekre tekintettel tisztelettel azt javaslom, hogy méltóztassák a belügyminiszter úrnál eljárni, hogy ezek a nyomozók a miskolci államügyészség vezetőjénél mielőbb jelentkezzenek, mert enélkül ez ügyben pozitív eredmény elérése nem remélhető.²⁶

²⁴ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 3-4. fólió

²⁵ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 14. fólió

²⁶ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 49. fólió

A miskolci államügyész jelentése a nyomozás állásáról, 1945. júl. 23.

MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 49. fólió

A minisztérium egy hónapos szünet után, augusztus 30-án ismét a belügyminiszterhez fordult, kérését megismételve.²⁷ A belügyminisztérium ezúttal is figyelmen kívül hagyhatta a kérdést, s immár másodszor válasz nélkül hagyta őket. Az ügyet azonban még korántsem zárták le. Az Igazságügy-minisztérium 2645/1945. I. M. X. számú rendelete alapján 1945. december 13-án az ügyirat a IV. ügyosztályhoz került át. Egyúttal arról tájékoztatták az ügyosztályt, hogy bár ismételten felkérték a belügyminisztériumot a budapesti nyomozók kiküldésére, azok a miskolci államügyész, Asbóth Dezső november 21-i jelentése szerint változatlanul nem jelentkeztek nála. Az igazságügyiek így immár harmadszor, december 20-án kérték a fővárosi rendőrök kiküldésére a belügyminisztert.²⁸

Érdemi nyomozás azonban ezúttal sem történt. Az igazságügy-minisztérium 1946. március 29-én szólította fel a miskolci államügyészséget a bűnvádi eljárás jelenlegi állásáról való jelentéstételre. Asbóth miskolci vezető államügyész április 17-én ismét jelezte, hogy nem jelentkeztek a nyomozók,²⁹ így április 27-én immár negyedszer fordultak a belügyminiszterhez kérésüket megismételve: „azzal a kéréssel fordultam Miniszter Úrhoz, hogy a bűncselekmény körülményeinek és az államrendőrség tagjai magatartásának tisztázása végett szíveskedjék nyomozókat bocsátania miskolci államügyészség rendelkezésére. Kérem Miniszter Urat, hogy a nyomozók kiküldése iránt intézkedni, vagy a kiküldés akadályáról engem értesíteni szíveskedjék”.³⁰ Május 7-én ismételten átirattal fordultak a belügyminiszterhez, majd július 20-án kérték, hogy „intézkedéséről értesíteni szíveskedjék”. A válasz immár sokadszorra elmaradt, így 1946. október 22-én megint csak arra kérték, értesítse őket intézkedéséről.³¹

Ezen kérelmekre – bár hónapokkal később – már érkezett válasz. A Belügyminisztérium részéről dr. Aczél György rendőralezredes 1947. február 22-én tájékoztatta az igazságügy-minisztert, hogy „tárgybeli ügyben utasítottam a magyar államrendőrség Borsod vm. felügyeleti körzeti szemlélőjét, hogy az 1921. évi XXIX. tc. 5. §-nak értelmében a miskolci államügyészség vezetőjének a nyomozási cselekményekre vonatkozó utasításait mindenben tartsa be.”

Az idézett paragrafus ugyanakkor a rendőrségi hatóságok bűnügyi nyomozással megbízott tagjainak az ügyészséggel való együttműködéséről szólt. Az 5. §. szerint ugyanis: „A rendőrség hatóságnak a bűnügyi nyomozással megbízott tagjait a kir. törvényszék székhelyén oly módon kell elhelyezni, hogy a kir. ügyészség a nyomozás menetét lehetőleg szóbeli utasítással irányíthassa s a nyomozási cselekmények s a nyomozó hatóságok eljárása tekintetében a Bp. 84. §-a értelmében a kir. ügyészséget illető ellenőrző tevékenységet a kir. törvényszék székhelyén írásbeli érintkezés nélkül is közvetlenül gyakorolhassa.”³² Ebből következőleg tehát a Belügyminisztérium nem budapesti nyomozókat küldött Miskolcra a kívánság szerint, hanem a miskolci rendőröket kötelezte együttműködésre.

A belügyminiszteri döntésről az államügyészséget az igazságügy-minisztérium április 8-i átiratában tájékoztatta.³³ Az ügy folytatásáról az igazságügy-minisztérium 1947. szeptember 10-i rendeletére dr. Malyáta Dezső miskolci vezető államügyész-helyettes számolt be 1947. szeptember 18-án:

[a]z 1947. április hó 16. napján fenti szám alatt kelt utasítás értelmében megkerestem az államrendőrség miskolci főkapitányságának bűnügyi osztálya vezetőjét, hogy a nyomozati iratok és a szükséges utasítások átvétele végett mielőbb keressen fel. E megkeresésem alapján [1947. június 18-án³⁴] a bűnügyi osztály vezetője nálam megjelent és a nyomozati iratokat tőlem átvette s neki a nyomozáshoz szükséges utasításokat egyidejűleg megadtam. A rendőrség a nyomozati iratokat mai napig nem terjesztette vissza, így az ügyben érdemleges ügyési határozat még nincs. A miskolci rendőrfő-kapitányságot a nyomozás sürgős lefolytatása és az iratok beterjesztése iránt jelen felterjesztésemmel egyidejűleg megkerestem.³⁵

²⁷ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 10. fólió

²⁸ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 55, 58. fólió

²⁹ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 61. fólió

³⁰ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 52-53, 56. fólió

³¹ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 59, 60. fólió

³² 1921. évi XXIX. törvénycikk a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről.

³³ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 63, 66. fólió

³⁴ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 74. fólió

³⁵ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 70. fólió

P.D.

A miniszterelnök Ur az 1945. évi május hó 28. napján kelt 2.535/M.E.sz. átiratában közölte, hogy Borbély Maczky Emil az 1945. év március hó 24. napjáról 25.-ére virradó éjjel a miskolci államrendőrség főkapitányságának épületéből megszökött és mivel alapos gyanu van arra, hogy nevezett ismeretlen egyének megölték, kérte az ügyészséget, a nyomozás folyamatbátételére utasítani. Ennek alapján az átiratban foglaltak szerint annakidején rendelkezés történt, mégpedig oly értelemben, hogy a Belügyminiszter ur is intézkedett ebben az ügyben és értesített arról, hogy megkeresésünkre nyomozókat rendelt ki, akik majd a miskolci államügyészségnél jelentkezni fognak. Többszöri sürgetés ellenére a nyomozás lefolytatásaképpen és a miskolci államrendőrség bünygi osztályának vezetője csupán az 1947. évi június hó 18. napján jelentkezett az államügyészségen és vette át az addig keletkezett iratokat. Az említett időpont óta sem történt újabb nyomozási cselekmény, míg most az államügyészség a nyomozási iratokat felterjeszti jóváhagyás végett az 1947. évi 3839/7. sz. a nyomozás megszüntetése tárgyában hozott határozatát.

A felterjesztett nyomozási iratokból megállapítható, hogy miután Borbély Maczky Emil az 1947. évi március hó 24.-25.-re virradó éjjel a rendőrség őrizetéből eltűnt, az 1945. évi március 27. napján reggel a miskolci népkertben holtan találták meg. Az orvos rendőri szemle és a megejtett törvényszéki boncolás adatai alapján megállapítható volt, hogy halálát agyrongcsolás okozta, amit a fej hátsó részén behatoló és a homlokon, valamint a jobb szemrészen áttávozó lövedékek idéztek elő, a holttesten ezenkívül még több lövés nyomát állapították meg, amelyek a nyakon és a mellkast érték.

A nyomban bevezetett nyomozás kizárólag arra irányult, hogy a szökés körülményeit, valamint a szökésért esetleg felelőssé tehető, személyeket felderítse. Ennek eredményeképpen az államrendőrség miskolci főkapitánysága 1945. évi május 12. napján 671/5.- I. El.-1945. sz.a. véghatározatot hozott, amelyben a fegyelmi eljárás alá vont három személy ellen a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot megszüntette, míg Hamar Mihály próbarendőrt az államrendőrség miskolci főkapitánysága kötelékéből az államkincstárral szemben támasztható igény kizárásával elbocsájtotta. A határozat indokolása szerint az őrizetben lévő Borbély Maczky Emil őrzésére kirendelt rendőrök tekintetében Hamar Mihály őrparancsnok gyakorolta a felügyeletet. Ebben a vonatkozásban az őrség szolgálatbaállítása körül nem járt el kellő gondossággal és így hivatali kötelességét megszegte.

Az annakidején lefolytatott nyomozás az ölési cselekménnyel kapcsolatosan a tettes személyét illetően adatot nem szolgáltatott és ezért az államügyészség ennek alapján a nyomozást a 3. pont alapján megszüntetné. Minthogy a hiányos nyomozási adatok alapján az államügyészség valóban nem hozhatott más határozatot és mivel a további nyomozástól nem várható az előzményekre tekintettel komoly adat, ezért a nyomozás megszüntetéséhez hozzájárulunk.

Tárgy: tárgyrovatból.

Szám: -

Melléklet: csomag.

A debreceni Főállamügyészségnek.

A miskolci államügyészség által közvetlenül hozzám felterjesztett iratokat visszaküldve, felkérem Főállamügyész Urat, szíveskedjék az államügyészséggel az iratok kapcsán közölni, hogy a nyomozás megszüntetése ellen észrevételt nem teszek.

Bpest, 1948. XI. 3.

Magyar Országos
Levéltár

79.

K. Nagy L. János

Ezt követően, az iratok tanúsága szerint, hónapokig semmi sem történt, így 1948. január 10-én az igazságügy-minisztérium ismét jelentéstételre kötelezte az államügyészséget, amely január 20-án megismételte legutóbbi jelentését: „A rendőrség a nyomozati iratokat mai napig nem terjesztette vissza, így az ügyben érdemleges ügyészi határozat még nincs. A miskolci rendőrfőkapitányságot a nyomozás sürgős lefolytatása és az iratok beterjesztése iránt jelen felterjesztéssel egyidejűleg megkeresem.”³⁶

Az Igazságügy-minisztérium ismét hónapokig várt, majd augusztus 28-án ismét jelentést kért a miskolci államügyészségtől. Válaszul dr. Sütő Sándor vezető államügyész-helyettes 1948. szeptember 9-én a következő választ adta:

*jelentem, hogy a miskolci államrendőrség bünyügyi osztálya a nyomozati iratokat mai napig nem terjesztette be, jóllehet annak sürgős beterjesztése iránt legutóbbi jelentésem napján és pedig f. évi január hó 20. napján, majd ezt követőleg f. évi március hó 19. napján írásban megkerestem. A fenti rendelet kézhezvétele után távbeszélőn felhívtam a bünyügyi osztály vezetőjét a nyomozati iratok sürgős beterjesztésére, azonban onnan azt közölték hatósággal, hogy az iratok a miskolci rendőrfőkapitányságon fel nem találhatók. Miután a nyomozati iratokat 1947. évi június hó 18. napján átvételi elismervény ellenében Simorjay Ferenc r. főhadnagy, volt bünyügyi osztályvezető vette át, aki azonban időközben a rendőrség kötelékéből kivált, azért a miskolci államrendőrség bünyügyi osztályát a nyomozati iratok sürgős felkutatása és beterjesztése iránt a mai napon egyidejűleg ismét megkerestem.*³⁷

Az igazságügy-minisztérium ezután, 1948. szeptember 16-án ismét a belügyminiszterhez fordult kérve, hogy „a miskolci rendőrkapitányságot főfelügyeleti hatáskörben az iratok felkutatására és a nyomozás mielőbbi befejezésére utasítani szíveskedjék”.³⁸

Az iratok azonban nem kerültek elő, s a nyomozást sem fejezték be, mint ahogy valójában el sem kezdték. A miskolci államügyészség így patthelyzetbe került, aminek egyetlen végkimenetele lehetett, az ügy megszüntetése. Erről a miskolci államügyészség dr. Kóger János vezető államügyész aláírásával 1948. október 28-án hozott határozatot 1947.á.ü.3839-7. szám alatt. Indoklásuk szerint:

*a bűncselekmény tettesei, vagy részesei a nyomozás során nem voltak kipuhatolhatók. Az eljárás folytatásától ezidőszert eredményt várni nem lehet, ennél fogva a nyomozást a tettesek nyomára vezető adat felmerüléséig meg kellett szüntetni.*³⁹

A határozatot közvetlenül az igazságügy-minisztériumnak küldték meg. A minisztérium véleményezésében részletesen beszámolt az eljárás történetéről is. Minthogy az átirat olyan adatokat is tartalmaz, amely a korábbi iratokból nem derül ki, azt szó szerint közöljük:

*A miniszterelnök Úr az 1945. évi május 28. napján kelt 2.535/M. E. sz. átiratában közölte, hogy Borbély Maczky Emil az 1945. év március hó 24. napjáról 25.-ére virradó éjjel a miskolci államrendőrség főkapitányságának épületéből megszökött és mivel alapos gyanú van arra, hogy nevezettet ismeretlen egyének megölték, kérte az ügyészséget, a nyomozás folyamatba tételére utasítani. Ennek alapján az átiratban foglaltak szerint annakidején rendelkezés történt, mégpedig oly értelemben, hogy a Belügyminiszter úr is intézkedett ebben az ügyben és értesített arról, hogy megkeresésünkre nyomozókat rendelt ki, akik majd a miskolci államügyészségnél jelentkezni fognak.*⁴⁰ *Többszöri sürgetés ellenére a nyomozás lefolytatásaképpen és a miskolci államrendőrség bünyügyi osztályának vezetője csupán az 1947. évi június hó 18. napján jelentkezett az államügyészségen és vette át az addig keletkezett iratokat. Az említett időpont óta sem történt újabb nyomozási cselekmény, míg most az államügyészség a nyomozási iratokat felterjeszti jóváhagyás végett az 1947.á.ü.3839/7. sz. a nyomozás megszüntetése tárgyában hozott határozatát.*

³⁶ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 74. fólió

³⁷ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 76. fólió.

³⁸ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 77. fólió.

³⁹ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 81. fólió.

⁴⁰ Ilyen belügyminiszteri rendelkezésről, mint fentebb kifejtettük, nem rendelkezünk információval.

A felterjesztett nyomozási iratokból megállapítható, hogy miután Borbély Maczky Emil az 1947. évi március hó 24.-25.-re virradó éjjel a rendőrség őrizetéből eltűnt, az 1945. évi március 27. napján reggel a miskolci népkertben holtan találták meg. Az orvos rendőri szemle és a megejtett törvényszéki boncolás adatai alapján megállapítható volt, hogy halálát agyoncsolás okozta, amit a fej hátsó részén behatoló és a homlokon, valamint a jobb szemrészen át távozó lövedékek idéztek elő, a holttesten ezenkívül még több lövés nyomát állapították meg, amelyek a nyakon (sic!) és a mellkast érték.

A nyomban bevezetett nyomozás kizárólag arra irányult, hogy a szökés körülményeit, valamint a szökésért esetleg felelőssé tehető személyeket felderítse. Ennek eredményeképpen az államrendőrség miskolci főkapitánysága 1945. évi május 12. napján 671/5.-I. El.-1945. sz. a. véghatározatot hozott, amelyben a fegyelmi eljárás alá vont három személy ellen a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot megszüntette, míg Hamar Mihály próbarendőrt az államrendőrség miskolci főkapitánysága kötelekéből az államkincstárral szemben támasztható igény kizárásával elbocsájtotta. A határozat indoklása szerint az őrizetben lévő Borbély Maczky Emil őrzésére kirendelt rendőrök tekintetében Hamar Mihály őrparancsnok gyakorolta a felügyeletet. Ebben a vonatkozásban az őrség szolgálatba állítása körül nem járt el kelő gondossággal és így hivatali kötelességét megszegte.

Az annakidején lefolytatott nyomozás az ölési cselekménnyel kapcsolatban a tettes személyét illetően adatot nem szolgáltatott és ezért az államügyészség ennek alapján a nyomozást a 3. pont alapján megszüntetné. Minthogy a hiányos nyomozási adatok alapján az államügyészség valóban nem hozhatott más határozatot és mivel a további nyomozástól nem várható az előzményekre tekintettel komoly adat, ezért a nyomozás megszüntetéséhez hozzájárulunk.⁴¹

Minderről a debreceni főállamügyészt 1948. november 3-án tájékoztatták, a „nyomozás”, az „eljárás” ezzel le is zárult.

A Borbély Maczky-gyilkosság tehát máig megoldatlan. Az adatok alapján 1945. március 24-én este 3/4 11 és március 25-e hajnali 1/2 1 között tűnt el a rendőrség épületéből. Két nappal később, március 27-én hajnalban egy nő találta meg holttestét a Népkertben. Az eltűnt boncolási jegyzőkönyv, valamint a haláláról tudósító újságcikk adatai alapján Borbély Maczky Emilt súlyosan bántalmazták. Az újságcikk szerint „az arcán világosan látható külső sérelmi nyomok”, a jegyzőkönyv szerint a testen „többrendbeli erőszakos beavatkozás okozta külső sérelmi nyomok” voltak. Borbély Maczkyt tehát súlyosan megverték, majd agyonlőtték, azaz kivégezték. Szabályszerű kivégzés volt, amit az is mutat, hogy a halálát előidéző lövések a fej hátsó részére irányultak, majd a golyók a homlokon és a jobb szemrészen át távoztak, ezen kívül még a nyakát és mellkasát is érték lövések. A kommunista napilap szerint géppisztollyal történt a kivégzés, majd holttestét egy szalmásszekérrel hurcolták a Népkertbe, ahol „Így járnak az árulók” szöveggel cédulát dobtak rá, majd testét egy télikabáttal fedték le. A rendőrség ezután mindössze szökésének körülményeivel foglalkozott, magával a gyilkossággal egyáltalán nem. Nincs arra vonatkozóan egyetlen irat sem, hogy az ügyel kapcsolatban bárkit kihallgattak volna, s maguk a hivatalos jelentések is mind arról szólnak, hogy a miskolci rendőrség semmilyen nyomozást sem folytatott le az ügyben. A miskolci államügyészség kezdetektől fogva kérte, hogy a miskolci politikai rendőrség érintettsége okán fővárosi nyomozókat küldjenek le az eset kivizsgálására, kérésüknek a belügyminisztérium nem tett eleget, sőt két évig arról sem rendelkeztek, hogy a rendőrség egyáltalán foglalkozzon az ügygel. Bár 1947 nyarán végre megjelent egy nyomozó az államügyészségen, s átvette az ügy iratait, csupán annyi változás történt, hogy ezután már az iratok is eltűntek, s a rendőrség változatlanul nem nyomozott. Bár érdemben semmi sem történt évekig, az ügyet csak három és fél év elteltével, 1948 októberében zárták le.

⁴¹ MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. 79. fólió

Minthogy a gyilkosság felderítésére érdemi nyomozást nem folytattak le, az ügy homályos részleteire legfeljebb egy eddig ismeretlen dokumentum, talán naplórészlet vagy visszaemlékezés világíthatna rá.

Dancza Lajos egykori diósgyőri kommunista nemzetgyűlési képviselő 1945. június 26-án Fodor János rendőrkapitány igazoló bizottsági ülésén – amelyen a rendőrökkel szembeni kifogásairól, azok visszaéléseiről volt szó – arra utalt, hogy Borbély-Maczký meggyilkolása is a rendőrökhöz köthető: „Én megjósoltam a Borbély Maczký esetét is, amikor Ónodról hazajöttem 1945. III. 25-én.”⁴² Danczát tehát nem érte meglepetés, valamit tudhatott, sejthetett. A rendőrök érintettségére utal a miskolci lincseléssel foglalkozó tanulmányában Pelle János, aki szerint Borbély Maczký meggyilkolása is szerepet játszott Orosz Kálmán rendőrkapitány későbbi leváltásában. Pelle szerint ugyanis közreműködött abban, hogy a „túl sokat tudó” Borbély-Maczký főispánt a rendőrség fogdájából „elrabolják”, majd meggyilkolják.⁴³

Az adatok tehát a kommunisták által irányított rendőrség egyértelmű bűnösségére utalnak, nyomozás hiányában azonban iratok sem születtek, így a rejtély, újabb források előkerüléséig, rejtély marad.

FORRÁSOK

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

OL = Országos Levéltára, Budapest

XIX = XIX. fondőcsoport – Az államigazgatás felső szervei

XIX-E-1 = Igazságügyi Minisztérium iratai

XIX-E-1-f. = Büntető és Kegyelmi Ügyek Osztály

XIX-J = Külügyminisztérium iratai

XIX-J-1-g. = Hadifogolyosztály

BAZML = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

IV. 901/b. = Borsod-Gömör (-Kishont) vármegye főispánjának iratai. Közigazgatási iratok

IV. 904/b. = Borsod-Gömör (-Kishont) vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok

VII. 51/b. = A Miskolci (Királyi Ügyészség) Államügyészség iratai. Iratok

XVII. 2. = A Miskolci Nemzeti Bizottság iratai

XVII. 407. = A Miskolci II. sz. Igazoló Bizottság iratai

XVII. 417. = A Miskolci XIV. sz. Igazoló Bizottság iratai

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

TF = Történeti Fényképtár

⁴² MNL BAZML XVII. 417. 1/1945. Jegyzőkönyv Fodor János rendőrfőkapitány igazolási ügyében a miskolci rendőrség tagjai Igazoló Bizottság előtt. Miskolc, 1945. június 26.

⁴³ PELLE 1996. 198.

BIBLIOGRÁFIA

BERÁNNÉ NEMES 1971

BERÁNNÉ NEMES Éva: Miskolc politikai élete a német megszállás hónapjaiban = *Borsodi Történelmi Évkönyv* III. (1971) 13–46.

FÁBIÁN 2016

FÁBIÁN Máté: „Borbély-Maczky vitéz huszár, szavazni rá azért muszáj”. Vitéz *Borbély-Maczky* Emil országgyűlési képviselői pályafutása. In: *Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája, 2015. május 14.* Szerk.: FÁBIÁN Máté. Liceum, Eger, 2016. 59–75. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai– Konferenciák, műhelybeszélgetések XII.)

FIALA–MARSCHALKÓ 1958

FIALA Ferenc–MARSCHALKÓ Lajos: *Vádló bitófák. A magyar nemzet igazi sírásói.* Süli J. (Hídfő) Kiadása, London (nyomda: München), 1958 (Reprint: Gede Testvérek, Budapest, 1999)

FIALA 1986

FIALA Ferenc: *Egyszerű történet és egyéb históriák.* Hídfő Baráti Köre, San Francisco, 1986

MÉSZÁROS 2013

MÉSZÁROS Kálmán: Markó Árpád második világháborús visszaemlékezéseiből = *Hadtörténelmi Közlemények* 126. (2013)/4. 1077–1105.

PELLE 1996

PELLE János: A miskolci konstruált vérvád. In: PELLE János: *Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből.* Kiadó nélkül, Budapest, 1996. 189–247.

A jászóvári prépostság 17. század végi ábrázolása Joseph Peschka kamarai építész rajzán (1783)*

GYULAI Éva

Late 17th century depiction of the Premonstratensian Provostry Jászó (Jasov) on a drawing of cameral architect Joseph Peschka (1783)

There is a copy created in 1773 by Architect Joseph Peschka of the Zips Chamber in Kaschau/Košice (Zipser Kammer) about the 17th century depiction of the Premonstratensian Abbey of Jászó (today: Jasov, Slovakia) in the album kept in the Arad County Library's (Biblioteca Județeană 'Alexandru D. Xenopol', Arad, Romania) special collection (Inv. No. XIII. 265. / A. 3. 4-5. – Cl. 5.) The original drawing preserved in the the Premonstratensian library's property was published around 1900, but the copy of it drew by Peschka (Peska) has not been known until now.

The depiction also includes a legend, both on the original end-of-the-17-century picture and on the copy of Cameral Architect Peschka. It is apparent from the inscription that the original delineation is from the time of Bishop George Fenesy of Eger (Agria/Erlau/Jáger), who bore both the bishopric dignity of the Eger (Erlau/Jáger) and the Provost's title of Jászó (Jasov/Jessau) between 1687 and 1699. Bishop and Provost Fenesy was the one who rebuilt the buildings of the provostry that were seriously injured in the late 17-century anti-Hapsburg fights and estate wars in the Kingdom of Hungary. The legend with the numbering of the delineation also include the functions of the buildings at the end of the 17th century.

*

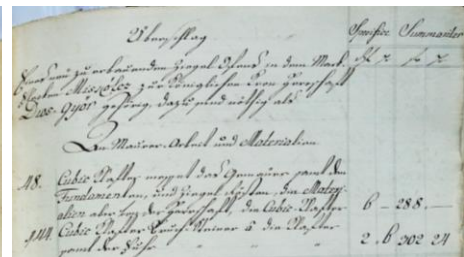
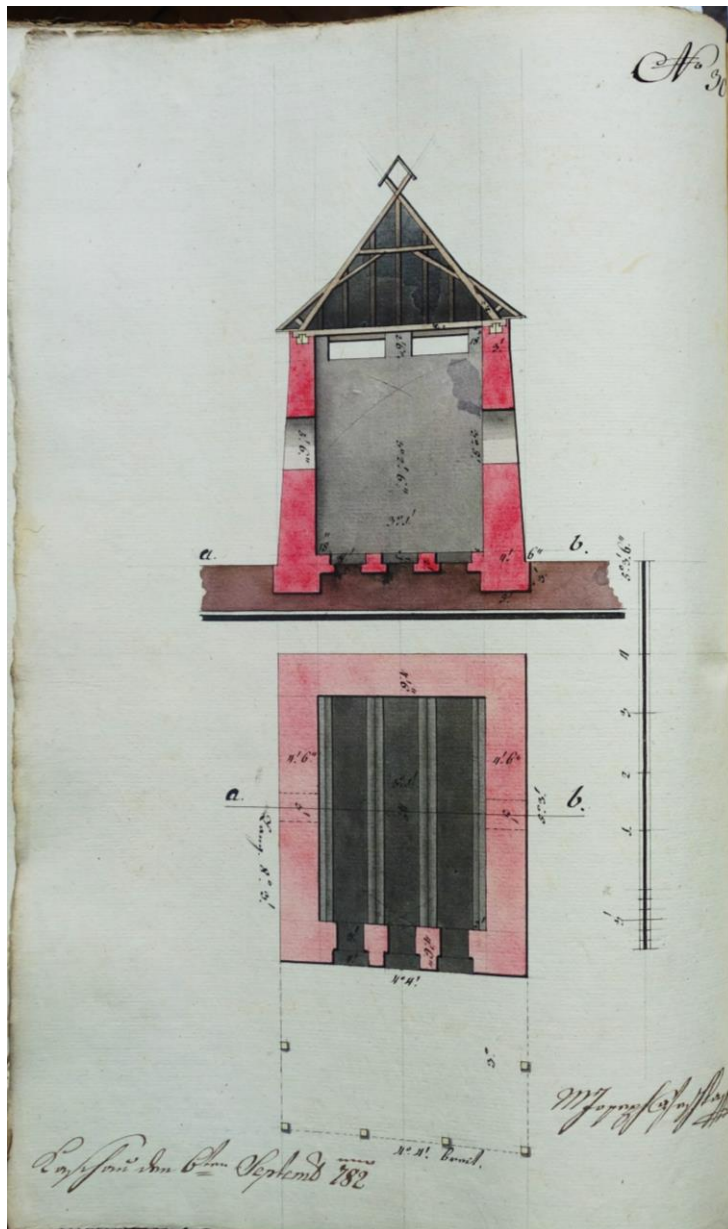
Joseph Marie Peschka (Joseph Maria Peska), a Szepesi Kamara 18. század végi adminisztrációjában működött építész tervrajzai, amelyeket egy albumban ma az „Alexandru D. Xenopol” Megyei Könyvtár (Biblioteca Județeană 'Alexandru D. Xenopol', Arad, Románia) örökség-gyűjteménye őriz,¹ főként a Szepesi Kamara kezelésében állt uradalmi objektumok építéséhez, illetve felújításához készültek az 1770/80-as években. A kamarai mérnök tervrajzai egy részét a diósgyőri kamarai uradalom mezővárosa, Miskolc uradalmi épületeiről készítette,² így 1782. szeptember 6-án Kassán egy Miskolcon felállítandó uradalmi tégláégető metszetét is lerajzolta (*erbauendem Ziegel Ofens in dem Markflecken Miskólcz zur königlichen Kron Herrschaft Dios-Győr gehörig*), a hozzátartozó költségvetéssel együtt, amely összesen 81 Ft 31 krajcárt tett ki.³

*A kutatást támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” c. projekt – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával.

¹ BJXA C. p. № 347.910. Eredeti jelzete: Aradi Királyi Főgimnázium Orczy-Vásárhelyi Könyvtára XIII. 265. / A. 3. 4-5. – Cl. 5. A tervrajzokra az Aradon kutatásokat végzett SZELESTEI NAGY László hívta fel a figyelmemet, amit ezúttal is köszönök. A kutatásban nyújtott segítségért Adriana CZIBULA könyvtárosnak tartozom köszönettel.

² GYULAI 2017

³ BJXA C. p. № 347.910. № 30.

1–2. J. M. Peschka terve
a miskolci tégláégetőhöz,
Kassa, 1782. szept. 6., részletek
(BJXA C. p. № 347.910. № 30.)
(BJXA felv.)

Peschka számos tervet készített a tokaji kamarai uradalom intézményeinek építéséhez,⁴ de albumában több fiktív, feltehetően építészeti könyvekből vett, illetve más tervezők munkáiról másolt épületrajz is szerepel. Ezek között tűnik fel a jászói prépostság 17. század végi ábrázolása, amelyet minden bizonnyal eredetiben láthatott a Kassához igen közeli jászói prépostságban, amelynek éppen 1750–1766 között építették fel ma is álló, Franz Anton Pilgram nevéhez fűződő reprezentatív barokk épületegyüttesét, a lebontott régi kolostor helyén. Peschka rajzán a régi jászói épületkomplexum egyes elemeit megszámozták, és a számok alapján a rajz alá írt jelmagyarázat az épület egyes részeinek megnevezését és funkcióját is tartalmazza:

⁴ A tokaji Peschka-rajzokról készült tanulmány megjelenés alatt!

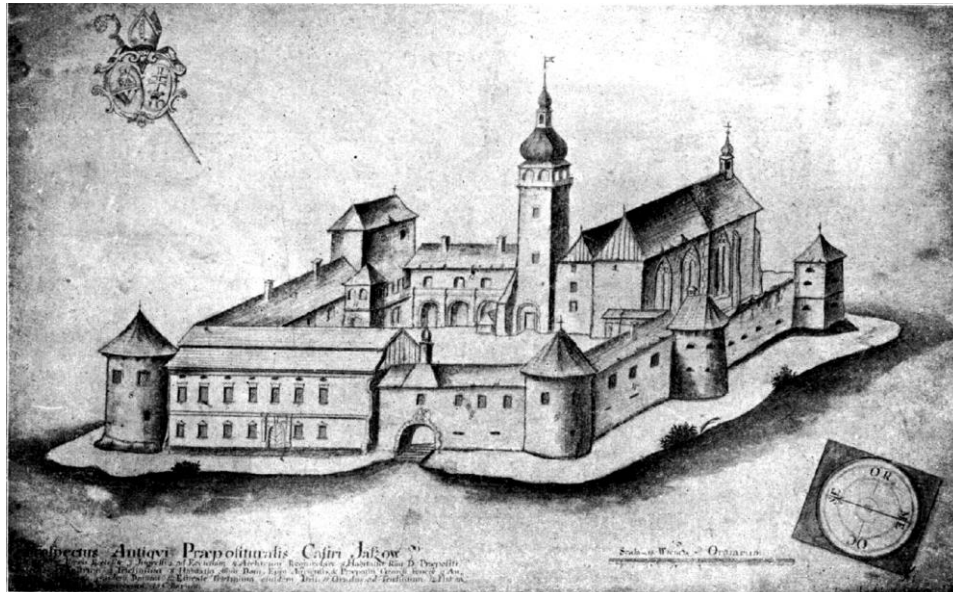
3. J. Peska: *Prospectus antiqui Praeposituralis Castri Jászóv*, színezett tusrajz, 1783
(BJXA C. p. № 347.910, № 88. BJXA felv.)

Prospectus antiqui Praeposituralis Castri Jászóv
[A régi préposti Jászóvár látképe]

1. Templum [Templom]	9. Antiquum Triclinium ejusdem Domini
[Ugyanezen úr régi ebédlője]
2. Turris Ecclesiae [Templomtorony]	10. Aestivale Triclinium ejusdem Domini
[Ugyanezen úr nyári ebédlője]
3. Ingressus Ecclesiae [A templom bejárata]	11. Gradus ad Triclinia
[Az ebédlőkbe vezető lépcsők]
4. Archivum regnicolare [Országos levéltár]	12. Habitatio Dominorum Canonicorum
[A kanonok urak lakása]
5. Habitatio Reverendissimi Domini Praepositi
[A főtisztelendő prépost úr lakása]	13. Cellaria [Pincék]
6. Ingressus ad Castrum [Bejárat a várba]	
7. Triclinium [Ebédlő]	
8. Habitatio Illustrissimi Domini Episcopi Agriensis et Praepositi Georgii Fenesy
[Méltóságos Fenesy György egri püspök és prépost úr lakása]	

A mérnök szignálta is művet: *Cassovie 1^{-er} Aout 1783. Desiné par M. Joseph â Peska m^{anu} p^{ropria}*, vagyis a rajzot Kassán, a kamara székhelyén készítette 1783. augusztus 1-jén. A Peschka-rajz alapját képező, egykor a jászói konventben őrzött ábrázolást (*Castrum vetus Jaszow*) többen is közölték,⁵ így Fraknói Vilmos is Pázmány-életrajzában, akinek a jászói premontrei gimnázium egyik korabeli, Horváth nevű diákja másolta le a képet.⁶

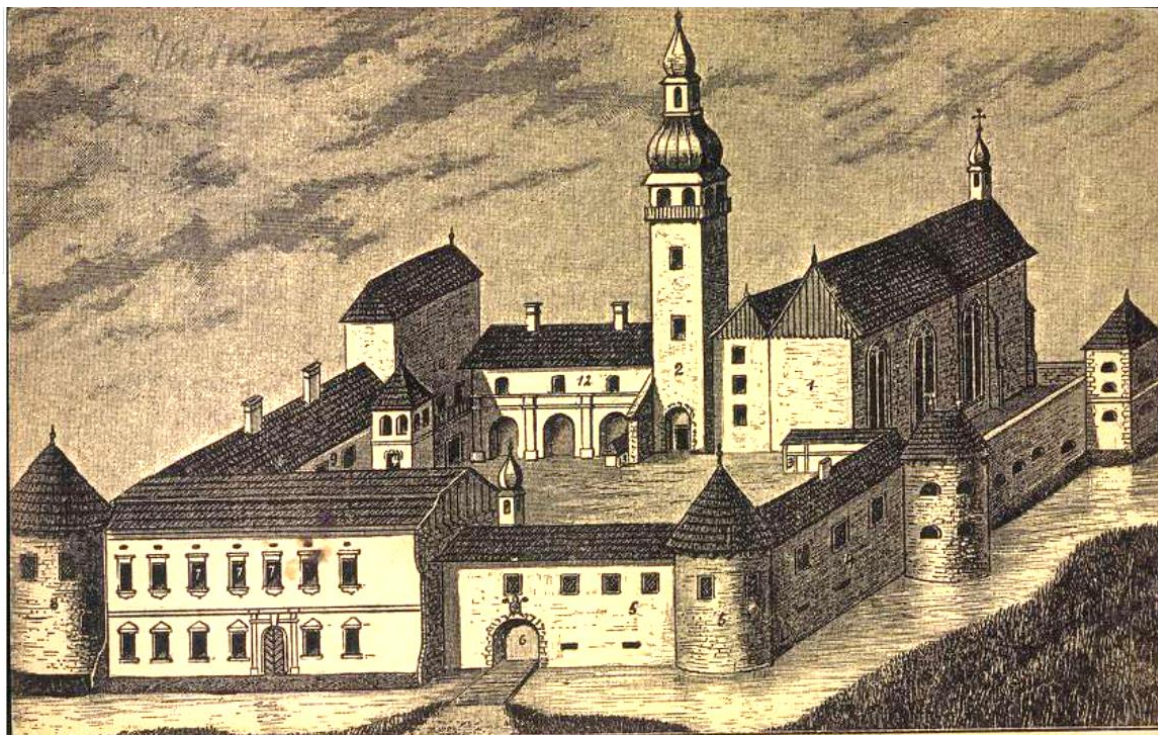

4–5. A 17. prépostság Jászón őrzött ábrázolása és J. Peschka rajza (Kassa, 1783. aug. 1.)
(KÖNYÖKI–NAGY 1905. 355. ábra alapján és BJXA C. p. № 347.910, № 88. BJXA felv.)

⁵ *Schematismus canonicorum regularium sacri candidi ac exempti ordinis Prciemonstratensis regiae praepositurae S. Joannis Baptistae de Castro Jászó. Ad annum scholasticum 1891/2. Cassoviae, 1891. Cassoviae 1891. Typis Ludovici Ries. 18.; BORBÉLY 1932. 180. 73. kép; A JÁSZÓI VÁR RÉGI KÉPE. (Eredetije a jászóvári monostor könyvtárában) SZIKLAY–BOROVSKY 1896. 476.*

⁶ Jászó várát a mult században egészen ujra építették. A conventben levő kép, melyről e példány vétetett, s melyet e derék szerzet egyik kiváló növendéke Horváth másolt le, még az ujra építés előtti állapotot mutatja. FRANKÓI 1868–1872. II. 337.

A Peschka-féle ábrázoláshoz a legközelebb egy 20. század eleji monográfiában közölt kép áll, amelynek jelmagyarázata is van, ráadásul megegyezik a Peschkaéval, ugyancsak mindkét rajzon van földmérték-beosztás bécsi ölben (az eredeti rajzon latinul: *orgia*, az aradi rajzon németül: *Klaster*), illetve mindkét helyen megvan az égtájak jelölése szélrózsával.⁷ A Jászóvárról készült rajz olyan népszerű volt, hogy a 20. század elején képeslapra is felkerült, nem is akárhogyan: az eredeti rajz alapján, hiszen az épület-részeket itt is számokat látunk.⁸

6. A jászói prépostság régi rajza képeslapon, 20. sz. eleje (OSZK, forrás: hungaricana.hu)

Az eredeti rajz készítője ismeretlen, de a jelmagyarázatból egyértelműen kiderül, hogy Fenesy György egri püspök és jászói prépost idején készült. Fenesy (Fenessay) György (Sopron, 1632–Jászó, 1699) 1685-től csanádi, 1687-től haláláig egri püspök, és ilyen minőségében a jászói premonstreai prépostság volt a rezidenciája, hiszen az egri püspök és káptalan, bár a török miatti száműzetésében a 17. század elején Kassát választott székhelyéül, a kassai evangélikus városvezetés miatt 1613-ban kénytelen volt Kassáról Jászóra távozni. A premonstreai kanonokrend középkori jászói prépostságát, amely hiteleshelyként is működött, már a 15. század közepe óta Jászóvárnak (*castrum Jászó*) nevezték, Szaniszló jászói prépost (1435–1450) ugyanis engedélyt kapott a királytól, hogy a kolostort erőddé építse át. A prépostság az 1550-es évektől egészen 1697-ig, a premonstreai rend visszaállításáig, világi papok kormányzása alá került, a 17. században a prépostságban lakó egri püspökök egyben jászói kormányzó prépostok is. Fenesy Györgyöt igen nehéz időkben, a rendi mozgalmak és a Thököly-felkelés háborús viszonyait követően nevezik ki egri püspöknek és jászói kommandátornak, és nevéhez fűződik a rendi háborúk, főként Thököly uralma alatt romossá lett Jászóvár újjáépítése.

⁷ KÖNYÖKI–NAGY 1905. 355. ábra

⁸ A jászói prépostság ősrégi alakja. Képeslap, 20. sz. eleje. OSZK Képeslapgyűjtemény (Forrás: hungaricana.hu)

1685-ben a prépostság javainak összeírása szerint tűzvész is pusztított az épületben,⁹ de Fenesy György alig évtizedes prépostsága alatt újjáépítette a hatalmas épületegyüttest. A Peschka-féle színezett tusrajzon a Fenesy által felújított Jászóvár látható nyugat felől, mert a préposti palota és a vár kapuja az erőd nyugati oldalán épült fel. A jelmagyarázatból kiderül, hogy a korábbi prépostok a várkapuval egybeépült masszív palotarészt és a mellette álló dél-nyugati bástyát használták rezidenciának, Fenesy azonban az észak-nyugati bástyában rendezkedett be, és püspöksége idején a két épületrész közötti, feltehetően a kora újkorban emelt palota emelete szolgált ebédlőnek, míg a régi ebédlőt eredetileg a középkori északi traktusban rendezték be.

7. Ismeretlen festő: Fenesy György az egri püspökök galériájából, 18. század vége¹⁰
 (ÉLK FME felv.)

⁹ [a]rx pridem exusta est, per ignis voraginem non mediocriter ruinata, decidentibus fornacibus et trabibus antecedenter commoda erat constitutionis. (1685. máj. 11.) MNL OL UeC 56/26

¹⁰ Ismeretlen festő: Fenesy György egri püspök az egri püspökök galériájából, 18. század vége. Olaj, vászon, 44x34 cm. ÉLK FME Ltsz. 2014.1.13. A kutatásban nyújtott segítségért Köves-Kárai Petrának tartozom köszönettel.

Az északi traktusban elhelyezett ebédlő mellett, az épületkomplexum nyugati részén, a toronnyal egybeépítve voltak a kanonoki hálósobák is a 17. században, jóllehet a jelmagyarázatban szerepel a kanonoki lakás 12-es számmal, a rajzról ez a szám hiányzik (megvan viszont az ábrázolásról készült 20. század eleji képeslapon, illetve az alább ismerttetendő 18. századi pozsonyi rajzon). Fenesy György külön nyári ebédlőt is használt a vár északkeleti tornyában, ide az eredeti ebédlőpalotához és a toronyhoz ragasztott, legfelül árkádos folyosóval ellátott kis lépcsőtorony vezetett. A hiteleshely levéltárát, a rajz leírása szerint: az „országos levéltárát” (*Archivum regnicolare*) az erőd déli épületrészeinek emeletén helyezték el, a préposti rezidencia mellett, minden bizonnyal már a középkor óta ez volt a helye.

8. A prépostsági templom J. Peschka rajzán

Peschka rajza kitűnő forrás a középkor eredetű, gótikus, majd a 18. században lebontott templom építéstörténetére. A nagy déli gótikus ablakokkal épült főhajóhoz és szentélyhez északról egy alacsonyabb hajó csatlakozott, homlokzatán ablakokkal, míg a templom főbejáratához kis szélfogót építettek, s a reprezentatív kapu helyett ezen át lehetett a várudvarról a templomba belépni. Igen érdekes a templom mellé – feltehetően a 17. században felépített – karcsú torony, tetején reneszánsz árkádos folyosóval és rézzel fedett hagymakupolával. A tornyot talán a török háborúk és rendi küzdelmek végeztével, az új, békésebb időszak reményében emeltette a püspök.

9. A préposti címer J. Peschka rajzán, 1690/1780 k., részlet (BJXA felv.)

10. A préposti címer a jászói templom homlokzatán, kőfaragvány, 1771 k. (Forrás: wikipEdia)

A kamarai mérnök rajzán és az 1905-ben közölt jászói ábrázoláson¹¹ a prépostság 17. századi címere is szerepel, amelyet az 1771-re felépített új barokk prépostság bejárata fölött is elhelyeztek. A közös püspöki infula két címerpajzsból alatt egyesített címer mögött jobbharánt irányban elhelyezett pásztorbot látható, főpapi rangjelvényként, a jobb, vízszintesen osztott pajzs felső mezejében a prépostság védőszentje, Keresztelő Szent János növekvő alakja, mint a prépostság 13. század óta ismert jelvénye látható, az alsó mezőbe pedig egy „W” betűt helyeztek, amely minden bizonnyal I. vagy II. Ulászló királyra utal. A heraldikai bal oldalra helyezett címerpajzs a Magyar Királyság kettőskeresztjét hordozza.

Érdemes összevetni Jászóvár 17. század végi ábrázolását a prépostságról készült vedutával, amelyet Johannes Ledentu (Le Dentu, 1602–1654) hadmérnök és bécsi udvari festő készített egy fél évszázaddal korábban, 1639-ben. Ledentu Bécsben őrzött, az utódoktól *Confinia regni Hungariae* [Magyarország végvárai] címet kapott, több, mint 70 vedutát, illetve alaprajzot tartalmazó albumába¹² a Jászóról készült tusrajz is szerepel.

¹¹ KÖNYÖKI–NAGY 1905. 355. ábra

¹² LEDENTU, Iohannes: *Confinia regni Hungariae*. Wien, 1639. Handschrift; 75 Bll. 330x473 mm. – Auf jedem Blatt ganzseitige lavierte Federzeichnung. Grünes Leder mit reicher Goldpressung (u.a. Kaiserwappen) über Pappdeckeln, Goldschnitt. ÖNB Cod. 9622.

11–12. J. LEDENTU: Jászó, 1639. Tusrajz és részlete (ÖNB Cod. 8622)
 (Forrás: <http://data.onb.ac.at/rec/AC13954086>)

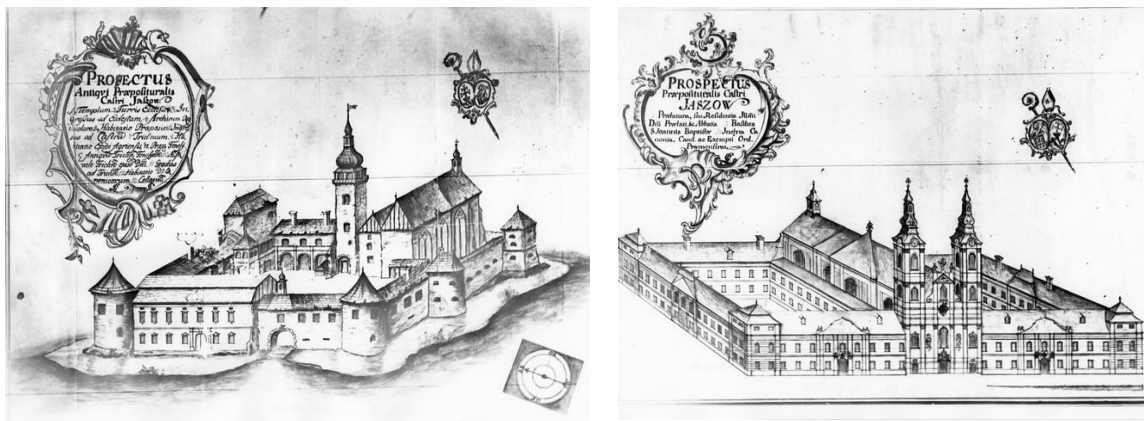
Ledentu rajza észak felől ábrázolja Jászóvárat, jól kivehető a később nyári ebédlőnek használt, és az északi falból kiugró toronyépület, illetve a vár bástyái és a templom, ekkor még magas torony nélkül, valamint a templom melletti többemeletes (feltehetően középkori eredetű) épülettömb, a tulajdonképpeni prépostsági palota, amelyet a 17. század végére már lebontottak.

Egyébként nem Joseph Maria Peschka kassai kamarai mérnök volt az egyetlen, aki a prépostságban őrzött, Fenesy püspök és prépost korából származó ábrázolást lemásolta, a jászói konvent ma a Szlovák Nemzeti Levéltár tulajdonában lévő hiteleshelyi levéltárában van egy 18. század második feléből származó másolat, amely akkor készült a régi Jászóvárról, amikor már az új, Franz Anton Pilgram-féle templom és kolostor állt a helyén, vagyis a Peschka-rajzzal egy időben. Kérdés, hogy vajon Peschka az eredeti, 17. századi képet, vagy a ma Pozsonyban őrzött 18. századi másolatot használta-e.

13. A jászói prépostság 17. századi ábrázolásának 18. századi másolata a leleszi konvent levéltárában (SNA HMKPJ) (Digitális felv.: SNA)

A régi, lebontott épületkomplexum rajzáról alkotott másolattal egy időben egyébként az új, 1745–1765 között épült prépostságról is készült egy tusrajz Jászón, amelyet szintén a pozsonyi levéltár őriz.¹³

14–15. Tusrajzok: a jászói prépostság 17. és 18. századi ábrázolása (SNA HMKPJ)
(Fényképmások: MTA BTK MI Fényképtára; forrás: <http://fototar.mi.btk.mta.hu/hu/>)

¹³ A ma Pozsonyban őrzött jászói hiteleshelyi levéltár tusrajzairól fotómások készültek, amelyek az MTA BTK MI Fényképtárában találhatóak: 1/. Jászó vára és temploma a 17. században, 18. század, Pozsony (Bratislava, Szlovákia), állami levéltár (Štátny archív v Bratislave), a leleszi prépostság levéltára, toll, vízfesték. Leltárba vétel éve: 1974. Ltsz. MTA BTK MI F B1092. 2/. Jászó vára és temploma, 18. század, Pozsony (Bratislava, Szlovákia), állami levéltár (Štátny archív v Bratislave), a leleszi prépostság levéltára, tollrajz. Leltárba vétel éve: 1974. Ltsz MTA BTK MI F B1093.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

BJXA = Biblioteca Județean 'Alexandru D. Xenopol' [A. D. Xenopol Megyei Könyvtár] Arad, Románia
 C. p. – Sectia Colectii speciale / Colectia de patrimoniu [Különgyűjtemények részlege, Nemzeti örökség gyűjteménye]

ÉLK FME = Érseki Palota Látogatóközpont - Főegyházmegyei Múzeum, Eger

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

UeC = E 156 – A Magyar Kamara Archivuma Urbaria et conscriptiones

MTA BTK = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest

MI = Művészettörténeti Intézet

F = Fényképtár

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek, Wien

SNA = Slovenský národný archív, Bratislava [Szlovák Nemzeti levéltár, Bratislava/Pozsony, Szlovákia]

HMKPJ = Hodnoverné miesto Konventu premonštrátov v Jasove [A járszói premontrei konvent hiteleshelyi levéltára]

BIBLIOGRÁFIA

BORBÉLY 1932

Dr. BORBÉLY Andor: Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI–XVII. századból = *Hadtörténelmi Közlemények* 33. (1932) 171–186.

FRAKNÓI 1868–1872

FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter és kora I–III.* Ráth, Pest, 1868–1872 (*Magyar Történeti Életrajzok*)

GYULAI 2017

GYULAI Éva: Gezeichnet durch Maria Joseph Peschka – Miskolci kamarai tervrajzok, 1773. Előtanulmány az új várostörténeti kiállításhoz = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LV. (2016) 227–239.

KÖNYÖKI–NAGY 1905

KÖNYÖKI József: *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra.* Szerk.: NAGY Géza. MTA, Budapest, 1905

SZIKLAY–BOROVSKY 1896

Abauj-Torna vármegye és Kassa. Szerk.: SZIKLAY János–BOROVSKY Samu. „Apollo” Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1896 (*Magyarország Vármegyéi és Városai – Magyarország Monografiája*)

Város és háború – Kassa város katonai terhei 1848/49-ben a magisztrátus iratai alapján*

KŐMÍVES Tibor

City at War:
The Military Burden of Kassa (Kaschau/Košice) in 1848–1849 on the base of
the files of the magistrate's records

Mesto a vojna - Vojenské náklady mesta Košíc
v rokoch 1848-49 podľa dokumentov magistrátu

Najväčšiu časť dokumentov Archívu mesta Košíc v reformnom období sú protokoly a k tomu patriace spisy, listy a štatistické sumáre, sčítania magistrátu mesta. Tieto dôležité pramene plasticky dokumentujú dejiny úradu mesta, a menšie úrady mesta, ktoré patrili pod správu magistrátu. Magistrát mesta Košice mal stáročie centralizovanú úradnú prax, pod ktorej patriace menšie úrady presne vedeli svoje povinnosti a úlohy. Tieto povinnosti počas vojenských udalostiach, ako bola revolúcia v rokoch 1848-49 sa znásobili, úradníci mali oveľa viac práce, čo prinieslo so sebou niekedy aj zjednodušenie administratívy. Príspevok predstavuje zvýšené úlohy administratívy, ekonomické a spoločenské ťažkosti mesta počas revolučných rokov, pomocou doslova prepísaných dobových archívnych prameňov.

*

Kassa (ma: Košice, Szlovákia, németül: Kaschau) város tanácsának levéltári iratanyagában a legterjedelmesebbek az újkori tanácsülési jegyzőkönyvek és a hozzájuk tartozó iratok, levelek, amelyek a városi tanács működésének, a tanács felügyelete alá tartozó városi hivatalok és hivatalnokok tevékenységének legfontosabb forrásai, de a város forradalom és szabadságharc alatti hadtörténetére vonatkozóan is szolgálnak értékes dokumentumokkal. A jegyzőkönyvben a város hivatal megörököltette a Kassa környéki csaták körülményeit, a protokollum és a hozzá tartozó iratok alapján nyomon követhetjük a hadseregek városban és közvetlen közelében végrehajtott mozgását. Annak ellenére, hogy a városi dokumentumok nem a hadi eseményekre, hanem Kassa társadalma és várospolitikája szempontjából releváns eseményekre helyezik a hangsúlyt, mégis találunk bennük a nemzeti hadtörténet aspektusából is fontos információkat, pontosításokat, adalékokat. Egy városi hivatalnokot, így a jegyzőt érthetően csak annyira érdekelték a hadmozdulatok, amennyire azok közvetlen is befolyásolták környezetét érintették munkájának, hivatalának helyszínét, illetve magát a várost vagy lakosságát. A városi jegyző nem feltétlenül a környéken lefolyt csatákat örökölte meg, hanem az ezzel járó háttértevékenységeket: a beszállásolást, a bevonuló csapatok élelmezését, igényeit, követeléseit, az elvonulók hátramaradt javainak a kezelését, ügyintézését. Az újkori Kassa forrásokban gazdag adminisztrációs levéltári hagyatéka ellenére is elhanyagolt területnek számít a város hivatali rendszerének kutatása, pedig a modernizáció útján megindult szabad királyi város társadalmi, politikai és gazdasági tevékenységének is része a 19. századi közigazgatás és jogszolgáltatás – viszonylag kevésbé kutatott – szervezeti struktúrája és működési mechanizmusa.

*A kutatást támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” c. projekt – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával.

Mivel közleményemben források is szerepelnek, a forrásközlésnél a Hermann Róbert által megfogalmazott¹ elveket követem, amelyek alapvetően a betűhű átírást részesítik előnyben, de a mai helyesírási és központoszási szabályok figyelembe vételével, ugyanakkor a korabeli hangzásalak megtartásával, így a betű- és hangzáshűség elve keveredik az átírásban, a források jobb érthetősége kedvéért. A régies alakokat eredeti formájában közlöm, megtartva ezzel a korabeli szóhasználat néhány sajátos elemét (pl. *nyugtadvány*), hasonlóan az egységesen használt régies szavak korabeli helyesírását is meghagytam (pl. *itcze*). Az iratokban alkalmazott rövidítések többségét egységesített formában (*Csász. Kir. katonaság*), a mai értelmezési és helyesírási szabályoknak megfelelően alkalmazom, az egyes szavakat, szókapcsolatokat, igekötős igéket a mai helyesírásnak megfelelően egybe írtam (pl. *széjjel szedett* = *széjjelszedett*). A teljes alakban megnevezett szervezeteket és hivatalokat, a forrás szabad helyesírási gyakorlatától eltérően, egységesen nagybetűvel írom (pl. *Kapitányi Hivatal*). A földrajzi nevek közlésénél az helyszín és objektum pontos helyét, a korabeli és mai elnevezését is közlöm a könnyebb térbeli tájékozódás végett. Mivel az egyes iratokat több írnok jegyezte le, lehetnek olyanok is köztük, amelyeket személyesen az egyes ügyekben eljáró hivatalnok írt, így az egyes szavak helyesírása eltérhet, ezért e téren is igyekszem egyfajta egységesítésre. A dokumentumokat nem függelékben, hanem szöveg közben közlöm, így nem kronológiai sorrendben, hanem a tanulmány logikai menetének megfelelően szerepelnek.

A városi hivatali rendszer szerencsésen megmaradt újkori iratanyaga kiváló alapot nyújt a kor városi hivatalrendszerének megismeréséhez, információt szolgáltatva az alacsonyabb rangú tisztviselők működéséről, a „kisemberekről”, azaz a város egyszerű polgárai és a magisztrátus kapcsolatáról, hiszen ők hozzájárultak egy-egy fontos városi tevékenységhez, apró „fogaskerékként” szolgálva a rendszer gépezetét. A dokumentumok válogatásával viszonylag széles képet kaphatunk a hivatali rendszer feladatköréről, igaz, számos, alacsony rangú városi tisztviselő irata kimaradt a közölt forrásokból.

A városi adminisztráció viszonylag rövid, néhány éves magyarrá válási folyamatának csúcsa az 1848/49. évi iratkezelés. Míg az hivatali nyelváltás (1841) idejében a városi adminisztráció igencsak tarka képet mutat a nyelvhasználat tekintetében, addig 1848-ra, kiváltképp áprilist, a forradalom első teljes hónapját követően, a teljes hivatalnokrétteg már szinte kizárólag magyar nyelven kommunikál egymással.² Ez a folyamat azonban megszakad a forradalom és szabadságharc bukásával, mivel a világháború kirobbanását követően a városi adminisztráció, Péchy Imre császári főhadbiztos, mint a város megbízott parancsnoka 1849 augusztusában utasításai alapján, ideiglenesen visszatér a latin nyelv (!) használatára, majd októberben a német nyelvet teszi teljes körűen kötelezővé az adminisztrációban.³

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc helyi eseményei és adminisztrációs feladatai – a háborús helyzet, a beszállásolás, a seregek ellátása, az egyes hadmozdulatok pusztításának helyreállítása és egyéb fontos feladatok – a kassai városi hivatalokat is alapjukban rengette meg. Ezek számos konfliktushoz vezettek a város társadalmában és hivatali rendszerében egyaránt, és a város vezetésében is új, innovatív megoldásokat indukáltak, sőt kényszerítették ki. Mindamellet a szokásos ügyvitelt, adminisztrációt, a mindennapi ügyeket is szükséges volt intézni, a városi hivatalt tehát jókora többletfeladat terhelte. Már korábban felmerült a város vezetésében a városi adminisztráció megreformálásának igénye, ez végül 1848-ban is csak részlegesen sikerült. Egyik ilyen jellegű újítás a városi hivatali ügyek kettéválasztása politikai-gazdasági, illetve jogi ügyekre, külön adminisztrációval. Az első adminisztráció élén a polgármester állt hat képviselővel és a város főkapitányával, a második vezetője a főbíró volt, további öt képviselővel. Az ügyek kétfelé osztása az ügymenet gyorsítását szolgálta, illetve a teljes hivatali ügyvitel racionalizálását.⁴

¹ HERMANN 1998. 153–156.; HERMANN 2000. 151–170.

² Részletesebben: KÖMÍVES 2013. 26–33.

³ Részletesebben: KÖMÍVES 2016. 41.

⁴ KIRST–POTEMRA 1984. 25.

A háborúval kapcsolatos első komolyabb esemény, amely Kassa város hivatalát is terhelte a '48-as polgári forradalom kitörése után, az újoncozás volt. Már 1848 tavaszán az országban állomásozó császári és királyi ezredek megbízhatatlansága és a közelben állomásozó orosz csapatok miatt egyre sürgetőbbé vált az önálló haderő megteremtése. 1848. július 11-én az országgyűlés elfogadta Kossuth Lajosnak a kétszázezer újonc kiállítására és felszerelésére fordítandó 42 millió forintnyi hitel elfogadására vonatkozó javaslatát.⁵ A törvény részleteinek kidolgozását az országgyűlés Mészáros Lázár hadügyminiszterre bízta. A katonaállítási törvénynek csak elvi jelentősége volt, hiszen annak végrehajtásához uralkodói beleegyezésre volt szükség. Az pedig egyre később. A szeptember második felében elrendelt katona-összeírás megkezdéséig mindössze annyi előrelépés történt, hogy a Batthyány-kabinet elrendelte négy honvéd-zászlóalj felállítását, amelyekből végül kettő alakult meg. A zászlóaljak alakulási helyét az Országos Nemzetőrségi Haditanács május 30-án közölte a hatóságokkal,⁶ bár Kassa városa kicsivel korábban, az elsők közt toborzott nemzetőrséget: 1848 május 26-án⁷ kezdték ugyanis meg a toborzást Kassán, amelynek eredménye a 9. honvédzászlóalj, közismertebb nevén a „vörössipkások” megalakulása.⁸ Nevüket a bevonuláskor viselt vörös sapkáról kapták, amelyet az újoncok (kiváltképp a Borsod vármegyéből származók⁹) a szabályzatban előírt kék helyett viseltek. A zászlóalj első parancsnoka Vitalis Ferenc nyugalmazott osztrák százados volt, őt június 8-án Vitalis Sándor váltotta fel. A városigazgatás újoncozással kapcsolatos egyik fontos feladata az újoncok élelmezése volt. A hirtelen megnövekedett létszám miatt úgy „oldották meg” az élelmezés kérdését, hogy a helyi pékek csökkentették a pékáruk méretét; a helyi újság a következőképpen tudósít az eseményről:

Kassa lakosságánál türelmesebb nép honunkban nem lehet. Ad vocem türelmesebb! Az itteni lakosok oly jó lelkű emberek, hogy még a zsemlyesütők méltatlanságaikat is bárány szelidséggel tűrik. Kassán a kenyerek és zsemlyék mai napon is oly miniatűr alakúak, mint voltak akkor, midőn a búza köble 18 forint volt.¹⁰

A toborzott fiatalok, akik főleg Borsod, Gömör, Heves és Abaúj déli részéből származtak, 1848. augusztus 4-én hagyták el Kassát,¹¹ és dél felé vonultak.

Kassán 1848 szeptemberében folytatódott az újoncozás, amikor újabb városi lakosokat soroztak be. A kiküldött hivatalnokok városnegyedenként írták össze a fiatalokat, feljegyezve korukat, egészségi állapotukat, illetve, hogy van-e feleségük, alkalmasak-e a katonai szolgálatra, néhol még a lakcímüket, esetleg azoknak nevét is felírták, akik alatt szolgálatot teljesítettek. Az összeíráskor a város egyházai által kiállított anyakönyvi kivonatok alapján állapították meg az újoncok életkorát. Az összeírók az újoncozásnál a fiatalok egészségi állapotán túl figyelembe vették a gyermekes apákat, és azokat is, akik családjuk egyedüli fenntartói. Az összeírás további hasábjában fel kellett tüntetni a szándékos rejtőzködőket és az öncsonkítókat is. Az összeírásban csak 19 és 22 év közötti – köztük a máshonnan származó – fiatalokat írtak össze.¹² A városi hivatalnokok az összeíráshoz mellékelt kísérőlevélben foglalták meg az összeírás tapasztalatait. A sorozások alapján a következő az alábbi táblázatban szereplő honvédlétszámot tudott Kassa kiállítani 1848 szeptember 6-án a magyar forradalom hadseregébe:

⁵ Kossuth 1848 július 11-én lemondott beszédéhez vö.: Kossuth megajánlási beszéde és a magyar honvédség születése. In: *Honvéd katonai folyóirat* 3. (1948)/7. 3–6.

⁶ HERMAN 2004. 44.

⁷ A kassai városi hetilap, a *Képes Újság* 1848. május 28-ára teszi a toborzás első napját és megjegyzi, hogy már az első napon 637 jelentkező volt: *Képes Újság* 1/24. (1848. június 10.) 193.

⁸ HOFFMANN 1906. 5–7.; WICK 1941. 196–197.

⁹ A sapkák körüli „bonyodalmakról” és az osztag történetéről részletesebben: HOFFMANN 1906. 8–9.

¹⁰ *Képes Újság* 1/25. (1848. június 17.) 200.

¹¹ *Képes Újság* 1/25. (1848. június 17.) 14.

¹² AMK R/2 Mag. 1849/636

Kassa város újoncai, 1848. szeptember¹³

Az összeírás helye	Összes összeírt (fő)	Összesből alkalmas (fő)
Felkülváros	53	26
Alkülváros	46	35
Középső külváros	93	87
Városon kívül lévő borházak és lakok	19	13
Ismeretlen helyen (valószínűleg szintén a városon kívüli területeken) összeírt	29	11
Belváros 1. negyede	101	86
Belváros 2. negyede	55	48
Belváros 3. negyede	58	32
Belváros 4. negyede	nincs adat	nincs adat

A városban tartózkodó fiatal férfiak közül tehát legalább 338-at találtak alkalmasnak a katonai szolgálatra, bár az adatunk nem pontos, mivel a 4. negyed összeírása hiányzik az újoncozás dokumentumait tartalmazó vaskos irategyüttesből. A korabeli hadsereg kötelékébe egyébként nemcsak sorozással, hanem önkéntes jelentkezéssel vagy sorshúzással is beléphettek. Érdekes, hogy a dokumentációban csupán egyetlen levél tanúskodik arról, hogy, még az előző összeírás előtt, önkéntesen is csatlakoztak újoncok a szabadságharc hadseregéhez:

1.

Önkéntesen csatlakozott újoncokról szóló tanácsnoki jelentés

AMK R/2 Mag. 1849/636 (1848. szept. 7.)

Tisztelt Közgyűlés!

A katona újonczok kiállítására előkészítésére szolgáló összeírási jegyzékét a város első negyedébe lakó 19, 20, 21 és 22 éves férfi egyéneknek, mai napon a Tisztelt Közgyűlésnek beadván, pótólagosan jelentem, hogy azon jegyzékbe foglalt 101 számú egyének közül öten, név szerint pedig

*Hibel Márton
Slaván János
Márkus János
Palma Ágoston és
Dolinszky Antal*

Augusztus 13-án kelt miniszteri körlevél következtébe, Kassa városa részesül önkéntesen hadba szállani ajánkozván, és ajánlatok elfogadtatván legközelebb a harci helyére menendők lesznek, mely pótólagos jelentésem mellett szokott tisztelettel maradok. Kassán, szeptember 7-én 1848.

A Tisztelt Közgyűlés

*alázatos szolgálója
Török Sámuel Tanátsnok*

¹³ AMK R/2 Mag. 1849/636

Tisztelek Közzététele!

A Kassa városi Kiegyezési elnöksége szolgáló önkéntes honvédek a város 1° negyedébe lakó 19. 20. 21 és 22 éves férfi egyénenként, mai napon a Tisztelek Közzététele beadvány, jótételezősége jelentem hogy azon jótételezőbe foglalt 101 számú egyénenként körül ötven név szerint pedig

Hibel Márton
Slaván János
Markus János
Palma Agoston, és
Dolinszky Antal

Augustus 13^{án}. Ezt miniszteri körlevél Köv. v. k. részére, Kassa városa részéről önkéntesen hadba szántani ajánlkozván, és ajánlatot elfogadható, van legközelebb a harkai helyére menendőt lesírni, mely jótételezősége jelentése mellett sokat törté-
tettel marad. Kassa, Szeptember 7^{én} 1848

A Tisztelek Közzététele

aláíratos szolgáló
Tőczér János Tanácsnok

2. Önkéntes honvédek jelentkezése, Kassa, 1848.szept. 7. AMK R/2 Mag. 1849/636 (A Szerző felv.)

Nem csupán szeptemberben történtek besorozások, hanem 1848 őszén folyamatosan érkeztek újoncok a környékről, legtöbbjük mégis 1848 október végén és november elején került a városba, amikor már eljutott a hír Franz Joseph Heinrich von Schlik császári tábornok¹⁴ ellenséges hadainak közeledéséről:

¹⁴ Franz Joseph Heinrich von Schlik, Bassano és Weißkirchen grófja (1789–1862) a császári udvar lovassági tábornoka. Részt vett a napóleoni háborúban, ahol fél szemét elvesztette, mégis a forradalom egyik legsikeresebb császári hadvezére. 1848-ban Krakkó város császári kormányzója, majd 1848 novemberben bízzák meg a Magyarországra betörő császári hadtest szervezésével. Galíciában szintén mozgólódások történtek 1848 őszén, ezért nem szervezhetett nagyobb hadtestet, így csupán a már fentebb említett 8385 fő és 27 löveg állt rendelkezésére. (Hermann (szerk.) 1996. 223.) A budaméri ütközet után Mészáros Lázár hadait is legyőzte 1849. január 4-én a kassai csatában. Guyon branyiszkói győzelme után elhagyja Kassát, majd csatlakozott a Windisch-Grätz vezette főerőkhöz. Részt vett a tavaszi hadjáratban, (Hatvan, Isaszeg, első komáromi

*Az egész héten csupa speditio. Ujoncz, ujoncz után, szekér, szekér után, egyik jó, a másik megy, egyik fogadtatik, másik kísértetik, szóval: ha ütközetet szerencsére nem látunk is, de legalább jöni-menni látjuk azon elemeket, melyekből a csatatény kiegészítetik. Csak örvendenünk kell, midőn ezen elemekben minden lépésen a lelkesedést tapasztaljuk.*¹⁵

A katonaság jelenléte a városi rendfenntartásban is további feladatokat követelt a háborús helyzetben. 1848-tól a városi rendért felelős személy, a kapitány, főkapitányi rangra emelkedik, és ő lesz a hivatali apparátus harmadik embere a polgármester és a főbíró után.¹⁶ Az 1848. évi hivatali tisztújításkor a 14 megválasztott tanácsos közül először választottak egy-egy főkapitányt Kassa négy városnegyedének élére.¹⁷ A városban a tisztviselők újráválasztása május és június hónap elején zajlott, 1848-ban azonban ekkor már elkezdődött a toborzás a városban, így valószínűleg az újoncozás megkövetelte rendfenntartás megszilárdítása miatt választottak városrészenként külön kapitányokat.

A háborús cselekmények Kassát 1848 decemberében érték el, amikor Schlik hadereje a közeli Budamér (ma: Budimír, Szlovákia) mellett december 9-én vereséget mért a rosszul felszerelt magyar hadseregre.¹⁸ A csata menetét a város tanácsa lejegyeztette.¹⁹ A jegyző a dokumentumban, amely a városi levéltár tanácsülési jegyzőkönyvébe is bekerült, főként a várost közvetlenül érintő honvédsereg elvonulását és az osztrákok bejöveteletét, valamint a kapcsolódó ügyeket emelte ki. A magyar hadsereg Mészáros Lázár vezetésével ugyan 1849 januárjában megpróbálta a visszafoglalni a várost, de január 4-én a kassai csatában elszenvedett vereség után kénytelen volt elvonulni a Tisza vonaláig.²⁰

Schlik bejövetelekor egyébként a környékbeli lakosok, akik általában a városi piacon adták el az áruikat, az osztrák haderő bejövetelekor eleinte nem mertek a városba jönni. Ez leginkább az élelmiszerellátást akadályozta, ezért Schlik néhány nappal a városba vonulása után írt a városnak a kedélyek megnyugtatósága végett. A németül írt levelet a város magyar nyelvre fordíttatta:

2.

Schlik főtábornok levele a városba járó környékbeli árusok megnyugtatósára

AMK R/2 Mag. 1848/6888 (1848. dec. 13.)

Kassa város hatósága által bejelentetvén, hogy a közel fekvő helységbeli lakosok a legújabb események következtében a városba jönni és élelmi cikkeket behozni nem bátorkodtak, annál fogva ezenel kinyilatkoztatom, hogy a városba mindenki szabadon bejöhet és élelmi cikkeit eladása végett behozhatja a nélkül, hogy valakit a katonaság részéről valami bántalom érne, sőt inkább a katonaság mindenkit minden erőszak ellen védeni – Kelt Kassán december 13-án 1848-ik eszt.[endőben]

Schlik s.k.
főtábornok

csata) majd nyáron Haynau parancsára a szőregi csata után Arad ellen vonult, ám Damjanich nem neki, hanem a cári csapatoknak adta át a várat. 1854-től Galícia és Bukovina főhadparancsnoka, majd részt vesz az 1859-es solferinói csatában. HERMANN 2001. 196.; BONA 1985. 542., 547.

¹⁵ *Mulattató Képes Újság* 1/41. (1848. nov. 4.) 333.

¹⁶ HALAGA 1957. 89.

¹⁷ AMK Tabularium IV. Supplementum H, III/2 re 10, f. 255v. Idézi: SZEGHY 2013. 12.

¹⁸ Schlik hadteste 7134 gyalogosból, 751 lovasból és 500 tüzérből állt (más forrásban: 27 löveggel), míg a szembenálló magyar sereg Pulszky Sándor ezredes vezetése alatt három frissen felállított honvédszászlóaljban, mintegy 9000 fő, túlnyomórészt azonban hiányosan felszerelt nemzetőrt („a 20. honvédszászlóalj teljes egészében, a 21. honvédszászlóalj hat százada közül 4 csak lándzsával rendelkezett”. BONA 1985. 481.) számlált (mindössze 15 löveggel), így nem csoda, hogy a Duklai-hágótól egészen Miskolcig vonult vissza a magyar sereg. HERMANN (szerk.) 1996. 223–224.; BONA 1985. 481.

¹⁹ A teljes szöveg: KÖMÍVES 2010. 283–291.

²⁰ A csata menetét részletesen lásd: HERMANN 2004. 139–146., ASBÓTH 1862. 86–90.

A másik gazdasági jellegű probléma, minden háború általános velejárója, az infláció, szintén fellépett az osztrák hadak bevonulásakor. A város polgárai, a pénz elértéktelenedésétől tartva, papírpénzüket ezüstre váltották, gondot okozva ezzel a sereg ellátásában. Az ezüstpénzek visszaváltásáról a katonai főparancsnokság gondoskodott:

3.

A katonai főparancsnokság rendelete az ezüstpénzek visszaváltásáról

AMK R/2 Mag 1848/6889

AMK R/2 Prot. 1848/6889 ff. 2602–2603 (1848. dec. 13.)

A helybeli katonai főparancsnokság által a városi hatóság aziránt értesítettén, hogy több helybeli lakosok legközelebb nagyobb mennyiségű bankjegyeket a helybeli fiók bank pénztárnál ezüst pénzre váltottak legyen, annál fogva nehogy e tekintetben elegendő ezüst pénz s illetőleg huszasok hiánya miatt a pénz forgalom felakadjon, azok kik említett ezüst pénzek birtokában vannak, ezennel felszólíttatnak, hogy kérdéses ezüst pénzt a kebelbeli Kir. Fő harminczad hivatal pénztárába vigyék be, ahol azért ausztriai bankjegyeket nyerendenek.

Kelt Kassán az 1848. évi december 13-án tartott közgyűlésből.

Szojka Sándor s.k.
hites főjegyző által

6889.
A helybeli katonai főparancsnokság által a városi hatóság aziránt értesítettén, hogy több kebelbeli lakosok legközelebb nagyobb mennyiségű bankjegyeket a helybeli fiók bank pénztárnál ezüst pénzre váltottak legyen. annál fogva ne hogy e tekintetben elegendő ezüst pénz s illetőleg huszasok hiánya mi.

att a pénz forgalom felakadjon, azok kik említett ezüst pénzek birtokában vannak, aziránt felszólíttatni rendeltetnek, hogy kérdéses ezüst pénzt a kebelbeli kir. főharminczad hivatal pénztárába vigyék be, ahol azért Ausztriai bankjegyeket nyerendenek. Melly felhívás elegendő pénz dányosban kinyomtatni és kioplatni határozatuk.

2. Jegyzőkönyvi bejegyzés az ezüst pénzérmék hiányáról, Kassa, 1848. dec. 13.

AMK R/2 Prot. 1848/6889 ff. 2602–2603 (A Szerző felv.)

A tanácsnokok megszorított munkája miatt a város vezetésének is részt kellett vennie a mindennapi hivatali ügyek intézésében. 1849. április 2-án Aranyossy János helyettes polgármester (aki ez időben az 1849. február 19-én lemondott²¹ gr. Dessewffy Ferenc polgármester helyett a város legfőbb feladatait látta el) a tanácsnak „bemutatta” azokat a nyugtákat, amelyeket a február végén a városban tartózkodó 600 fő „tótnepfelkelő”²² és parancsnokuk, Fridrich Blaudek²³ elfogyasztottak:

4.

**1849. évi április 2-án szabad királyi Kassa város udvarházában
Aranyossy János helyettes polgármester elnöklete alatt tartott közgyűlésnek jegyzőkönyve
AMK R/2 Prot. 1849/1125 ff. 594–595 (1849. ápr. 2.)**

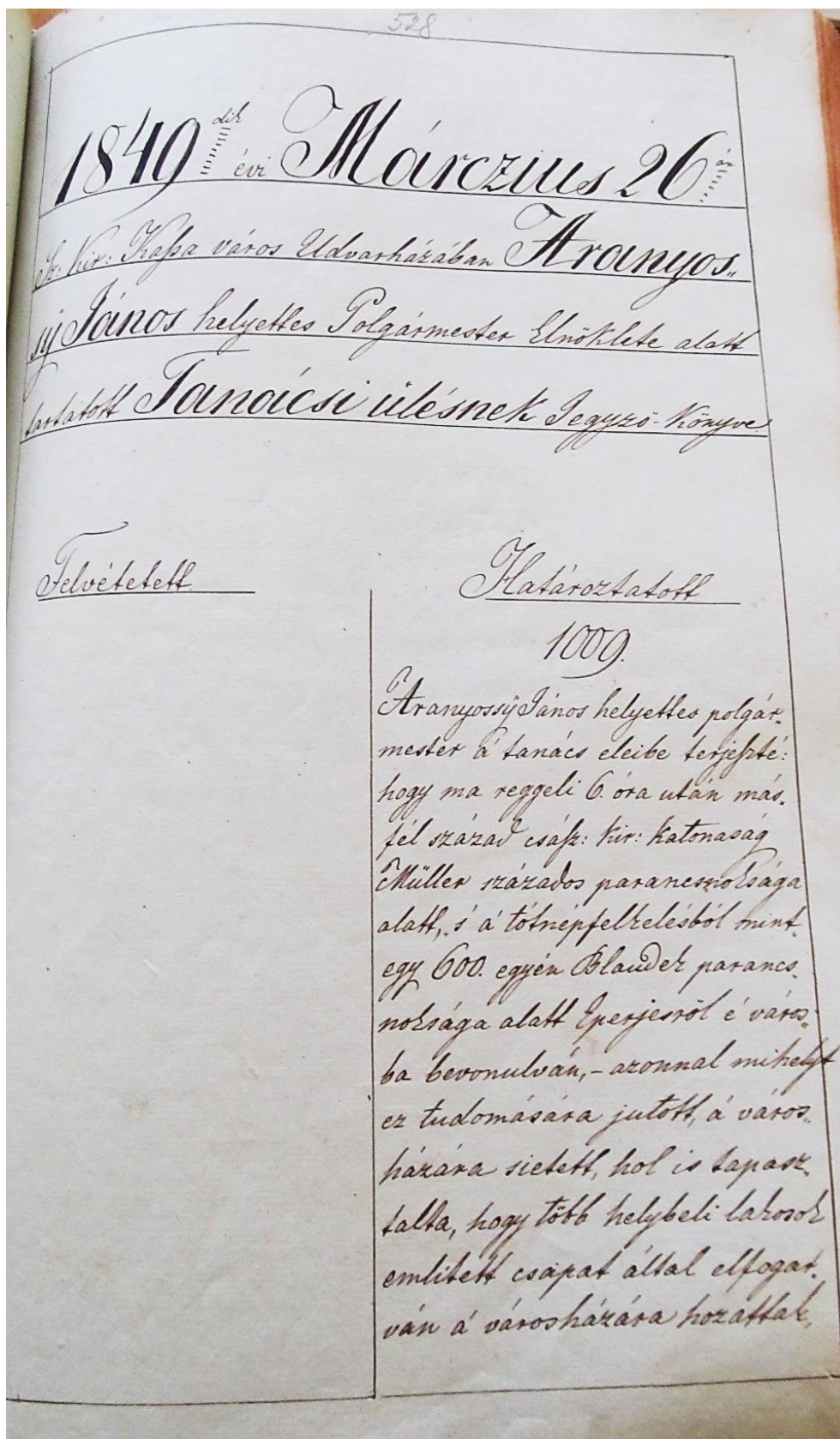
<i>Felvétetett</i>	<i>Határoztatott</i>
<i>Ugyanezen h[elyettes] polgármester Blaudek tótnepfelkelési parancsnok vezérlete alatt helyben volt Csász. Kir. katonaság és tót csapatnak folyó évi márczius 26-án 1009-dik szám alatt kelt tanácsi határozat következtében kiszolgált 200 font szalonna, 612 itcze bor és 100 itcze pálinka iránt nevezett parancsnok által kiadott nyugtátványokat jelen-tésileg bemutatja.</i>	<i>Ezen hivatalos jelentés következtében, házi pénztárnokoknak meghagyatik, hogy a mellékelt nyugtátvány szerint kiszolgált 200 font szalonnáért járó nyolcvan pengő forintokat, továbbá a kiadott 612 itcze borért járó hetvennégy forintokat pengő pénzben kifizetvén, számadásuk kiadásába iktassák. Krutsay András vásár-bíró pedig a kiszolgált száz itcze pálinkát számadása kiadásba te-gyen. Egyébiránt a Csász. Kir. katonaság részére kiszolgáltak iránt annak idejében teendő számadás (computus) alkalmával veendő használat végett ezen jelentés csatolmányaival e tárgyban meg-bízott Baranyay István és Dobay Lajos tanácsnokokhoz utasítta-tik. Az eredeti nyugtátványok pedig azoknak e város kebelében lévő szekrényben leendő fentartás végett Aranyossy János h. pol-gármesternek és Török Sámuel tanácsnoknak kiadatni rendelte-tik.</i>

A forrásból kiderül, hogy a polgármesteri feladatokat ellátó Aranyossy nemcsak átvette a nyugtákat, hanem ki is fizette értéküket, majd elkönyvelték a városi számadáskönyvben. A forrás híven tükrözi a város háborús helyzet közepette megnövekedett terheit. Amikor valamelyik hadtest a városon átvonult, lefoglalta a számára szükséges ellátmányt (élelem, ruházkodás, fegyver, szekér, ló), amelynek anyagi ellentételezése a városra hárult. A besorozott nemzetőröknek ráadásul napidíjat fizettek, ami szintén a városi pénztárat terhelte. Schlik decemberi bevonulása után tiltotta be, hogy ezt az összeget továbbra is fizessék. A tanács azonban kéri a császári főparancsnokságot, hogy mégis kiutalhassa az összeget a nemzetőr-családoknak, hadba vonulásuk ugyanis keresetkiesést jelent az otthon maradtaknak, és számítanak is erre a pénzösszegre. A tanács továbbá Schlik tábornok utasítására minden kifizetést berekeszt, visszakéri a tanácsnokoknál lévő, kifizetésekre szánt készpénzt.

²¹ AMK R/2 Mag. 1949/259. Aranyossyt április 26-án választották meg rendes polgármesterré. AMK R/2 Mag. 1949/1452, 1453, 1454.

²² A szlovák felkelők magját főként cseh és morva diákok adták, illetve a mai Szlovákia nyugati részéről származó, Csehországban tanuló fiatalok adták, de találunk köztük lengyel, szerb és horvát és osztrák származásúakat is. Vezetőik közt volt Ludovít Štúr és Jozef Miloslav Hurban, evangélikus lelkészek, nemzetébresztők is, akik követték az alakulat mozgását, besegítettek a vezetésbe, de leginkább a verbuválás volt a feladatuk. Štúr Kassán is megpróbálkozott a toborzással, kevés sikerrel.

²³ Fridrich Blaudek, (cseh és szlovák forrásokban: Bedřich Bloudek) (1815, Křižany pri Žďáru nad Sázavou, Morvaország–†1875, Toplice Topusko, Horvátország) morva származású katonatiszt, az 1848-49-es szlovák népfelkelés vezére, az első Szlovák Nemzeti Tanács egyik megalapítója.

3. Bejegyzés Fridrich Blaudek kassai bevonulásáról, 1849.márc. 26.
AMK R/2 Prot. 1849/1009 f. 528 (A Szerző felv.)

5.

Schlik rendelete a napidíjak kifizetésének tiltásáról
AMK R/2 Prot. 1848/6916 ff. 2625–2627 (1848. dec. 21.)

Felvétetett	Határoztatott
<i>Felolvastatott Schlik főtábornoknak folyó évi december 21-én 147-ik szám alatt kelt rendelete, mely szerint az e város által kiállított önkéntes nemzetőrök napi díjaiknak a város házi pénztárából jövőbeni kifizetését szigorú felelet terhe alatt eltiltja.</i>	<i>Ezen rendelet következtében a tisztelt hadsereg főparancsnokságának felvilágosítás gyanánt levélben feljelentetni rendeltetik, hogy a helybeli önkéntes nemzetőrök az aldunai és a szerbek által okozott mozgalmak elnyomása végett köz-gyűlési határozat által felszólíttatván, oly feltétel alatt indítottak ki, hogy minden önkéntes nemzetőr, úgy szinte annak hátrahagyott családja és a kiindulás napjától fogva naponként 24 pengő kr[ajcár]nyi díjban részesülend. Folyó évi december 1-ső napján azonban minden önkéntes nemzetőrök az országos honvédelmi bizottmányhoz intézett felírás által visszahívtak, mely visszahívásnak eredménye eddig valószínűleg azért nem volt, minthogy e város időközben ostromállapotba tételre. Melyeknek előbb e csatája után a tisztelt főparancsnokság az iránt megkérendő, miszerint a felhozottaknak, úgy szinte azon körülménynek tekintetbe vétele mellett, hogy érintett önkéntesek mesterségüknek és egyéb foglalkozásaiknak feláldozásával a táborba indulván, minden más kereset hiánya miatt, valamint maguk, úgy helyben maradt családjaik is, egyedül a fent érintett napi díjakból élni kénytelenítettnek, azt megengedni méltóztassák, hogy kérdéses napi díjak azon önkéntes nemzetőröknek és családjaiknak úgy szinte a honvédek felszerelésére tett költségek és azok részére készített ruhaneműekért az illető mestereknek járó munkabérük is e város házi pénztárából kifizetethessék.</i> <i>Egyébiránt gróf Dessewffy Ferencz polgármester Aranyossy János és Várjon Gábor tanácsnokok Baszel Omode és Fiedler Károly képviselőik utasítatnak, miszerint a kezelésük alatt lévő pénzüsszev iránt vezetett számadásukat azonnal rekesszék be, semmiféle fizetéseket továbbá ne tegyenek a fennmaradt összeget további rendelkezés végett hónap múlhatatlanul adják bé.</i>

A ruháztatás a seregek ellátásának további fontos feladata, amelyről számos forrás és napló emlékezik meg. A magyar honvédsereg, kiváltképp az újoncok ruhával és cipővel való ellátottsága gyakran hiányos volt,²⁴ ezeket a sereg tartózkodási helyén pótolták. Előfordult azonban az is, hogy egyes újoncok kifejezetten azért nem viseltek megfelelő öltözetet, mert arra számítottak, hogy majd a honvédség felszereli őket. A városi újság így emlékezik a környékről jövő újoncokra 1848 őszén:

*Vasárnap, hétfőn, kedden, szerdán minig unjoncz érkezés és szállítás. Legrosszabbul a fősvény gömöriek számítottak, mert ők azon gondolatban, hogy hogy itt már kész egyenruha várja toborzott szülőtteiket, igen rongyosan, szánandó állapotban bocsátották el azokat megyéjükből és csak nem megbotránkozánk midőn némellyeket főveg és egyszersmind lábbeli nélkül is pillantánk meg, de általában mind igen szegényen, rongyosan elbocsátva. Egyébiránt a tömeg nagy. De a kis Torna ugyan kitett magáért, mert a vagy 250 és néhány legényét becsületesen ruházva, nem szemetesuró állapotban vezeté be.*²⁵

²⁴ Karsa Ferenc honvéd őrmester visszaemlékezéséből pontos képet kapunk a hiányosságokról: [m]ikor december 1-én Bártfa felé utnak kellett volna indulnia, csupán két századra való legénységnek volt kellő öltözete, azokat tehát, a kik felruházva voltak két századba osztották, a stiftből, meg a vármegye hajdúitól összehordták a puskákat s az egyik századot azzal felfegyverezve, Kőrmey százados vezérlete alatt december 1-én Bártfára indították. KARSÁ 1898. 97–98.

²⁵ Mulattató Képes Újság 1/41. (1848. nov. 4.) 333.

Ilyenkor általában a helyi tanácsot bízták meg, hogy szerezzék be a hiányzó felszerelést:

6.

A katonai főparancsnokság utasítása csizma és bakkancsok beszerzése ügyében

AMK R/2 Prot. 1848/6905 ff. 2619–2620 (1848. dec. 20.)

Felvétetett	Határoztatott
	Gróf Dessewffy Ferencz polgármester a tanácsnak bejelentvén, hogy a helybeli katonai főparancsnok azt kívánja, hogy a parancsnoksága alatt lévő katonák részére készíttetni rendelt csizma és bakkancsból azon mennyiség mely naponként elkészíttetik – minden nap adassék be – annál fogva Aranyossy János és Tomka Miklós tanácsnokok mint német varga és csizmadia czéh biztosítatnak, miszerint az illető czéhbeli egyéneknek hagyja meg, hogy az elkészítendő bakkancsokat és csizmákat naponként reggel 9 órákkor adják be. Várjon Gábor tanácsnok pedig a helybeli katonai főparancsnokságnak az elkészített csizma és bakkancs mennyisége felől minden nap jelentést tegyen.

Előfordult azonban, hogy lefoglalták a városban található eszközöket, időnként viszont az eszközök (főképp a fegyverek) előállításához szükséges infrastruktúrát foglalták le, amit nehezményeztek a helyi iparosok:

7.

Ilányi Pál helyi kovács panaszlevele

AMK R/2 Prot. 1848/6903. ff. 2618–2619 (1848 dec. 20.)

Felvétetett	Határoztatott
	Ilányi Pál kebelbeli kovács mester panaszképpen előterjesztvén, hogy a helybeli katonai kovácsok műhelyében már folyó hó 12-ik napjától folytonosan dolgoznak, s őket ez által saját műveinek elkészítésében akadályoztatják, miután méltányos lenne, hogy ezen teherben minden kebelbeli kovácsok egyenlően részesüljenek, annál fogva Baranyay István tanácsnok és Meskó Sándor aljegyző mint a kovács czéh biztosai utasítatnak, hogy említett katonai kovácsok felváltva hetenkint más helybeli kovácsnak műhelyében dolgozzanak.

A fegyverek készítése valószínűleg komolyabb szakértelmet igényelt, amelyet nem mindig bízták a helyiekre ezért volt szükség a sereget kísérő „katonai kovácsokra”, fegyverkovácsokra.

A ruházkodáson túl a megfelelő szállás biztosítása is a várost terhelte. Mindez történhetett egyes házaknál, szállókban, raktárakban, istállóknál és egyéb ideiglenesen kialakított szállásokon. A tiszteknek természetesen jobb minőségű szállás és külön szoba járt, amit a város a sereg létszáma és a kevés férőhely miatt nem mindig tudott biztosítani.²⁶ A szállásokat nem csupán kijelölnie kellett a városi hatóságoknak, hanem a nem megfelelő szállásokra rendbetételéért is a város felelt:

²⁶ AMK R/2 Prot. 1949/9. A város közölte a hadsereg-parancsnoksággal, hogy nem tudja biztosítani a külön szobákat a tiszteknek.

8.

A városi parancsnokság utasítása a megfelelő szálláshely kialakítása ügyében

AMK R/2 Prot. 1848/6902 f. 2618 (1848. dec. 20.)

<i>Felvétetett</i>	<i>Határoztatott</i>
<i>A tisztelt városi parancsnoknak folyó évi december 18-án kelt rendelete melyben miután a Fekete Sas című vendéglőben lévő alkalmatosságokba addig katonaság be nem szállásoltathatik még ugyanott egy konyha, úgy szinte árnyékszék is nem készítettik, annál fogva ezeknek mielőbbi elkészítésére e város tanácsát utasítja.</i>	<i>Ezen rendelet következtében érintett konyha és árnyékszéknek mielőbbi elkészítése iránti rendeletek tétele Belágh József építésznek meghagyatik.</i>

A városi építésznek szintén számos feladata akadt a szabadságharc alatt. Hasonlóan a városi hidászoknak, utászoknak és erdészeknek is több munkájuk akadt az egyes hadseregek vonulásakor. Nem csak a megnövekedett igényekhez igazítva a beszállított fákról kellett gondoskodniuk, hanem ilyenkor gyakrabban kellett számadást készíteniük, illetve jelentést tenniük a tanácsnak:

9.

Az erdőkerülő és faraktárnok megnövekedett feladatairól

AMK R/2 Prot. 1848/6912. f. 2622 (1848 dec. 20.)

<i>Felvétetett</i>	<i>Határoztatott</i>
<i>Veichardt Antal helyettes erdőmester azirán jelentést tévesen, hogy a tűzifának az illető erdei kerületekből befuvározása iránt szigorú rendeletet tett legyen.</i>	<i>Dobay Ferenc faraktárnoknak meghagyatik, miszerint aziránt hány ölfa és mely helyiség lakosai által fuvaroztatik be naponkint a faraktárba, a tanácsnak minden nap jelentést tegyen.</i>

A hadsereg számára az ellátmányt egyébként számla, vagy nyugta ellenében adta ki a város, amire többször felhívta hivatalnokok, biztosok, de a lakosság figyelmét is, hogy a kiadott áru elszámolhatósága miatt ők is hasonlóan cselekedjenek. Ha kifizették a szolgáltatást vagy az árut, arról is számlát kellett adniuk.

10.

A tanács utasítása nyugta adásáról

AMK R/2 Prot. 1848/6913. ff. 2621–2622 (1848. dec. 21.)

<i>Felvétetett</i>	<i>Határoztatott</i>
	<i>Rimanóczy Ferenc főbíró megbizatik, miszerint a helybeli katonaság részére szükséges szalmát a város nevében kiadandó nyugtvány mellett szerezzze meg. Egyébiránt házi pénztárnokoknak meghagyatik, hogy a szalmának készpénzbeni megszerzésére ugyanazon főbírónak mint e tárgyban megbízott küldnöknek kétszáz forintokat pengőpézből kifizetvén számadásba tegyék.</i>

A hadsereg ellátása és a háború rengeteg pénzt emésztett fel, mindezt a város kölcsönökkel fedezte. 1849 áprilisában Kassa tanácsa nemcsak helybéli kereskedőktől,²⁷ kézművesektől²⁸ vett fel kölcsönöket, hanem a városi takarékpénztártól,²⁹ a város egyházaitól,³⁰ sőt a hivatal által működtetett árvaház pénztárából³¹ is. Már 1848 júliusában tanácsi határozat született a háborús időkben folyamatos kölcsönfelvételről. Míg 1848-ban néhány száz vagy ezer forintot vett fel a város, addig 1849-ben már gyakrabban és egyre nagyobb összegben kényszerültek kölcsön felvételére.

11.

A tanács elszámolása az 1848 november és decemberében felvett kölcsönökről

AMK R/2 Mag. 1849/660 (1849. márc. 5.)

Tisztelt Városi Tanács!

Múlt 1848-ik évi július 3-án 3578-ik sz. alatt kelt közgyűlési határozat következtében, mely szerint e város némely rendkívüli szükségei fedezése tekintetéből nagyobb kölcsönnek felvétele határoztatott – melynek nyomán:

1848-ik évi november 10-én gróf Nyári Lajostól 4000 ppft [pengő forint] száztól ötös,

Ugyanazon évi December 14-én gróf Van Dernath Lipóttól 1400 ppft.

Ugyanazon évi november 20-án Hallbauer Ignázt és Rozália csődtömegétől 100 ppft.

Ugyanazon évi november 18-án Csida Antoniától 100 ppft.

Ugyanazon évi november 18-án Csida Stephaniától 100 ppft.

Ugyanazon évi november 18-án Csida Máriától 100 ppft.

száztól hatos kamatoknak évenkénti fizetése, és három hónapi barátságos felmondás mellett a város részére kölcsön felvettem és a fent érintett összegeket e város házi pénztárába be is adtam, amint azt a kezemenél lévő nyugtatványok bizonyítják. Miután azonban a már hosszabb idő óta nem tartott közgyűlés miatt azon tőkepénzekről az illető hitelezőknek kötelezvények a város részéről mindekkor 41-ig nem adtak ki, és nálam a fent érintett summákról ideiglenes nyugtatványok léteznek, mindezekről a tisztelt tanácsnak jelentést tevén egyszersmind a tisztelt tanácsnak jelentést tevén, egyszersmind a tisztelt tanácsot kérem, miszerint kérdéses összegekről az illető hitelezőknek a város közönsége részéről kiadandó kötelezvények iránt czélszerűen intézkedni és a hitelezőknél lévő ideiglenes nyugtatványaimnak kiadását kiezközölni méltóztassék. Kellő tisztelettel mondván. Kassán március 5-én 1849-ik esztendőben

Tisztelt Városi Tanácsnak

alázatos szolgálója
Dessewffy Ferentz

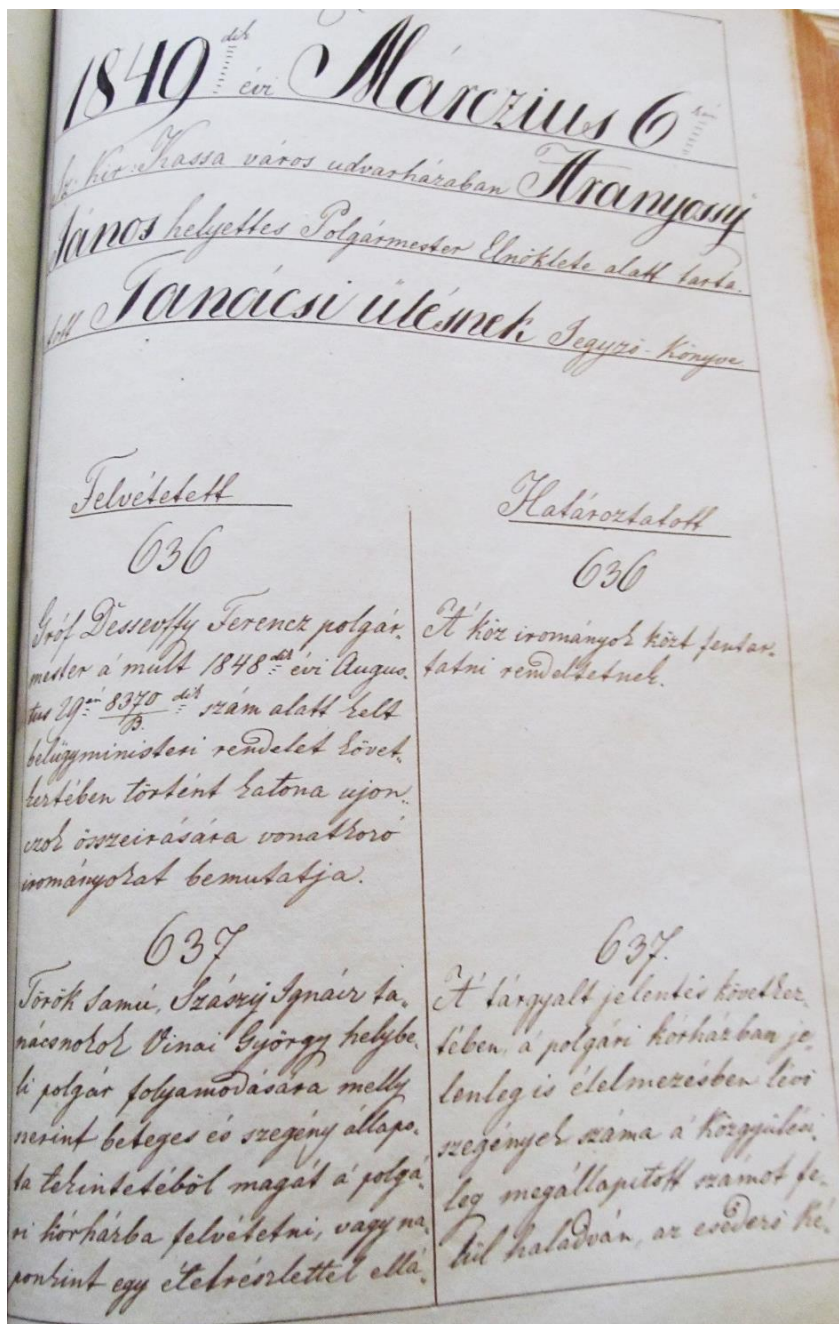
²⁷ AMK R/2 Prot. 1949/1439

²⁸ AMK R/2 Prot. 1949/1438

²⁹ AMK R/2 Mag. 1949/1443

³⁰ AMK R/2 Mag. 1949/1424

³¹ AMK R/2, AMK R/2 Prot. 1949/1440, 1441, 1442.

4. Dessewffy Ferenc
polgármester jelentése
az újoncozásról,
Kassa, 1849.márc. 6.
AMK R/2 Prot. 1849/636
f. 340 (A Szerző felv.)

A fenti forrás része a magisztrátus iratai között megőrzött iratkötegnek, amely külön-külön is tartalmazza az egyes felvett kölcsönösszegek nyugtáit. Látható, hogy az összegzést a lemondott polgármester készítette 1849. március 5-én, valószínűleg azért, mert 1848 novemberében és decemberében ő volt a kiküldött az összegek felvételénél, hasonlóan, mint a következőkben közölt forrás tanúsága szerint a polgármesteri feladatokat Dessewffyt követően ellátó Aranyossy esetében. Igaz, Dessewffy az aláírásánál nem írja oda, hogy milyen minőségben tesz jelentést: mint egykori polgármester, vagy a tanács nevében kiküldött hivatalnok.

A legtöbb kölcsönt 1849 márciusa után vette fel a városi hivatal megnövekedett kiadásait fedezendő. Az első nagyobb kölcsönhöz még 1848 júliusában folyamodott a város, erről külön tanácsi határozat született, illetve a képviselők elszámoltak arról is, hogy mire fordították a kölcsönt.

12.

A tanács elszámolása egy 1849-ben felvett kölcsönről

AMK R/2 Mag. 1849/1345 (1849. ápr. 20).

Felvétetett	Határoztatott
<i>Felolvastatott Várjon Gábor tanácsnoknak és Ajczinger Józsefnek hivatalos jelentése, melyben a múlt 1848-ik évi július 3-án 3578-ik szám alatt kelt közgyűlési határozat következtében e város némely rendkívüli szükségének fedezésére költsön felvett 30 000 pengő forintoknak hova lett fordításáról jelentést téven, egyszersmind e városházi pénztárának állapotát és mibenlétét előterjesztik.</i>	<i>Ezen hivatalos jelentésben előterjesztettek észrevétel nélkülieknek találtatván közgyűlésileg helybenhagyatnak. Egyébiránt miután ugyanazon jelentésből kiderülve, hogy az e városban fennállott honvédelmi bizottmány pénztárnokai nagyobb mennyiségű pénzösszeget kezelvén az arról vezetett számadásaik mindenkoráig közgyűlés elében nem terjesztettek, annál fogva kérdéses számadásoknak az illető pénztárnokok közbenjöttével leendő megvizsgálására és azoknak jelentésileg a közgyűlés elébe terjesztésére a jelentéstevő küldnökök megbizatnak. Továbbá miután a városnak az e városban szállásoló és átkelő magyar hadsereg élmezésére és egyéb szükségének fedezésére bizonyos pénzösszevre szüksége lenne, annál fogva e célra 10 000 forint pengő pénzben a város részére költsön felvételni rendeltetvén, annak eszközlésére Aranyossy János helyettes polgármester és Szojka Sándor főjegyző megbizatnak. Végre miután a városnak a jelen rendkívüli körülmények közt több kiadásai lennének, s azok a házi pénztár jelen állapota miatt nem fedeztethetnek, a ministerium aziránt megkéretni rendeltetik: miszerint 20 000, azaz húszezer forintokat pengő pénzben e város részére az álladalmi pénztárból költsön kiszolgáltatni méltóztassék. Mely összegnek fölvételére Karzsa György³² képviselő megbizatik, kinek is az eziránti megbízólevél e város közönsége nevében hiteles alakban kiadatni rendeltetik.</i>

A hitelfelvételek egyre gyakoribbá válásának egyik következménye, hogy a hivatal az adminisztráció hatékonyságának növelése érdekében, illetve a bürokrácia csökkentése céljából, már csak egy mondattal jegyezteti be a felvett kölcsönöket.

A magisztrátus iratai közt, amelyek a tanácsulési jegyzőkönyvek kísérőiratainak (beadványok, levelek, fogalmazványok, nyugták) gyűjteményét képezik, mindig hosszabb, részletesebb leírást találunk az egyes ügyekről, de a kölcsönfelvételeket kezdetben a protokollumokba is bővebben írta be a jegyző vagy aljegyző. A megnövekedett feladatok miatt a tanács egyszerűbb és gyorsabb ügyintézését választotta, ezért, bár külön iktatószámon, de csak egy mondattal dokumentálták a felvett kölcsönök összegét a jegyzőkönyvbe.

³² Karsa György (1823–1897), a szabadságharc idején honvéd, majd Kassa főjegyzője lett. Öccse: Karsa Ferenc '48-as honvéd hadnagy, Görgey parancsértisztje, naplóját, amely a szabadságharc fontos dokumentuma teljes egészében 1993-ban adták ki Bona Gábor szerkesztésében, *Szabadságharcos napló* címmel: KARSÁ 1993.

13.

1849. évi április hónapban felvett kölcsönök egyszerűsített adminisztrációja

AMK R/2 Mag. 1438–1442 (1849. ápr. 24.)

Felvétel	Határozat
	1438 Aranyossy János h. polgármester a tanácsnak bejelenti, hogy f. évi április 20-án 1345-ik szám alatt kelt azon közgyűlési határozat értelmében, mely szerint a helyben szállásoló és átkelő magyar hadsereg élelmezésére és egyéb szükségei fedezésére 10.000 pengő forint kölcsön fölvételni rendeltetett – Keczer Tamás 3000, azaz háromezer,
	1439 Haeder és társai kebelbeli társkereskedők 400, azaz négyszáz
	1440 A kebelbeli árva pénztár 500, azaz ötszáz, további
	1441 Ugyanazon pénztár ismét 500, azaz ötszáz, további,
	1442 Szinte említett árvapénztár ismét 520, azaz ötszázhusz végre.

A megnövekedett hivatali munkát is díjaznia kellett a tanácsnak, a tanácsnokok, küldöttek, városi biztosok ugyanis évente pénzösszeget és természetbeni juttatásokat is kaptak a munkájukért.

Lebapt János h. városi kassza felügyelője, és polgármester, kinek a f. évi április 20-án 1345-ik szám alatt kelt azon közgyűlési határozat értelmében, mely szerint a helyben szállásoló és átkelő magyar hadsereg élelmezésére és egyéb szükségei fedezésére 10.000 pengő forint kölcsön fölvételni rendeltetett –

Szám.	Név	Érték	Érték	Érték
1.	Vargha Lajos városi aljegyző.	200.	75.	„
2.	Mihályi János városi aljegyző.	200.	50.	„
3.	Kochmayer János városi aljegyző.	250.	62.	30.
4.	Alföldi Lajos városi aljegyző.	200.	50.	„
5.	Földes János városi aljegyző.	200.	50.	„
6.	Földes János városi aljegyző.	200.	50.	„
7.	Földes János városi aljegyző.	200.	50.	„
8.	Földes János városi aljegyző.	150.	37.	30.
9.	Földes János városi aljegyző.	150.	37.	30.
10.	Dobay Lajos városi aljegyző.	200.	75.	„
11.	Földes János városi aljegyző.	200.	75.	„
12.	Földes János városi aljegyző.	200.	75.	„
13.	Földes János városi aljegyző.	200.	50.	„
14.	Ugyan az mint városi aljegyző.	50.	20.	„
15.	Dellaagh János városi aljegyző.	200.	75.	„
16.	Ugyan az mint városi aljegyző.	200.	75.	„
17.	Alexander János városi aljegyző.	200.	75.	„
18.	Ladányi János városi aljegyző.	100.	25.	„
19.	Ladányi János városi aljegyző.	200.	75.	„
20.	Ladányi János városi aljegyző.	200.	65.	„
21.	Ladányi János városi aljegyző.	250.	62.	30.
22.	Dulhazy János városi aljegyző.	200.	50.	„
23.	Városi kassza felügyelője.	200.	50.	„
	Összesen	1700.	1700.	„

5. A városi tisztviselők fizetési jegyzéke, 1848. márc. 9.

AMK R/2 Mag. 1848/1789. (A Szerző felv.)

A gyarapodó feladatok miatt a tanácsnokok nemcsak a nekik járó összegeket kérték a várostól, hanem ezen felül gyakran jutalmazást is igényeltek az ügyek ellátásáért. Egy alacsonyabb rangú hivatali biztos nem tudott megélni a neki járó pénzüsszegekből, emellett ugyanis más keresete is volt. Mikor a városi feladatok megszorodtak, a város (nem teljes munkaidőben foglalkoztatott) alkalmazottai saját kenyérkereső tevékenységüket gyakran félretették, ami pénzkiesést jelentett nekik.

14.

Alkülvárosi bíró és szószóló folyamodványának tanácsilag lejegyzett változata

AMK R/2 Mag. 1849/1424 (1849. márc. 12.)

Alkülvárosi bíró és szószólónak abbeli folyamodványa melyben a katonaság beszállásolása körül három hónapig tett rendkívüli fáradásait tekintetbe venni, s magukat e részben tett munkálodásainak némi méltánylásául megjutalmaztatni kérik. Adandó véleményes jelentés végett tanácsilag hozzánk utasítatván, mely tanácsi határozat elégtételül hivatalosan jelenteni késztetünk, miként a folyamodók múlt 1848-ik évi december 11-kétől kezdve egészen három hónapig az alkülvárosban elhelyezett gyalog és lovas katonaság beszállásolásával, azon kívül pedig még az állásokban megye és Knezsik-féle majorban volt szekerészek részére a szükséges élelmezés megrendelésével szüntelenül elfoglalva lévén és ebbéli kötelességük teljesítésében ernyedetten, buzgósággal eljárván; említett három hónap alatt minden egyéb élelmi keresetük megszűnt, melynél fogva az esedezők rendkívüli fáradásait méltányolván részint érintett három hónapi keresetük pótlásául, részint fáradhatlan munkálkodásuk nemű megjutalmazásául a bírót ugyan 25 pengő forinttal a szószólót pedig 15 pengő forinttal megjutalmazandóknak előterjesztjük; maradván Kassán március 12-én 1848.

*Tanácsilag kiküldöttek
Kloczkó János tanácsnok
Meskó Sándor aljegyző*

A katonai beszállásolás egyébként valóban megviselte a város hivatalát és magát a lakosságot is. Kassa város hivatala 1849 áprilisában pontos jegyzékeket állított össze az egyes városi és külvárosi kerületekben elszállásolt katonákról. A jegyzékekben felvezették az ingatlan tulajdonosának nevét, a katonák, tisztek és lovak számát. Külön vezették a császári katonaságot, külön a magyart, illetve külön oszlopba került a tisztek, a közlegények és a lovak (lét)száma. Sajnos ez a forrás is hiányos, mivel csak két városnegyed összeírása maradt fenn, az egyik külvárosi és az egyik belvárosi negyedé, de a számadatok így is tükrözik az elszállásoltak tömegét:

<i>Az összeírás helye</i>	<i>Császáriak (Schlik) 1848 dec. 12–1849. febr. 6.</i>	<i>Magyarok (Görgei) 1849. febr. 13–27.</i>	<i>Császáriak (Ramberg³³) 1849. febr. 22–27.</i>
<i>Felkülváros</i>	584 tiszt, 43763 közlegény 5114 ló	213 tiszt 9259 közlegény 2583 ló	93 tiszt 7354 közlegény 157 ló
<i>Az összeírás helye</i>	<i>Császáriak</i>	<i>Magyarok</i>	
<i>Belváros 4. negyede</i>	<i>Gyalogosok:</i> 87447 közlegény 2456 tiszt <i>Lovasok:</i> 14213 közlegény 441 tiszt	<i>Gyalogosok:</i> 10761 közlegény 957 tiszt <i>Lovasok:</i> 1616 közlegény 219 tiszt	

³³ Georg Heinrich Ramberg (*1786, Hannover–†1855, Teplitz), osztrák altábornagy, a szabadságharc egyik tábornoka. Már a napóleoni hádjáratokban is részt vett, majd a szabadságharcban 1849 februárjáig a komáromi megfigyelő hadtest parancsnoka, majd februártól a Görgeit üldöző két dandár parancsnokságát vette át. Később betegsége miatt elhagyta a sereget, majd csak júliusban tért vissza, amikor kinevezték a III. hadtest parancsnokává.

6. Beszállás a Felkúlvárosban, Kassa, 1848. dec. 12–1849. febr. 27.
AMK R/2 Mag. 1849/1164 (A Szerző felv.)

Kassa város hivatali rendszerének tisztviselői tehát a többletfeladatok ellenére is sikerrel látták el munkájukat, a megválasztott hivatalnokok általában mindkét hadsereg bevonulásánál pozíciójukban és a helyükön maradtak. Ritkán fordult elő, hogy valamelyik had bevonulása előtt a városi tisztviselők elhagyták volna helyüket. Ha valamelyik tisztviselő valamilyen oknál fogva nem akart, vagy nem tudott részt venni a közigazgatás munkájában, általában felmentését kérte a városi tanácsnál.

15.

Báró Horváth József felmentése

AMK R/2 Prot. 1848/6915 f. 2624 (1848. dec 21.

Felvétetett	Határoztatott
	Miután a parancsnokházba szükségeseknek beszerzésére megbízott Báró Horváth József közbenjött beteges állapota miatt ezen kiküldetésében továbbá el nem járhat, annál fogva ennek folytatására Dobay Lajos tanácsnok megbízatik.

Az országgyűlési választásoknál már egészen más volt a helyzet. A városi tisztújítás és az országgyűlési képviselőválasztás 1848-ban nagyjából egyszerre, június második felében zajlott le. Míg a város képviselői elfogadták hivatalukat, addig előfordult, hogy a kassai járásban frissen megválasztott országgyűlési képviselőket nem tudták elérni, mert időközben „leléptek”. Abaúj megye kassai járásában Dombai János főszolgabíró a választás idejének végóráiban hagyta el hivatalát. Olasz János, a füzéri járásból pedig akkor távozott, mikor már csak hat falu szavaztatása volt hátra.³⁴ Olasz János egyébként a következő év nyarán a cári és császári csapatokkal érkezett újra a városba, új tisztségében, Kassa város elnökeként rögtönítélő bíróságot állíttatott fel Kassán, „*hol talán a rossz szellem a legjobban uralkodik*”.³⁵ A hivatalehagyás, a „szökések” 1849 nyarán kezdődtek a forradalom és szabadságharc adminisztrációjában, de általában azok hagyták el állomáshelyüket, akik országos hivatalt viseltek, a városi hivatalnokok a helyükön maradtak.

Kassa 1848-49-es várostörténetének kutatásában felmerül helyi közigazgatás átalakulásának, pontosabban: az aktuális helyzethez történő igazodásának kérdése is. A közölt forrásokból, a sorok közt olvasva, a gazdasági nehézségek, a társadalmi ellentétek és a feszültségek mellett bizonyos sajátos kassai problémamegoldó készség-képesség is kiolvasható, amely hozzájárult a város társadalmi szövetének erősödéséhez. Az egyébként szerteágazó, sokszor áttekinthetetlen hivatali rendszerben természetesen csak néhány esetben tűnik fel a nehézségek sajátosan a város magisztrátusára jellemző sikeres kezelése, netán megoldása, de a város 1848/49-es adminisztrációjának levéltári iratanyaga már önmagában is speciális kassai várospolitikai „attitűdre” enged következtetni. Míg a szabadságharcot követően, az osztrák hatalom megtorlásától tartva, sok esetben és sok helyen, országos, illetve megyei és városi szinten is rengeteg irat elveszett, megsemmisült, esetleg a megmaradt iratokban olvashatlanná tették a „kompromittáló” információkat,³⁶ addig Kassa város irat- és levéltárában, néhány iratot leszámítva, nem tűntek el a dokumentumok, és olvashatlanná sem tették őket. A város magisztrátusa a forradalom és szabadságharc alatt a megnövekedett iratmennyiség ellenére is igyekezett folytatni a korábban megszokott szakszerű iratkezelési gyakorlatot, a változás nem a szakszerűségben, hanem az iratok „gyártásának” és kezelésének egyszerűsítésében, mintegy innovációként következett be.

FORRÁSOK

AMK = Archív mesta Košice [Kassa Város Levéltára, Kassa/Košice, Szlovákia]

R = Rada mesta Košic (*Consilium, Rath, Tanács*) [A városi tanács v. magisztrátus iratai]

R/2 = Stredná manipulácia [A városi tanács v. magisztrátus iratai: Köztes/újkori iratkezelés]

Mag. = *Magistratus* [A tanács iratai]

Prot. = Protokoly mestskej rady 1840–1848, 1849 [Tanácsülések jegyzőkönyvei, 1840–1848 és 1849. évek kötete]

³⁴ *Képes Újság* 1/27. (1848. júl. 1.) 222.

³⁵ AMK R/2 Mag. 1949/2827

³⁶ JÁROLI 2001. 33.

BIBLIOGRÁFIA

BONA 1985

BONA Gábor: Szabadságharc 1848–49-ben. In: *Magyarország hadtörténete két kötetben I–II.* Főszerk.: LIPTAI Ervin, szerk.: BORUS József. Zrínyi, Budapest, 1985. I. köt. 449–549.

BONA 2000

BONA Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban.* Heraldika, Budapest, 2000

DÉR 2008

DÉR Dezső: *A kassai 20. honvédszászlóalj, avagy egy sikertelen alakulatszerzés története 1848–49-ben.* In: *A források bővületében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára.* Szerk.: HERMANN Róbert–ZAKAR Péter. Belvedere Meridionale, Szeged, 2008. 61–86.

HALAGA 1957

HALAGA, Ondrej: *Archív mesta Košice.* Archivní správa ministerstva vnitra, Praha, 1957

HERMANN 1996

HERMANN Róbert (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története.* Videopont, Budapest, 1996

HERMANN 1998

HERMANN Róbert: Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról = *Fons* 5. (1998)/1. 153–155.

HERMANN 2000

HERMANN Róbert: Az 1848–49-es források kiadása = *Fons* 7. (2000)/1. 151–170.

HERMANN 2001

HERMANN Róbert: *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc hadtörténete.* Korona, Budapest, 2001

HERMANN 2004

HERMANN Róbert: *Az 1848–49-es szabadságharc nagy csatái.* Zrínyi, Budapest, 2004

HOFFMANN 1906

HOFFMANN Arnold: *Az 1848–49-iki vörös sapkás 9. honvédszászlóalj története.* Vitéz A. ut. Könyv-, Kő- és Műnyomdája, Kassa, 1906

JÁROLI 2001

JÁROLI József

A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc hónapjaiban. Válogatott dokumentumok. Vál. és sajtó alá rendezte: JÁROLI József. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 2001

KARSA 1993

KARSA Ferenc: *Szabadságharcos napló.* Szerk.: BONA Gábor. Zrínyi, Budapest, 1993

KIRST–POTEMRA 1984

KIRST, Jozef–POTEMRA, Michal: *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848–1945. Tematická bibliografia.* Összeáll.: Jozef KIRST, Michal POTEMRA, Štátna vedecká knižnica Košice. Košice, 1984

KŐMÍVES 2010

KŐMÍVES Tibor: A budaméri csata leírása Kassa város jegyzőkönyvében, 1848. december 11. = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 49. (2010) 283–291.

KŐMÍVES 2013

KŐMÍVES Tibor: „Vale lingua latina”: Používanie latinčiny v meste Košice v rokoch 1830–1860. In: *Stretnutie mladých historikov II; Priebežníky spoločnej histórie krajín V4*. Ed.: Bernadeta FABOVÁ–Mikuláš JANČURA. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Košice, 2013. 26–33.

KŐMÍVES 2016

KŐMÍVES Tibor: A közigazgatás újjászervezése (1860/61) két eltérő státusú városban: Kassa és Miskolc a kiegyezés előtt = *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 3. (2016)/2. 38–47.

SZEGHY 2013

SZEGHY Gabriel: *Policajný kapitanát mesta Košice (1830) 1861–1922*. Archív mesta Košice, Košice, 2013

WICK 1941

WICK Béla: *Kassa története és műemlékei*. Wiko Litografia, Kassa, 1941

„Háborúban sem hallgatnak a múzsák!” –
„10-es honvéd hét” egykor és most (1917–2017)

SPÓNER Péter

Inter arma non silent Musae:
10TH Honved (10-es honvéd) Week Once and Today
(1917–2017)

„Kedves kisasszony!
Olvasta remélem,
Nagy kiállítást rendezünk most
Kiállítunk mi mindent most a télen...”
Román front, 1917. november¹

Előszó

Tanulmányunkban formabontó módon szeretnénk bemutatni egy rendhagyó, komplex múzeumi programsorozat szervezését és lebonyolítását, a kutatástól a megvalósulásig. A Herman Ottó Múzeum Történeti Tára a „10-es Honvéd Hét” rendezvényei kapcsán egyszerre kívánt megfelelni szakmai és közművelődési elvárásoknak. Erre, nevezetesen, hogy e két cél időben egyszerre – további elemekkel bővülve –, egymást kiegészítve és erősítve valósuljon meg, a Tár történetében még nem volt példa. Tanulmányunkban is tetten érhető egyfajta kettősség, hiszen egymással párhuzamosan vannak jelen a kutatások eredményeinek és a szakmai beszámolónak az egyes elemei. Jelenleg még nem értünk a programsorozat végére, mégis indokoltnak láttuk áttekinteni az eddigi munkát, hiszen számos olyan tanulsága van ennek a folyamatnak, melyben visszaköszönnek a muzeológusokkal szembeni, napjainkban megváltozott és átalakult elvárások. A tapasztalatok mindenképpen hasznosak és hasznosíthatóak lehetnek az elkövetkező évek múzeumi munkájában.

A múlt: „10-es Honvéd Hét” és Hadikiállítás. 1917. december 15–22.

Miskolc, 1917. december 15., szombat délután 4 óra, vármegyeháza díszterme: *Sáfrán Géza* ezredes, a 10-es honvédek népszerű és közkedvelt ezredparancsnoka – aki a frontról csak erre az egyetlen napra tért haza – lépett a zsúfolásig megtelt helyiség emelvényére.² Az ezredparancsnok *hosszantartó éljenzéssel fogadott* rövid megnyitó beszédet és köszöntőt mondott, amellyel kezdetét vette a 10-es honvédek legnagyobb jótékonyági rendezvénysorozata: a „10-es honvéd hét”,³ egyúttal megnyílt a látogatók előtt a programsorozat fő attrakciója, a hadikiállítás. A vármegyeháza *impozáns méretű díszterme* – melyet erre az alkalomra *fenyőgallyakból font füzérekkel* díszítettek fel⁴ – már jóval a beszéd elhangzása előtt teljesen megtelt. A megnyitó rangját, illetve az esemény jelentőségét mutatta, hogy a közönség sorai között helyet foglaltak a város és a vármegye politikai, gazdasági és kulturális életének

¹ Részlet a *Dal a kiállításról* című versből. A mű szerzője az „Avas” írói álnéven publikáló Sassy Csaba. 10-es honvéd, I. évf. 10. 8. A „10-es honvéd” tábori újság számai hiánytalanul megtalálhatóak: HOM HTD 53.3613.1.

² *Miskolczi Napló* XXVI. (1917/287. 2.

³ Az ezred tábori újságjának november 15-i számában a vezércikk szerzője így foglalta össze a „10-es honvéd hét” legfőbb célját: „Az ezred özveg- és árvaalapjának növelése, gyarapítása. Árvaalapunknak, jótékony akciónak minél szélesebb körben való népszerűsítése. A gyűjtéshez, az alap vagyonának szaporításához minél nagyobb tömegek megnyerése, mert csak ezáltal remélhető, hogy az özveg- és árvaalap vagyona eléri azt a kívánt és szükséges szaporulatot, mely az alappal tervezett céljaink eléréséhez szükséges.” In: 10-es honvéd I. évf. 9. 1.

⁴ A termet már napokkal az esemény előtt elkezdték befűteni, hogy a megnyitóra megfelelő hőmérséklet legyen. A tüzelőhiány, úgy tűnik, nemcsak a lakosságot sújtotta, de még a legfontosabb középületek esetében is takarékoskodni kellett. *Miskolczi Estilap* XXVI. (1917)/285. 3.

prominens képviselői is. A politikusok közül megjelent: *Gedeon Aladár* [miskolci] és *Bottlik József* [borsodi] főispán és *Bónis Bertalan* alispán, illetve a város képviselőjében *Szentpáli István* polgármester, *Bizony Ákos* és *gróf Haller József* országgyűlési képviselők.⁵ Jelen voltak az ezred szabadságos, illetve eltávozást kapott főtisztjei: *Filas* ezredes, ténparancsnok, *Winter Ödön* és *Chavrák László* alezredek, rajtuk kívül a vármegye és a város *előkelőségei*, a legfontosabb közszereplők, mint például *Koós Soma* kir. tanácsos, kereskedelmi és iparkamarai elnök – aki anyagilag is jelentős mértékben járult hozzá a rendezvénysorozat sikeres megvalósításához –, *Palágyi Lajos* színikazgató, valamint *Szent-Gály Gyula* zeneiskolai igazgató. Két utóbbi vendég nemcsak jelenlétével tisztelte meg az eseményt, de a "10-es honvéd hét" kulturális programjának összeállításában és megvalósításában is kiemelkedő szerepet vállaltak.

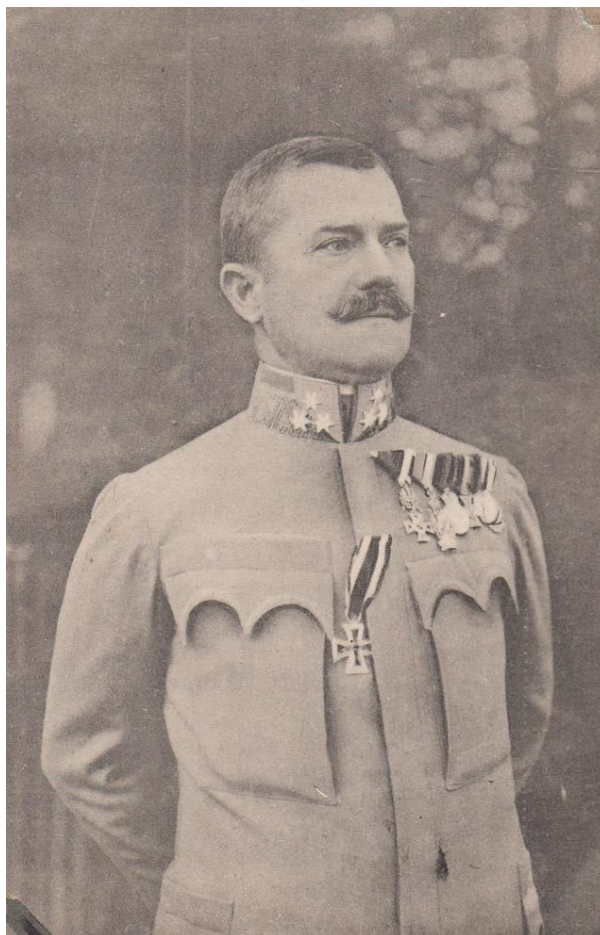
1.
A 10-es honvéd hadikiállítás
plakátja (1917)
HOM HTD Plakátgyűjtemény
Ltsz. 67.28.1.
62x120 cm
(Fotó: Mészáros Viktória; HOM)

⁵ Miskolczi Estilap XXVI. (1917)/287. 3.

A háború előrehaladtával egyre nőttek a 10-esek veszteségei, ezzel párhuzamosan pedig azon családtagok száma, akik támogatásra szorultak. A hátszágban az özvegyek és árvák megsegítésére már 1915-től kezdve számos karitatív rendezvényt szerveztek. A segélyezésre szorulóknak számának gyors emelkedése azonban indokoltá tette, hogy az adományok gyűjtését a továbbiakban szervezett formában folytassák. Így jött létre 1916. március 5-én *Kobek (Kádár) Béla* akkori ezredparancsnok támogatásával a *10-es honvéd hadiözvegy- és árvaalap*.

2.
Kobek (Kádár) Béla (1915)
ezredparancsnok. Fénykép
HOM HTD 10-es honvéd gyűjtemény
Ltsz. 76.1.1.
(Digitális képjavítás:
Szujó Imre Péter, HOM)

Az alapot egy már leszerelt, illetve még állományban lévő honvédekből és tisztekből álló bizottság felügyelte és irányította: *az ezred kebelében létesült 10-es árvák alapja gyűjtő bizottsága*.⁶ A bizottság nemcsak a felajánlásokat és az adományokat gyűjtötte, de az alap tőkájének növelése érdekében emléklapokat, fényképalbumokat, levelezőlapokat, sapkajelvényeket, hazafias dalok kotta- és szövegválogatásait és az ezred egyik katonája, *Kövér Gyula* által készített, „*Kacagó lapok komoly időkben*”⁷ címet viselő karikatúragyűjteményt adott ki és hozott forgalomba.⁸ 1917. július 15-én jelent meg az ezred hadiújság első száma, melynek egyrészt az volt a célja, hogy tájékoztassa a hátszágot a honvédek életéről, másrészt az előfizetésekből befolyó összegekből – a háború végén az újságnak már 5000 előfizetője volt⁹ – tovább növeljék az alap vagyonát.

⁶ SASSY 1939. 194.

⁷ HOM HTD 86.271.1.

⁸ A kiadványokat a *Széchenyi utca* 32. szám alatt működő egykori kiadóhivatalban lehetett megvásárolni, ezért a kiadót a köznyelvben „*10-es honvéd bolt*”-ként emlegették. GULYA 2000. 293.

⁹ SASSY 1939. 196.

3. Sáfrán Géza parancsnok bemutatkozása, 1916. júl.16., Konkolniki (Oroszország). Fénykép HOM HTD 10-es honvéd gyűjtemény Ltsz. 76.1.1.(Digitális képjavítás: Szujó Imre Péter, HOM/

Az ezred vezetését 1916. július 14-én – még alezredesi rangban¹⁰– Sáfrán Géza vette át, parancsnokságával nemcsak az ezred életében, de az alap működésében is új korszakot nyitva. Nagy becsvágygal látott munkához, *teljes szívvel és lélekkel és olyan lendülettel intézte tovább az özvegy- és árvaalap sorsát, ami egyedül állott a magyar hadsereg történetében.*¹¹ A különböző nyomdai termékek forgalmazása mellett havi rendszerességgel szerveztek jótékonyági esteket, hangversenyeket és kabarékat. A karitatív események sorából jelentőségét tekintve messze kiemelkedett a „10-es honvéd hét” rendezvénysorozat, melynek kiemelt céljai között nemcsak a gyűjtés, de az árvaalpnak jótékony akciókkal minél szélesebb körben való népszerűsítése is szerepelt.¹²

Anno a „10-es honvéd hét” szervezői kettős célt tűztek ki maguk elé: szerették volna bemutatni az ezred székvárosa közönségének mindazokat az eredményeket, amelyeket az ezred dicsőséges harcainak közepette mind a fronton, a lövészárkokban, mind a kultúra és a művészet területén produkált. Első olvasatra utóbbi talán túlzó elvárás lehetett, de amint arra a 10-es honvéd tábori újság kiváló tollú szerzője rámutatott, a világháború hosszú éveit rácsáfoltak a klasszikus latin mondásra: *inter arma silent Musae.*¹³

¹⁰ Sáfrán Gézát éppen 1917 novemberében léptették elő ezredessé, amit a honvédség Rendeleti Közlönyében hirdettek ki. A kinevezéséről a *Miskolczi Napló* november 22-i, csütörtöki kiadásában számolt be. *Miskolczi Napló* XVII. (1917)/264. 4.

¹¹ SASSY 1939. 194–195.

¹² *Miskolczi Estilap* XXVI. (1917)/268. 2.

¹³ Részlet a *Dal a kiállításról* című versből. A mű szerzője az „Avas” írói álnéven publikáló Sassy Csaba.

A negyedik évébe forduló háború megdöntötte ezen bölcsességet, hiszen „a mûzsák a fegyverek zaja között sem hallgattak el. Sőt a réginél nagyobb erővel, több lendülettel, merészebb ihletettséggel, új színekkel és új kifejezésekkel, új célokért lelkesülő új formákkal járnak a kultúra mesgyéjét, a maguk útját. Kettős célért. Egyrészt, hogy a fronton harcoló hősöket lelkesítsék, kitartásra ösztönözzék, új harcokra buzdítsák. Másrészt, hogy elvonják figyelmüket az önmagukkal, a benső énjükkal, a lelkükkel és gondolataikkal való túlságos törődéstől, elfoglaltságtól. A sötét tépelődések, a jövővel való foglalkozás hosszú és idegfárasztó óráitól eltereljük a gondolataikat, s a lelkük éberségét és érdeklődését a tudomány, az irodalom, a művészet produktumai felé irányítsák.”¹⁴ A hadikiállítás szervezői ugyanakkor szerették volna elérni, hogy a tervezett tárlat az ezred három évi harcainak, a dicsőség útjának illusztrált leírása, beszélő katalógusa, a tízesek színekkel és hangulatokkal megírt, véres és szomorú, dicsőséges és nagyszerű emlékekkel illusztrált beszélő története legyen.¹⁵

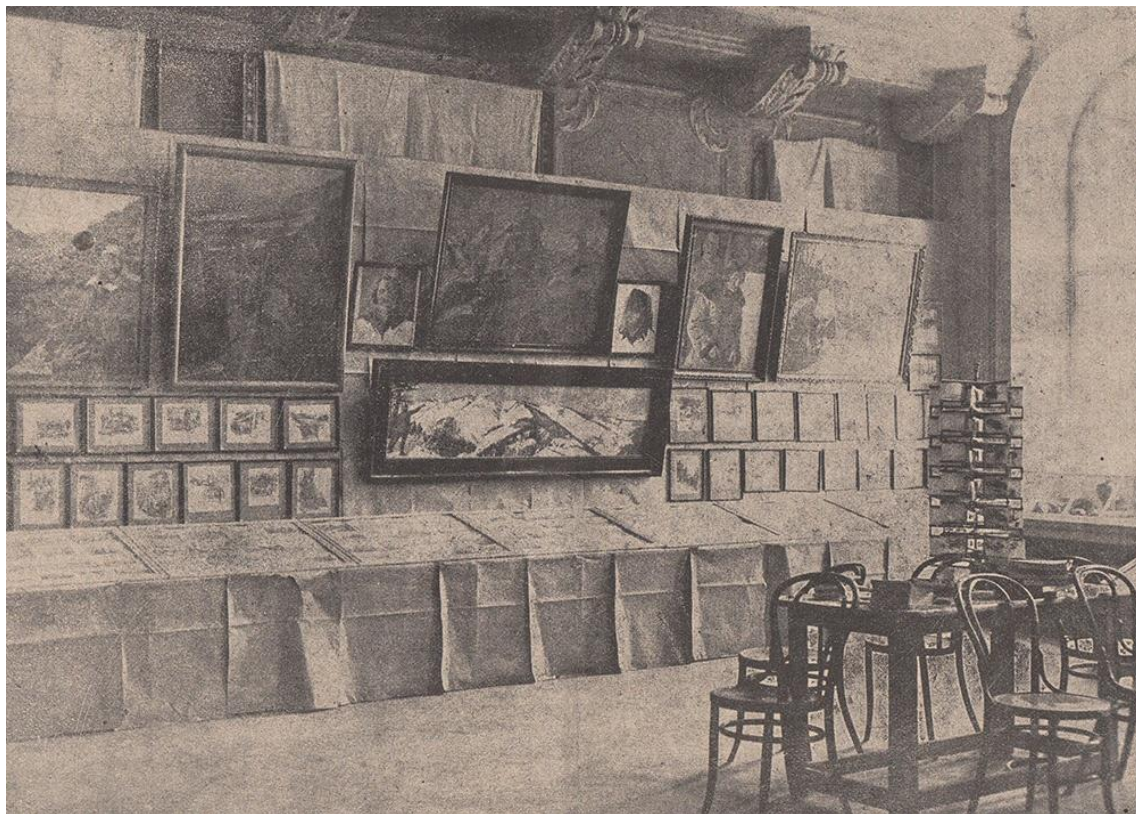
4. Fénykép a 10-es honvédek albumából, 1918: a kép bal szélén Sáfrán Géza ezredes
HOM HTD 10-es honvéd gyűjtemény Ltsz. 76.1.4. (Digitális képjavítás: Szujó Imre Péter, HOM)

Az ezred több ezer fényképfelvételt tartalmazó gyűjteménye lehetőséget nyújtott arra, hogy a nagyközönség elé varázsolja azt az utat, amerre a tízesek jártak, megörökítve a három év minden történetét, eseményét, mozzanatát: a dicsőséget csakúgy, mint a gyászt. Hasonló lehetőséget kínált az ezred több száz képből álló festmény- és grafikai gyűjteményei is, melyek szintén annak a három esztendőnek a pillanatit tették soha el nem feledhetővé. Ahogyan a publicista fogalmazott: a kiállítás trófeái, emléktárgyai – mind-mind – egy-egy fejezetét mutatták be a tízesek történetének.¹⁶ A nagyteremben elhelyezett kiállítás az anyag gazdagsága illetve annak installálása miatt nagy sikert aratott. Utóbbi már csak azért is figyelemre méltó, hiszen a kiállítás megrendezésére csupán egy hónap állt rendelkezésre és közel félszáz képkeretre, üvegre, üveglappal ellátott asztalra, paravánra volt szükség. Így a kiállítás megrendezése azokban az időkben, amikor az anyaghiány és a szakmunkások hiánya akkora mérveket öltött, úgy szolván a vakmerőséggel határos, kockázatos és túl merész vállalkozás volt.

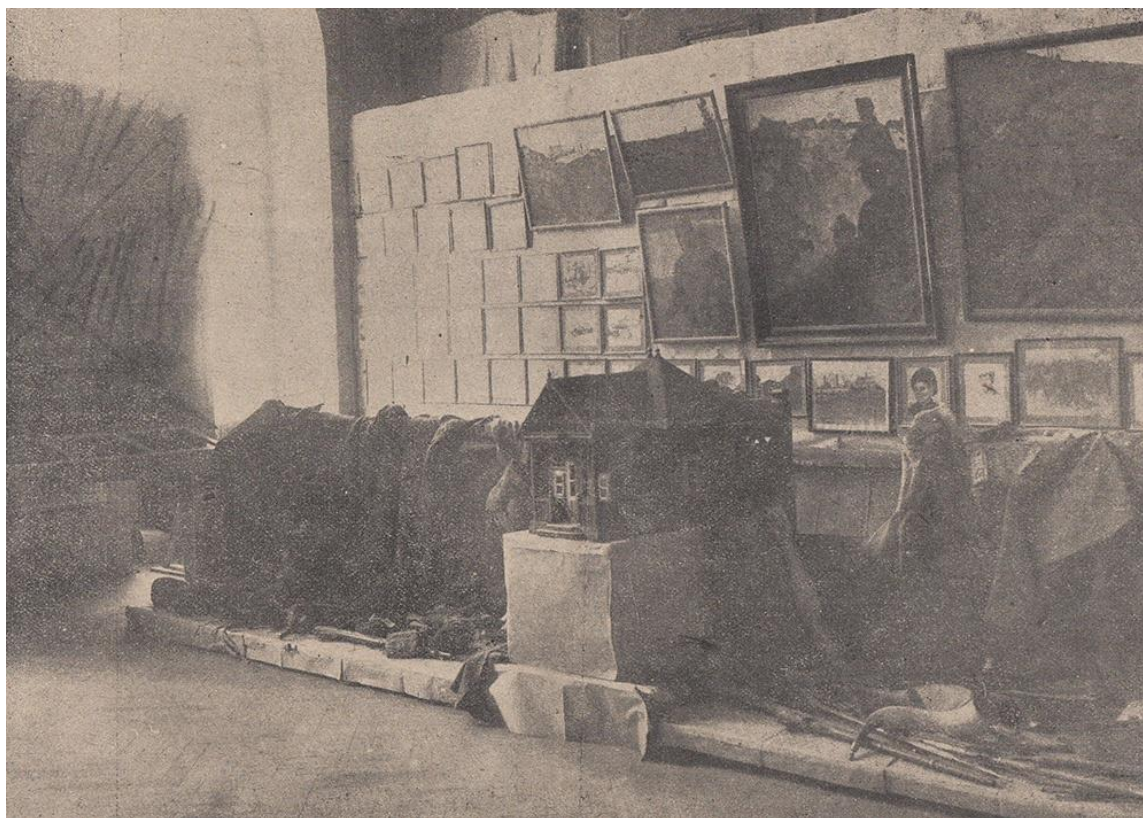
¹⁴ 10-es honvéd I. évf. 9. 1.

¹⁵ 10-es honvéd I. évf. 9. 1–2.

¹⁶ A cikket változatlan formában, teljes terjedelmében a korabeli napi sajtó is közzétette: *Miskolczi Napló* XVII. (1917)/266.sz. 3.; *Miskolczi Estilap* XXVI. (1917)/268. sz. 3.

5–6. A hadikiállításról megjelent fényképek a '10-es honvéd' c. újságban (I. évf. 11. sz. 15.)
HOM HTD 10-es honvéd gyűjtemény Ltsz. 53.3200. (Digitális képjavítás: Szujó Imre Péter, HOM)

A kiállítás nemcsak a laikus érdeklődők, de a meghívott magas rangú katonatisztek körében is osztatlan sikert aratott. Amint az ezredűjság publicistája is büszkén írta: *kijelentették, hogy ennél szebben, jobban rendezett hadi kiállítást ezideig még nem láttak sehol, egyetlen ezrednél sem.*¹⁷ 126 db fegyver, lőszer és felszerelési tárgy (zömmel hadizsákmány), 407 db festmény és rajz, illetve 511 db fotó került bemutatásra.¹⁸

A hadikiállításra a szervezők egy katalógust is összeállítottak, melyben a bemutatásra került tárgyak és dokumentumok tételes felsorolásán túl hirdetések is helyet kaptak. Utóbbiak nem titkoltan azzal a céllal, hogy az általuk befolyt összegek – a különböző kiadványok eladásából és a jegybevételekből származó bevételek mellett – az ezred özvegy- és árvaalapját növeljék. Az 1044 tételt számláló katalógushoz *Petrik Ernő* százados – a katalógus anyagának rendezője és szerkesztője – írt előszót. Magát a kiállítást a két kiváló tehetségű képzőművész – akik számos saját alkotással is bemutatkoztak a tárlaton –, *Kövé Gyula* és *Meilinger Dezső* művészi tudással és érzékkel rendezte. Ahogy a 10-es honvéd cikkírója fogalmazott: *a siker oroszlanrésze mindenestre az övék.* Mind a kiállítás, mind a hozzá kapcsolódó kulturális rendezvények adminisztrációs munkáit pedig *Thurzó Nagy László* tartalékos hadnagy, az ezredűjság *legnépszerűbb munkatársa*¹⁹intézte páratlan agilitással, lelkesedéssel és el nem lankadó buzgalommal.

A kiállítás két részből állt: egy haditechnikai és egy képzőművészeti egységből. *A hadi anyag maga is szenzációs volt. Minden darabja legszebb emléke volt egy-egy diadalmas ütközetnek és az ezred történetének.* A tárgyegyüttest gazdag fotóanyag egészítette ki. A legnagyobb figyelmet és sikert mégis a két országos ismertségű hadi festő, *Kövé Gyula*²⁰ és *Meilinger Dezső*²¹ munkái aratták, *az érdeklődés legnagyobb részét maguknak követelve.* *Kövé Gyula* 29 db olajfestményt, 27 db vízfestményt, 8 db színes rajzot és 218 db rajzot, míg *Meilinger Dezső* 8 db olajfestményt, 8 db vízfestményt, 4 db színes rajzot és 105 db rajzot állított ki. Az összesen 407 db alkotás a vármegyeháza impozáns méretű dísztermének jelentős részét megtöltötte, úgy, hogy *a falak szinte roskadásig meg voltak terhelve a sok berámázott műtől, melyek annyira zsúfoltan voltak felfüggesztve, hogy a falakat burkoló kék papír szinte alig tűnt elő.* *Csak ily zsúfoltsággal volt lehetséges a nagy anyagot a falra juttatni.*²²A két festőművész alkotásai nemcsak a nagyközönség elismerését vívták ki, de a sajtó is kiemelt helyen foglalkozott munkásságukkal.

¹⁷ 10-es honvéd I. évf. 11. 18.

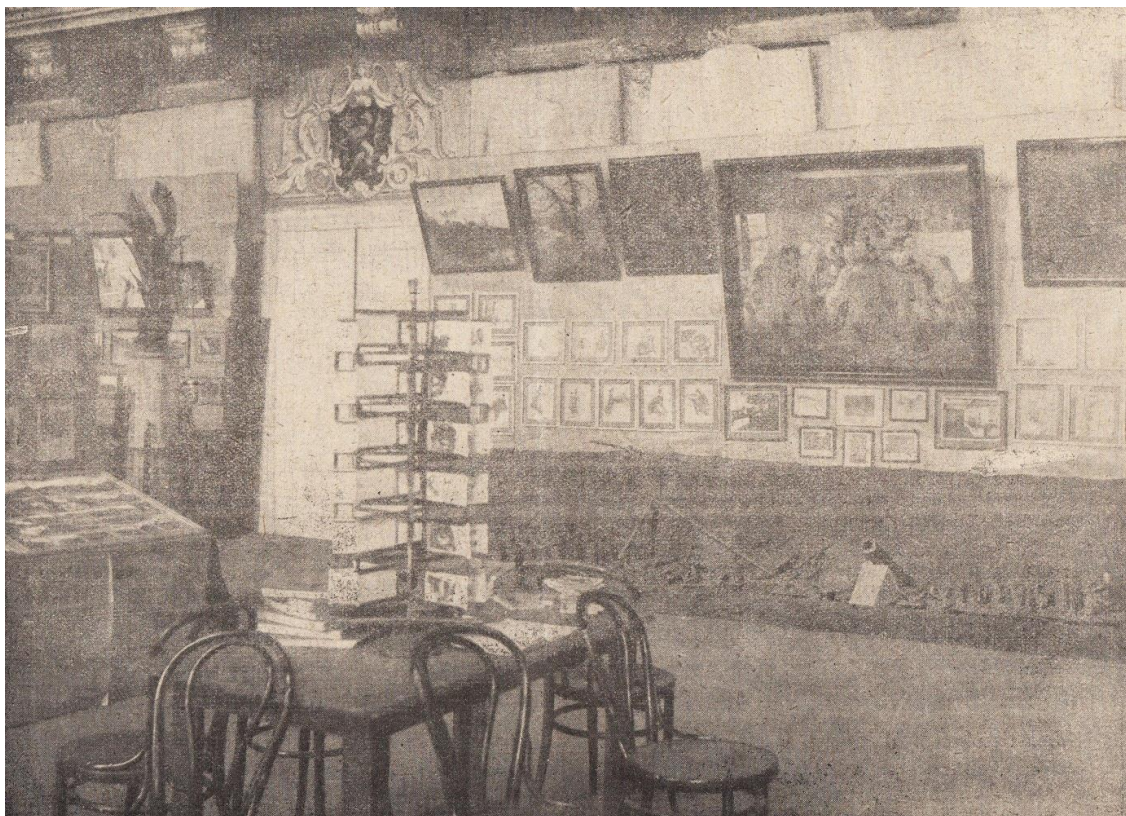
¹⁸ GÜLYA 2000. 294.

¹⁹ SASSY 1939. 196.

²⁰ *Kövé Gyula* a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, majd Münchenben folytatta tanulmányait. Már az első világháborút megelőzően is országosan ismert festőművész volt. Számos kiállítása nyílt Magyarországon, de a háború után képeit kiállíthatta Róma, Madrid és Párizs galériáiban is. 1915-ben vonult be a 10-esekhez. 35 hónapon át harcolt előbb szász-, majd később századparancsnokként az orosz és a román fronton. SASSY 1939. 291.

²¹ *Kövé*hez hasonlóan *Meilinger Dezső* is a Képzőművészeti Főiskolán kezdte meg művészi tanulmányait, majd a Szolnoki Művésztelepen dolgozott. Innen hívták be 1914-ben a 10-esekhez. A háború után Miskolcon helyezkedett el rajztanárként.

²² 10-es honvéd I. évf. 11. 18–21.

7–8. A hadikiállításról megjelent fényképek a '10-es honvéd' c. újságban (I. évf. 11. sz. 15.)
HOM HTD 10-es honvéd gyűjtemény Ltsz. 53.3200. (Digitális képjavítás: Szujó Imre Péter, HOM)

9. „A 10-es honvéd hét első estélyének szereplői” a ’10-es honvéd’ c. újságban (I. évf. 11. sz. 15.)
Balról jobbra: Kövér Gyula tart. hadnagy, Serák Márta operaénekesnő, Rózsa Lajos operaénekes,
Kurucz János zeneszerző, Petrik Ernő százados, Thurzó Nagy Árpád tart. hadnagy, özv. Nagy Zsigmondné,
Meilinger Dezső tart. hadnagy. HOM HTD 10-es honvéd gyűjtemény Ltsz. 53.3200.
(Digitális képjavitás: Szujó Imre Péter, HOM)

A *Reggel* című napilap kéthasábos cikkében méltatta a két kiváló alkotót, megállapítva:

*Kövér Gyula és Meilinger Dezső nagyon megérdemlik azt, hogy ne a szokásos referádával intézzük el őket, amit egyébként az ilyen – akármilyen magas színvonalú – jótékony célú kiállításról adni szoktunk. Amit ők most kiállítottak, azoknak a képeknek s rajzoknak súlyos értékben felbecsült, direkt művészi értékük van...Mind a két művész kiállítása messze maga mögött hagyja az itthoni hadifestők képeit, akiknek a munkái vásári célra, vásári hangulatból teremtődtek. A 10. ezrednek ez a két büszkesége, akikre nemcsak az ezred, de az egész magyar művész-világ feltétlen büszkeséggel nézhet, mindig artisztikus ihlettel fogták kezükbe az ecsetet.*²³

A kiállításon, bár a témájától talán idegennek tűnhet, a humor is helyet kapott. Egy *fülkében Kövér Gyula által rajzolt karikatúrafejek voltak kiállítva. A 300 db alkotás állandó derűtséget keltett a nézőközönség sorai között, amit minden bizonnyal az is indokolt, hogy a megrajzolt személyek egy részét a látogatók maguk is személyesen ismerhették.*²⁴

²³A *Reggel* VI. (1917)/285. 2.

²⁴ 10-es honvéd I. évf. 11. 18–21.

10. „A 10-es honvéd-hét védnöknői” a ’10-es honvéd’ c. újságban (I. évf. 11. sz. 15.). Balról, felső (álló) sor: Meilinger Dezső tart. hadnagy, özv. Nagy Zsigmondné, Bottlik József főispán, özv. Kubacska Istvánné, dr. gróf Haller József országgyűlési képviselő, Kurucz János zeneszerző, Bónis Bertalan alispán, Rózsa Lajos operaénekes, Petrik Ernő százados, Kövér Gyula tart. hadnagy, Thurzó Nagy Árpád tart. hadnagy. Balról jobbra, alsó (ülő) sor: Sáfrán Géza ezredes, edelényi Kósa Samuné, Haller Józsefné, Bónis Bertalanné, Bottlik Józsefné, Gencsi Samuné, Wittner Ernő főispáni titkár, Serák Márta operaénekesnő. HOM HTD 10-es honvéd gyűjtemény Ltsz. 53.3200. (Digitális képjavítás: Szujó Imre Péter, HOM)

A kiállítás tíz napon át volt megtekinthető, mindennap reggel nyolc és este nyolc között, egy koronás belépőjegy megváltásával. Akik a jegy megváltásán felül is fizettek, tulajdonképpen adományoztak – ők voltak az ún. *felülfizetők* –, azok nevét a korabeli sajtó közzétette.²⁵ Jegyeket a *Széchenyi utca 15.* szám alatt található *Újságterjesztő Vállalat* helyiségében lehetett vásárolni.²⁶ A kiállítás legszebb festményeiről, grafikáiról és fényképeiről *művészi levelezőlap-reprodukciók* készültek, melyeket az érdeklődők a kiállítás termében *potom pénzen* vásárolhattak meg, míg a *25 levelezőlapból álló seriát* – melyet szintén Kövér Gyula és Meilinger Dezső állított össze – öt koronáért árulták.²⁷

²⁵ A Reggel VI. (1927)/289. 2.

²⁶ Miskolczi Napló XVII. (1917)/282. 3.

²⁷ Miskolczi Napló XVII. (1917)/288. 3.

A „10-es honvéd hét” eseményei közül messze kiemelkedett a kiállítás, ugyanakkor számos kísérőrendezvény is színesítette a programot. A tárlattal egy időben rendezett *hangversenyeknek, előadásoknak* az volt a célja, hogy amellelt, hogy további bevételekkel gazdagítsa az ezred özvegy- és árvaalapját, bemutassák mindazokat *az eredményeket, azt a kultúrát, azt a tudást, mely a háború szolgálatába állítva, ezen a téren is babért és dicsőséget szerez az ezred hírnevének, háborús történetének.*²⁸ A kulturális rendezvények megnyitójára szintén december 15-én, a hadikiállítás átadását követően került sor. A program a *Korona* szálló emeleti nagytermében került megrendezésre, amely *már sok nagy és előkelő közönséget fogadott be, de olyan tömegűt, mint ezúttal, még soha.*²⁹ Az ünnepi beszédet és köszöntőt *Sáfrán Géza* ezredparancsnok tartotta meg.³⁰

A december 22-ig tartó rendezvénysorozat minden napjára több irodalmi, színházi, zenei és képzőművészeti előadás és hangverseny jutott. Az előadók és fellépők között éppúgy megtaláljuk az ezred legtehetségesebb katonáit és tisztjeit, mint a városi, megyei, illetve országos művészvilág előadóit. Két képzőművészeti esemény különösen nagy sikert aratott. December 17-én *Kövér Gyula* hadnagy mutatta be „*Gyorsmintázás*” címet viselő bemutatóját, melynek keretében a *jelen lévő nobilitásokat pillanat alatt – in situ – mintázta meg*, december 20-án pedig *Major Henrik*³¹, az ország egyik legjobb és legismertebb karikatúristája *rajzolt több karikatúrát közszereplő politikusokról és a jelenlévőkről.*

A „10-es honvéd hét” záróeseményére december 22-én került sor. A Mezőkövesdi Dalárda közreműködésével *Sassy Csaba* műveiből rendeztek hangversenyt. Az ún. „*Sassy-esten*”³² a zenekar és a kórus mellett felléptek a Miskolci Nemzeti Színház művészei, illetve *Sassy Csaba* felsége is.

A „10-es honvéd hét” mind szűkebb, mind tágabb értelemben elérte a szervezők által megfogalmazott célját. A hadikiállítás és az ahhoz kapcsolódó kulturális rendezvénysorozat *fényesen sikerült*³³: „*Az a rendkívüli érdeklődés, mely a hadikiállításunk iránt meggyeszerzte megnyilatkozott, a legjobban bizonyítja, hogy milyen kultúrnyomokat vágott a közönség érdeklődésébe és emlékébe ez a kiállítás. Nem csak az ezred özvegy- és árvaalapját növeltük, szaporítottuk, gyarapítottuk, amikor a kiállítást megrendeztük, nem csak az ezred történetébe állítottunk vele örökös emléket a három évi hadjáratnak, hanem kultúrcélokat is szolgáltunk vele. Bizonyosságát szolgáltattuk, hogy a **műzsák a fegyver zaja között sem hallgatnak el.** A művészet örökkön élő és mindenek felett való, minden időben megnyilatkozó.*”³⁴

A kiállítást az elsőprő miskolci sikert követően, hasonló célokkal 1918 tavaszán további három helyszínen mutatták be: február 9–23-ig Egerben, március 15. és 25. között Gyöngyösön és április 26-tól május 6-ig Sátoraljaújhelyen.³⁵ Természetesen az említett három városban is a hozzá kapcsolódó kulturális programokkal.

²⁸ Miskolczi Napló, XVII. (1917)/261. 5.

²⁹ Miskolczi Estilap, XXVI. (1917)/ 287. 3.

³⁰ A teljes beszédet a *Miskolczi Napló* és *A Reggel* is leközölte december 18-i számában. *Miskolczi Napló*, XVII. (1917)/287. 8.; *A Reggel*, VI. (1917)/288. 2. A beszédet részben közölte: SPÓNER 2017.

³¹ 1889-ben született. A szegénysorból származó művész már az 1910-es években elismert karikaturista volt, de igazi hírnévre Amerikában tett szert.

³² *Miskolczi Napló* XVII. (1917)/292. 2.

³³ *Miskolcz város és Borsod vármegye közönsége meghatottan, megilletődötten nézte az ezred három évi harctéri munkásságának babérkoronázott eredményeit, a rozsdás, véres, dicsőséges hadi tróféákat. Hősi halált halt hősök, élő büszkeségek arcvonásait. Rongyos zászlókat, melyek diadalittas győzők kezében lobogtak az elfoglalt hegyormokon. Fegyvereket, miket az ellenség kezéből ragadtunk ki. Fényképeket, melyek a harci dicsőség útját örökítik meg.* In: 10-es honvéd I/11. 9.

³⁴ 10-es honvéd I. évf. 11. 21.

³⁵ A kiállítási anyag sajnos részben megsemmisült. Az összegyűjtött katonai tárgyak, relikviák sorsáról keveset tudunk. A kiállítás anyagának sorsáról bővebben: GULYA 2000. 301–302.

A jelen: „Háborúban sem hallgatnak a múzsák – 10-es Honvéd Hét”. 2017. december 4–9.

Miskolc, 2017. november 23., csütörtök délután négy óra, Városháza aulája. Dr. Kiss János, Miskolc megyei jogú város alpolgármestere – Dr. Tóth Arnold, a Herman Ottó Múzeum igazgatója és Üszögh Lajos, a BOKIK³⁶ alelnöke társaságában – lépett a mikrofonhoz, hogy köszöntőjével ünnepélyesen megnyissa a *„Dicsőség a harctereken – Összefogás a hátszágban”* című időszaki tárlatot.

11–12. A *„Dicsőség a harctereken – Összefogás a hátszágban”* c. tárlat megnyitója, 2017. dec. 4.
 Felső kép: balról jobbra: dr. Kiss János, Üszögh Lajos, dr. Tóth Arnold
 Alsó kép: a megnyitó közönsége. Fotó: Baranczó Benedek, HOM

³⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kereskedelmi és Iparkamara

A megnyitóbeszéd elhangzását követően nemcsak a tárlat nyitotta meg kapuit a látogatók előtt, de egyúttal megkezdődött – dr. Kriza Ákos, Miskolc megyei jogú város polgármesterének fővédnökségével – a Herman Ottó Múzeum Történeti Tára által szervezett centenáriumi „10-es Honvéd Hét” kulturális rendezvénysorozat is.

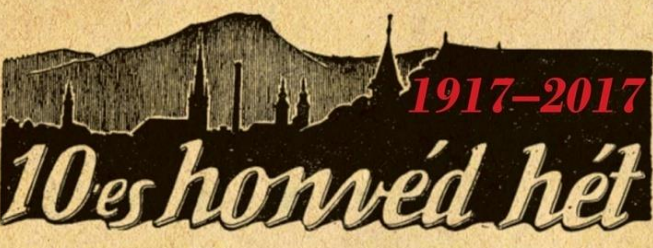
Ahhoz, hogy pontosan megértsük, milyen céllal került 2017 decemberében ismét megszervezésre a „10-es Honvéd Hét”, illetve a hozzá kapcsolódó városi kiállítás, egy kicsit vissza kell lépünk az időben. Az elmúlt években a Herman Ottó Múzeum Történeti Tárának munkatársai különös figyelemmel és méltó módon emlékeztek meg az első világháború centenáriumáról. Az évforduló kapcsán a múzeum történészei két nagy sikerű időszaki kiállítás keretében mutatták be mind a front (2012: „Győzelem vagy halál!”), mind a hátszág (2014: „Lövészárok a hátszágban”) legfontosabb eseményeit. A 100. évfordulóhoz kapcsolódó rendezvények zárásaként ugyanakkor egy olyan komplex programsorozat megrendezésének igénye fogalmazódott meg, mely egyrészt a „Nagy Háborúnak” egy eddig a nagyközönség számára ismeretlen oldalát mutatná be, másrészt arra is alkalmat nyújtana, hogy összegezzük az elmúlt években folytatott tudományos kutatásaink eredményeit. Erre kiváló lehetőséget kínált a 10-es honvédek legnagyobb jótékonysági rendezvényének centenáriuma.

13. A „Dicsőség a harctereken – Összefogás a hátszágban” c. időszaki tárlat részlete, 2017

Fotó: Baranczó Benedek, HOM

Anno e program elsődleges célja az volt, hogy bemutassa a hátorszáiban élők számára az ezred háborús erőfeszítéseit és harctéri sikereit. Ugyanakkor, amint láttuk, az egykori szervezőknek szándékában állt az is, hogy megismertessék a nagyközönséggel a legtehetségesebb, művészi és irodalmi érzékkel megáldott honvédek által a háború első három évében létrehozott alkotásokat. Ez nagyszerű alkalmat kínált számunkra, hogy a tervezett programjaink fókuszába a *művészetet /zene, vers, próza, képzőművészet/* helyezzük. Kiemelt feladat volt, hogy olyan irodalmi és zenei műveket – a katonadaloktól a nagy zenekari művekig –, képzőművészeti alkotásokat mutassunk be újra, melyeket 100 éve nem láthatott és hallhatott a közönség. Ez a fajta *interdiszciplináris* megközelítés nemcsak gyökeresen eltért az eddigi szempontrendszerektől, de arra is lehetőséget nyújtott, hogy az új kutatásainkat fogyasztható/eladható formában tárhassuk a nagyközönség elé.

1917–2017
10-es honvéd hét
„Háborúban sem hallgatnak a múzsák”

A TERVEZETT PROGRAM
/Helyszín: Papszeri Kiállító Épület/

2017. december 4. /hétfő/ 17⁰⁰ <i>Az utolsó háborús karácsony</i> Előadó: Dr. Szolety Emese /Fótanácsos, Hadtörténeti Intézet és Múzeum/ Dr. Stencinger Norbert	2017. december 8. /péntek/ 17⁰⁰ <i>„Sassy-est”</i> Zenés irodalmi est – Sassy Csaba élete Az est házigazdája: Békési Gábor /Irodalomtörténész, Herman Ottó Múzeum/ Közreműködő: Flach Antal, zeneművész Fandl Ferenc, színművész
2017. december 6. /szerda/ 17⁰⁰ <i>Karikatúrák, rajzok és festmények a frontról</i> Válogatás Kövér Gyula és Meilinger Dezső, a 10-es honvédek dicső tetteit és hétköznapijait megörökítő munkáiból Előadó: Vámosi Katalin /Művészettörténész, Herman Ottó Múzeum/ Közreműködő: Merényi Dániel, grafikus	2017. december 9. /szombat/ 17⁰⁰ <i>A 10-es honvéd-hét zenemestere: Szent-Gály Gyula</i> Előadás és hangverseny a miskolci Zeneiskola egykori igazgatójának életművéből Az est házigazdája: Flach Antal /Zeneművész, zenetörténész/ Vendég: Pápay Gyula – a zeneszerző dédunokája A város zenei intézményeinek tanárai, növendékei
2017. december 7. /csütörtök/ 17⁰⁰ <i>„A háború utolsó éve” – 10-esek az olasz fronton</i> Előadó: Kapusi Krisztián /Történész, Herman Ottó Múzeum/ Közreműködő: Merényi Dániel, grafikus Dr. Vajda Csilla /ügypvéd, Ávasi Borút Egyesület/ Észak-Keleti Ártáró Egyesület Ávasi Borút Egyesület Miskolci Pincék Asztaltársasága	További információ: www.hermuz.hu

14. A miskolci Herman Ottó Múzeum Kiállító Épületében megrendezett "10-es Honvéd Hét" hivatalos programja, 2017. december 4–9.

Visszatekintésünkben ez utóbbi gondolat illetve célkitűzés kapcsán érdemes egy pillanatra megállni. Egy szakmai összegzés esetében e szempontnak nemcsak a vizsgálata, de megítélésünk szerint már magának a fogalomnak az említése is külön indoklásra szorul. Az elmúlt évek során jelentősen megváltozott a muzeológusokkal szembeni elvárás. E változások sorában az jelenti talán a legnagyobb kihívást a múzeumi szakalkalmazottak számára, hogy a klasszikus értelemben vett muzeológusi munka mellett arra is különös hangsúlyt kell fektetniük, hogy kutatási eredményeiket milyen formában tárják a nagyközönség elé. A kiállítások esetében ilyen igény, hogy a szakmai munka valamiféle „attrakcióként” kerüljön bemutatásra, ennek részletes vizsgálata, illetve a muzeológusi munkára való hatása azonban nem feladata jelen tanulmányunknak. Esetünkben egy másik, az elmúlt években egyre nagyobb hangsúllyal megjelenő igény volt befolyással programjaink szervezésére/összeállítására. Nevezetesen az az elvárása a fenntartónak és a múzeum vezetőinek, hogy a muzeológusok által szervezett közművelődési rendezvények jelentősen járuljanak hozzá a múzeum látogatószámához, nem utolsósorban bevételt is generáljanak. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a fizetőképes látogatók száma országosan is jelentősen visszaesett – e tendencia különösen érvényes városunk, régióink esetében –, illetve általában is a múzeumi közművelődési programokkal kapcsolatos érdeklődés csökkenése tapasztalható. Ami esetünkben különös kihívást jelentett, hogy nagyon kevés példát találtunk arra vonatkozóan, hogyan kell/lehet egy egyhetes kulturális rendezvénysorozat iránt felkelteni és folyamatosan fenntartani a figyelmet. Biztos recept hiányában csak saját ötleteinkre és elképzeléseinkre hagyatkozhattunk. Éppen az említett okok miatt az előzetes célkitűzések meghatározásakor más szempontokat is igyekeztünk megfogalmazni, amelyek adott esetben értéket képviselhetnek egyrészt a Herman Ottó Múzeum, másrészt a fenntartó önkormányzat számára. A programsorozat kapcsán fontosnak tartottuk, hogy a rendezvényeinkhez mindenképpen pozitív tartalmakat kapcsoljunk, hogy mind a közönség, nem utolsósorban a média érdeklődésének figyelmét hatékonyabban felkelthessük, egyúttal erősíthessük a múzeum arculatát. Már önmagában ilyen pozitív tartalom volt az első világháborúnak a művészet oldaláról való megközelítése. Hasonló jelentőséggel bírt azonban az a tény is, hogy egykor a „10-es Honvéd Hét” megrendezésekor a megye illetve a székváros [Miskolc] közönsége teljes mellszélességgel fogott össze: a politikai vezetőktől kezdve a közélet és a gazdaság prominens szereplőin, illetve a művészvilágon át egészen az átlagpolgárig. Elképzelésünk szerint az egy közös ügyért való összefogás, a jótekonyság napjainkban is érdeklődésre tarthat számot. Célunk az volt, hogy programsorozatunk megrendezésével ezt a gondolatot 2017-ben ismét életre keltsük. Rendezvényeinken éppen ezért vontuk be közreműködőként illetve partnerként Miskolc *civil szervezeteit* /énekkarok, dalárdák, természetjáró szakosztályok, ma is működő nőegyletek, hagyományőrző egyesületek/³⁷ és az országos hírű *városi kulturális intézményeket* /Miskolci Nemzeti Színház, Miskolci Zeneiskola/. E gondolat jelent meg a nyitórendezvényen is, hiszen egyrészt a kiállítás helyszínválasztása, másrészt a tárlatot megnyitók, illetve a rendezvényen közreműködők személye – az intézményvezetők és a Miskolci Nemzeti Színház énekesei és a Miskolci Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti Intézetének tanárai és hallgatói – is szimbolikus jelentőséggel bírt. A személyek kapcsán különösen fontos volt, hogy egyszerre jelenjenek meg a múzeum mellett a fenntartó önkormányzat, a magánszféra és a miskolci kulturális élet kiemelkedő szereplői.

A programsorozatunkkal kapcsolatos elvárásaink megfogalmazásakor különös hangsúlyt kapott, hogy a közművelődési rendezvények mellett fontos szerep jusson a hagyományos értelemben vett muzeológusi feladatoknak, elsősorban a gyűjteményi munkának: mindenekelőtt a revízió, gyűjteménygyarapítás, digitalizálás hármának. Így kezdődött meg 2017 őszén a Herman Ottó Múzeum Történeti Tárában található 10-es honvéd anyag teljes tárgyi és dokumentációs anyagának revíziója – az esetleges hiányok jegyzőkönyvi rögzítése mellett –, digitalizálása, tárgyfotók készítése és a múzeumban jelenleg használt digitális leltárkönyvbe való feltöltése. Természetesen az utóbbi esetében a hiányzó adatok /méret, állapot stb./ pótlásával. Reményeink szerint ez év végén megteremtjük a lehetőségét annak, hogy ezt az anyagot a múzeum honlapján a szakemberek számára is elérhetővé illetve kutathatóvá tegyük.

³⁷ Avasi Borút Egyesület, Miskolczi Pincék Asztaltársasága, Postás Túraszakosztály és a Miskolci Gráciák Egyesület.

14. Géppuskaállás az olasz hegyekben.
 Fénykép
 HOM HTD 10-es honvéd gyűjtemény
 Ltsz. 76.1.4.
 (Digitális képjavítás:
 Szujó Imre Péter, HOM)

A digitalizálás esetében különösen fontosnak tartottuk a gyűjteményben található 10-es honvéd fénykép- és karikatúraalbumoknak³⁸ a feldolgozását, melyet sikerrel megvalósítottunk és részben befejeztünk. Jelen tanulmányunkban is többek között ezeket a képeket használtuk illusztrációként.

A szakmai munka célkitűzései között fontos helyen szerepelt, hogy az elmúlt hónapok kutatómunkájának eredményei tanulmányok formájában elkészüljenek illetve megjelenjenek. Utóbbi a Herman Ottó Múzeum Történeti Tárának hivatalos online periodikájában, a *Történelem és Muzeológia* jelen számában valósul meg.

A programsorozat megszervezése arra is lehetőséget nyújtott számunkra, hogy az eddigiektől eltérő módon használjuk/hasznosítsuk intézményünk hivatalos honlapját. A Történeti Tár már eddig is arra törekedett, hogy a hagyományosan megszokott és elvárt információk mellett újszerű és rendhagyó tartalmakkal gazdagítsa a webes felületet, bővítse a laikus látogatók illetve a kutatók számára elérhető tartalmakat.³⁹

³⁸ A Történeti Tár Helytörténeti Dokumentációs Gyűjteménye négy tematikus fotóalbumot /orosz, erdélyi (2 db), olasz front/ és egy karikatúraalbumot őriz. HOM HTD 76.1.1-4. A *Kövér Gyula* által készített karikatúrákat tartalmazó album a „*Kacagó lapok komoly időkben*” címet viseli. Anno a 10-esek sokszorosítva hozták forgalomba, az árvaalap vagyonának gyarapítása céljából. HOM HTD 86.271.1.

³⁹ E körbe tartozik többek között a 2013-ban megnyílt az „*Egy miskolci nemes az országos politikában – Szemere Bertalan pályaképe és pályatársai*” című állandó kiállítás online katalógusa: www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/szemere_online_katalogus/szemere_online_katalogus_.pdf. A Szemere-kiállításához kapcsolódó közművelődési rendezvénysorozatoknak, a „*Szemere Szalonnak*”, illetve a „*Szemere Zenei Szalonnak*” szintén önálló, hivatalos felülete van: www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/aktualis-programok. E törekvés harmadik megvalósult eleme, a tanulmányban is említett online periodika: www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/latogatoinknak/tortenelem-muzeologia-online.

Ezen a megkezdett úton továbbhaladva ismét megpróbálkoztunk egy formabontó kísérlettel: egy a Tár által szervezett közművelődési rendezvény számára indítottunk el önálló online felületet.⁴⁰ Nem titkol-tan azzal a céllal hoztuk létre az oldalt, hogy újragondoljuk egy múzeumi rendezvény népszerűsítési és közönségkapcsolati lehetőségeit. Jelen esetben úgy ítéltük meg, hogy erre hatékony lehetőséget kínálhat a múzeum hivatalos honlapjának újszerű használata. Napjainkban a hazai múzeumi, de tágabb értelemben a kulturális szféra a honlapot általában egymáshoz nagyon hasonló tartalmak közzétételére használja. Alapvetően az intézményekre vonatkozó, rendezvényekkel, kiadványokkal illetve pályázatokkal kapcsolatos információk közzétételére alkalmazzák. Tény, hogy emellett felhasználják a közösségi média adta lehetőségeket is, mégis a honlap mint műfaj meglehetősen statikussá vált, kevés látogatót vonz – különösen a szakmabeliek vonatkozásában –, az ott közzétett információk szűk réteget érnek el. Így éppen az internet adta legnagyobb előnyből, az aktualitásból veszít. Esetünkben azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy Történeti Tárral szemben alapvető elvárás, hogy megfelelő színvonalon, komoly szakmai tartalmakkal jelenjen meg a világhálón. A tervezett programsorozat alkalmat kínált számunkra, hogy e tekintetben új lehetőségeket keressünk, illetve próbáljunk ki. Az önálló, naponta frissülő oldal indításának az volt a célja, hogy a Facebookkal kombinálva lehetőséget teremtsen arra, hogy a leendő látogatók igényeit interaktív módon folyamatosan szondázzuk illetve felmérjük. Tulajdonképpen a november elején elindított felülettel szerettük volna reklámozni, beharangozni a decemberi programokat és amennyire ez a mostani keretek között reális, építeni a rendezvény "brandjét".

15–16. Sáfrány Gy. József 10-es honvéd hadnagy, keretezett fényképek, 35x27 cm és 33x26 cm
Sáfrány Gy. József honvéd hadnagy unokájának tulajdona (Fotó: Mészáros Viktória, HOM)

<http://> .

³⁹ <http://www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/100-eve-tortent>.

⁴⁰ <http://www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/100-eve-tortent>.

Mindezzel kettős elvárásunk volt: decemberre már ismertté kívántuk tenni a programsorozatot, hogy ne az utolsó pillanatban, kizárólag a hagyományos csatornákra/formákra hagyatkozva történjen a beharangozás. Ezentúl azonban szerettük volna hirdetési felületként is hasznosítani. Néhány hónap távlatából visszatekintve el kell ismerni, hogy utóbbi kapcsán nem értünk el sikereket. A kezdeményezésnek a legfontosabb üzenete, nevezetesen, hogy új utakat és formákat keressünk – melyek a jövőben mind a webes kommunikáció, információátadás, mind a rendezvények, kiállítások népszerűsítése tekintetében új lehetőségeket nyithatnak meg intézményünk előtt –, azonban sikeresnek mondható.⁴¹

17. Sassy Csaba szövegkönyve alapján készült zenemű kottafüzete. Flach Antal gyűjteménye (Fotó: Mészáros Viktória, HOM)

A szakmai célkitűzések vonatkozásában külön kell szólni a gyűjteményi munka egyik fontos területéről: a gyűjteménygyarapításról. Jelenleg a legtöbb magyar múzeum – köztük a Herman Ottó Múzeum is – csak korlátozott forrásokat tud tárgyvásárlásra fordítani. A gyűjteményi állomány gyarapítása napjainkban elsősorban adományozás keretén belül valósul meg. Elképzelésünk az volt, hogy e rendezvénysorozat kapcsán – felhasználva az említett online felület adta lehetőséget és kihasználva a fokozott médiaérdeklődést⁴² – tudatosan segítjük elő e folyamatot. Ennek eredményeként három magángyűjteménnyel gazdagodott a Történelmi Tár Helytörténelmi Dokumentációja. A felajánlott dokumentumok⁴³ – Sáfrány Gy. József, Flach Antal, Üszögh József gyűjteményeiből – digitalizálás után kerültek be a múzeum adattárába.⁴⁴ Sassy Csaba és Zerkovitz Béla műve (Flach Antal gyűjteményéből) elhangzott 2017 decemberében, a "10-es Honvéd Hét" zenei programjában.

Végezetül szintén itt kell megemlítenünk, hogy a rendezvények alapját képező kutatások során a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum történész-muzeológusai segítségével és közreműködésével sikerült nyomára bukkanni egy olyan 10-es honvéd kalendáriumnak, mely egykor – a két világháború között – a miskolci 10-es Honvéd Hadimúzeum anyagához tartozott.⁴⁵ Ennek az albumnak a digitalizált másolata szintén a gyűjteményünkbe került.

⁴¹ Megítélésünk szerint a későbbiekben az önálló online felület indításával, működtetésével kapcsolatos tapasztalatok és eredmények értékelése egy önálló tanulmány megírását is indokoltá teszi.

⁴² Médiamegjelenések: <http://www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/media-megjelenes>.

⁴³ A felajánlott dokumentumok között korabeli naplók, fotók, igazolványok és levelek voltak.

⁴⁴ Az eredetiek a gyűjtőknél maradtak.

⁴⁵ Ezúton szeretnénk kifejezni köszönetünket Dr. Szoleczky Emese és Dr. Kreutzer Andrea Főtanácsos Asszonyoknak a kutatásainkhoz nyújtott szakmai segítségükért, nem utolsósorban a rendezvényeinken való közreműködésért.

18. A „Dicsőség a harctereken – Összefogás a háterszágban” c. időszaki tárlat részlete, a felajánlott dokumentumok legjobb darabjaival. Fotó: Baranczó Benedek, HOM

Amint arra a bevezetőnkben már utaltunk, jelen tanulmányunkban nem egy lezárt projekt szakmai értékelésére tettünk kísérletet. Eredeti szándékunk szerint a decemberi programsorozatunknak nem terveztünk folytatást. Az élet azonban átírta terveinket. A rendezvényeink és szakmai programjaink finanszírozására 2017 szeptemberében benyújtott pályázatunk⁴⁶ csak idén februárban került elbírálásra. Az Első Világháborús Emlékbizottság szakmai kuratóriuma kedvező döntést hozott számunkra.⁴⁷ Utófinanszírozásra azonban nem volt mód, ezért úgy határoztunk, hogy ez év májusában megújult tartalommal ismét megrendezzük a programsorozatot, amelyet további szakmai célkitűzésekkel egészítettünk ki.⁴⁸ E sorok írásakor ennek éppen az előkészületei zajlanak. Felhasználva az eddigi tapasztalatokat a közművelődési programjainkat nemcsak aktualizáltuk – az előadások tekintetében mindenekelőtt az olasz frontra koncentráltunk, hiszen 1918 nyarán erre a hadszíntérre helyezték át a 10-es honvédek –, de tematikusan is csoportosítottuk. Így a rendezvénysorozatunk első felébe kerültek az inkább szakmai jellegű előadások, míg a második részt – a decemberi pozitív visszajelzések okán – idén is a művészeteknek szenteltük, újabb, eddig nem, vagy csak nagyon ritkán hallott, játszott irodalmi és zenei darabok bemutatásával. Utóbbit azzal a nem titkolt céllal, hogy – a szakmai értékeken túl – az érdeklődőknek a kor hangulatát is bemutassuk. A rendezvénysorozatunk terveink szerint május 28-án fog zárulni, így a projekttel kapcsolatos teljes körű értékelésre csak ezt követően, nyáron kerülhet majd sor.

⁴⁶A pályázat címét – „Háborúban sem hallgatnak a múzsák!” – az egykori szervezők által megfogalmazott célkitűzésből kölcsönöztük.

⁴⁷ Pályázati azonosító: KKETTKK-CP-04

⁴⁸ E tekintetben a digitalizálás és a publikálás területén határoztunk meg új irányokat.

1918–2018
10-es honvéd hét

2018. május 10. /csütörtök/ 17⁰⁰
„Akik jártak Doberdónál
Élet az állás háború hadszínterein”
Kerekasztal beszélgetéssel egybekötött
filmbemutató.
Az est házigazdája:
Dr. Stencinger Norbert
A nagyhaboru.blog.hu oldal egyik alapítója
Meghívott vendégek:
Pintér Tamás
/Történész, levéltáros/
A Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány elnöke
A nagyhaboru.blog.hu szerkesztője
Rózsafi János
/Történész/
A nagyhaboru.blog.hu egyik alapítója és állandó szerzője
Közreműködők:
Avast Borút Egyesület
Miskolci Pincek Asztaltársasága

2018. május 14. /hétfő/ 17⁰⁰
„Olasz égnek felhőrongya
Nem egyéb, mint szemfedél”
A „Nagy Háború” utolsó éve az olasz fronton
Meghívott előadók:
Dr. Szoleczky Emese
/Történész, HM Hadtörténeti Múzeum és Intézet/
Dr. Stencinger Norbert
/A nagyhaboru.blog.hu oldal alapítója/

2018. május 18. /péntek/ 16⁰⁰
„Avas alján volt egy kis lány”
Zenés irodalmi kávéház
Az est házigazdája:
Békési Gábor
/Irodalomtörténész, Herman Ottó Múzeum/
A zenei program közreműködői:
Baranyai Anett, Vajda Éva, Kolozsi Balázs – ének,
Hankó Matild, Flach Antal – zongora
Irodalmi program:
Miskolci Nemzeti Színház

2018. május 26. /szombat/ 17⁰⁰
Művészestély a 10-es honvéd hét emlékére
Az est házigazdája:
Flach Antal – zongora
Közreműködők:
Ács Gabriella – ének
Soós Gábor – hegedű
Kun Alexandra – cselló
Kovács Kinga Juszitina – fuvola
Balázs István – szavalat

Minden programunk ingyenes!

19. A 10-es honvéd hét 2018 májusi programja

FORRÁSOK, GYŰJTEMÉNY RÖVIDÍTÉSE

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

HTD = Történeti Dokumentáció

BIBLIOGRÁFIA

GULYA 2000

GULYA István: A miskolci 10-es honvéd múzeum = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX. (2000) 291–301.

SASSY 1939

SASSY Csaba (szerk.): *10-es honvéd naptár 1919*. Kiadó: 10. Honvéd Gyalogezred Özvegy- és Árvaalapja. Nyomda: Weiss L. és F., Budapest, 1919

SASSY 1939

SASSY Csaba (szerk.): *10-es Honvéd Emlékalbum*. Miskolc, Ludvig István Könyvnyomdája, 1939

SPÓNER 2003

SPÓNER Péter: A Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattár első világháborúra vonatkozó gyűjteményének adatbázisa = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVII.* (2003) 634–644.

SPÓNER 2005

SPÓNER Péter: A Herman Ottó Múzeum 10-es honvéd gyűjteménye és a 10-es honvéd hagyományok továbbélése Miskolcon = *Történeti Muzeológiai Szemle* 5. (2005) 195–199.

SPÓNER 2017

SPÓNER Péter: 100 éve történt: 10-es honvéd hét = *Szülőföldünk* 36–37. (2017) 118–126.

Recenzió:

PETNEKI Áron: *„Oh az ecset nagy szónok!” Jan Matejko és a magyarok.*
Rézbong Kiadó, Budapest, 2018. 127 l.
(Felczak Könyvek sorozat) ISBN: 9786155475283

APOR Eszter

A review on:

Áron PETNEKI: *„Oh az ecset nagy szónok!” Jan Matejko és a magyarok*
[‘Oh the paintbrush, what a majestic rhetorician!’]:
Jan Matejko and the Hungarians. Budapest: Rézbong, 2018

The monograph *„Oh the paintbrush, what a majestic rhetorician!”: Jan Matejko and the Hungarians* by Áron PETNEKI, is an useful book about one of the most unique 19th century Polish painter, Jan Matejko’s life and art. The volume was published at the Rézbong Publishing House, as member of the series *Felczak-books*, in 2018.

Firstly, the main viewpoint of the author is the painter’s relation with Hungarian people and artists. By the eight chapters of this album-like publication, we can know the artist, the most interesting events of his life, and the importance of his career in 19th century Polish art-world. Secondly (from professional point of view), the readers can receive several information about the history of provenience and reception of Matejko’s paintings, which belongs to the Hungarian art history. They have transformed in museal artworks today. There are good conclusions about the artist’s oeuvre in the book. He was really one of the most important Polish painters in the examined period, who influenced for example the art of Hungarian artists as Mihály Munkácsy, Bertalan Székely or Gyula Benczúr. It is true, that Matejko had problems with the anachronism and the compositions in his big historical paintings (because of his myopia), but in the same time, he had near perfect portrayal competence!

We have to emphasize, that Áron Petneki wrote this monograph rather as a cultural historian than an art historian; but it does not really matter: because of the author’s open-mindedness and his erudition, the historians of art can read it with benefits and pleasure too.

*

Petneki Áronnak, az *„Oh az ecset nagy szónok!” Jan Matejko és a magyarok* című monográfia szerzőjének vallomása szerint, könyve létrejöttét Krakkó és a lengyel-magyar kapcsolatok története témájában folytatott korábbi kutatásai mellett, *„Az első aranykor – Az Osztrák-Magyar Monarchia festészete és a Műcsarnok”* című kiállítás,¹ valamint a tárlattal egybekötött konferencia inspirálta. Az utóbbihoz készült el azon tanulmánya,² mely a most bemutatásra kerülő kötet magját is alkotja. A kiadvány a Rézbong Kiadó gondozásában jelent meg 2018-ban, és a Felczak-könyvek sorozat keretében íródott, olyan lengyel szerzők munkái sorában, mint *Marta Kwasnicka*, *Krzyysztof Szczerski*, illetve olyan magyar író munkája mellett, mint *Kertész Noémi*.

¹ Budapest, Műcsarnok, 2016. november 22–2017. március 12.; A műcsarnoki tárlatnak valóban szerves részét alkotta a Ferenc József-korabeli lengyel nemzeti festészet történetének bemutatása, melynek keretében Matejko *Stańczyk* (1862) és *Rejtán* (Lengyelország eleste, 1866) című képei például eredetiben is megtekinthetők voltak.

² PETNEKI 2017. 109–123.

1. A könyv borítója / Book cover

A képzőművészet ihlette albumszerű kötetben a szerző összesen nyolc fejezeten keresztül mutatja be a 19. század második felében kibontakozó lengyel festészet irányvonalait alapvetően meghatározó művész, Jan Matejko (1838–1893) életét és munkásságát. Megközelítésének elsődleges szempontja a festő magyarokkal való kapcsolatának mikéntje, ám ezen az alapkérdésen túl számos más nézőpontból is vizsgálja témáját, ezért a könyv írás-szerkezete „kaleidoszkópszerűvé” válik.

A bevezetésben feltett kérdést, hogy pontosan hogyan kötődött Matejko a magyarokhoz, Petneki Áron a művészéletrajz olvasmányos, ugyanakkor alapos, egyben monografikus ismertetésével, a festő magyarországi látogatásának leírásával, személyének és alkotásainak a művész életében, majd halála után történő hazai fogadtatásának felidézésével oldja fel. Az első fejezetek segítségével pontos képet kaphatunk Matejkónak mind külső megjelenéséről és veseszületett készségeiről, mind hiányosságairól, megemlítve a művész rövidlátását is, ami vitathatatlanul nyomot hagyott sokalakos történelmi képeinek összbenyomásán. (Kompozíciós megoldásait az idők folyamán többször is erős kritika érte.) Külföldi utazásai, megrendeléseinek teljesítése során pedig további nehézséget jelenthetett, hogy a lengyelen kívül nem beszélt más nyelvet. A nem mindig kedvező adottságai ellenére azonban, Matejko művészetével már életében sikeresen megnyerte szűkebb és tágabb környezetét: támogatói mindig többségben voltak kritikusainál.

A könyvben az életrajz magyar vonatkozású eseményei közül, a festő 1873-as magyarországi látogatása emelkedik ki, amelynek leírását a szerző egy, a művész nejével folytatott forrásértékű levelezés közlésével gazdagítja. A levél szövege mellett, több résztvevő tollából fennmaradt további forrásokra támaszkodva (köztük Mikszáth Kálmán írásával), Petneki Áron később felidézi a Matejko tiszteletére megrendezett budapesti bankett mozzanatait is. A rendezvény 1873 márciusában Budapesten, a Hungária Hotelben zajlott, és az ismertetés rávilágít a konkrét személyekre is, akik a lengyel alkotó magyar kapcsolatrendszerét, baráti és megrendelői körét alkották.³ A banketthez hasonló jelentőségű alkalom volt Ferenc József császár krakkói műterem-látogatása 1880. szeptember 2-án. A ritkaságszámba menő esemény Matejko magas fokú megbecsüléséről tanúskodik.

³ Például Pulszky Károly, Keleti Gusztáv, Ipolyi Arnold, Gömöri Havas Sándor, Ráth György. PETNEKI 2018. 23.

A festő életének jelentősebb magyar vonatkozású eseményeit összefoglaló ismertetést követően, a könyv szerzője koncepciót vált, és Matejko bizonyos műveinek recepciótörténete szerint fűzi tovább gondolatmenetét. Az író ezen a megközelítésen keresztül talál alkalmat egyes Matejko-festmények önálló vizsgálatára is. A következő három fejezetet ez a kettősség jellemzi, melyekhez összesen tizenegy képleírás társul, tizenegy alfejezetbe rendezve. Petneki Áron az egyes alkotásokat egy-egy sajátos „rendszerbe” foglalva, két „mű(tárgy)-típusra” osztva írja le. Az egyik típust a festő életében Magyarországon és külföldön eredetiben látható, illetve az eredetiben megszerzett, megrendelt vagy kiállított alkotások jelentik. A másik kategóriába azok a Matejko-képek tartoznak, melyeket sokszorosított reprodukciókról ismerhetett meg a magyar közönség.

Az „eredeti” festményeket a könyv azon budapesti tárlatok évszámai szerinti kronológia sorrendben tárgyalja, melyeken valaha élőben szerepeltek. Ilyen a *Rejtan* (1868), a *Báthory István Pszkov alatt* (1872), a *Lublini unió* (1873), a *grünwaldi csata* (1879), a *várnai csata* (1880), a *porosz hűbéreskü* (1885) és a *Kosciuszkó Raclawicénél* (1889) című kép. Az ábrázolt események történeti leírásán túl, a proveniencia-kutatás, a recepciótörténet, valamint a gyűjtéstörténet is nagy szerepet kap az egyes alkotások elemzése során.

2. Részletek a „Báthory István Pszkov alatt” c. Olajfestmény, 1872, KVV. Részletek a könyvből
Details from the painting entitled 'Stephan Báthory near Pskov'. Oil, canvas, 1872, ZKW (Inv.No. ZKW 1084)
Details from the book

Néhány további mű utótörténetéről egy következő fejezetben a szerző önállóan is megemlékezik. Ennek során egyformán figyel a korabeli budapesti kiállítás-rendezők, a hazai tárlatlátogatók és a lengyel „oldal” nézőpontjaira. A legutóbbit olyan magyar utazók idézésével oldja meg, akik külföldön találkozhattak Matejko műveivel, és kutatható írásos emléket hagytak a látottakról. Az egyik ilyen lehetőség például az 1873-as bécsi világkiállítás volt, ahol az osztrák pavilonban kiállított *Báthory István Pszkov alatt* és a *Lublini unió* című monumentális festmények nagy feltűnést keltettek. A szerző továbbá olyan más képekről is közöl adatokat, amelyeket Krakkóban megfordulva írtak le a kortársak. Ezt tette például Rátz István 1873-ban, Jeszenszky Kálmán 1914–1918 között, és Lowatinszky János József az 1910-es években. Az ő visszaemlékezéseikben olvashatunk a *Brandenburgi Albert meghódolása 1515-ben*, a *Kosciuszkó győzelme Raclawice mellett*, a *Wernyhóra* és a *Rejtan* című művekről.

A továbbiakban a magyar tulajdonba került alkotásokról esik szó. Bár ennek keretében négy konkrét kép-együttesről⁴ is olvashatunk részletesebben, a fejezet a tőlük független *Várnai csata* című képre vonatkozó kérdésfelvetéssel kezdődik, mint az egyedüli olyan Matejko-festmény, ami bizonyíthatóan hazai közgyűjteménybe került. A képleírásokat tartalmazó alfejezetekben a gyűjtéstörténeti megközelítés kap hangsúlyt, az egyes ismertetőkből továbbra is domináns elem marad az ábrázolások témájának történeti összefoglalása, és a kutatástörténeti mozzanatok megosztása.

3. Ferenc József Sobieski sírjánál. Akvarell, 1881, KNM. Részlet a könyvből
Joseph Francis I at the grave of Sobieski. Water-colour, 1881, MNK (Inv. No. MNK III-r.a-12780)
A detail from the book

A kutatástörténet különösen nagy szerepet játszik a *Ferenc József Sobieski sírjánál* című kép esetében. Az akvarell az uralkodó 1880. szeptember 1-je és 19-e között tartott galíciai és bukovinai szemléje egyik pillanatát örökíti meg. A közölt lap annak a sorozatnak a tagja, amellyel a szerző először a pannonhalmi bencés apátság gyűjteményében találkozott, ám később, könyve írásakor már a krakkói Nemzeti Múzeumban lelte fel.

Petneki Áron ezt követően a Matejko-festmények után készült reprodukciók felsorolásával és interpretálásával folytatja tanulmányát, amit az illusztrációk megjelenésének sorrendje helyett részben technikai, részben recepciótörténeti megközelítésből végez el. A leggyakrabban fametszetekről és litográfiákról átvett képek közül, népszerűségét tekintve messze magasan a *Báthory*-kép emelkedik ki, melyet már 1872-ben, a mű születésének és első reprodukciója megjelenésének évében, eredetiben is láthatott a hazai közönség. Ugyanakkor érdekes felfedezés, hogy Matejko relatíve ismeretlen, Magyarországon eredetiben „sosem járt” alkotásai közül, a 16. századi kozák hetman, Eustachy Daszkiewicz portréját megjelenítő lap tett szert hasonló népszerűsége. A reprodukció festett előképéről igényes, színes fotót közöl a monográfia, amely felcsillant valami abból a remek jellemábrázoló készségből, ami a lengyel festőt ügyes portretistává tette.

⁴ A Zsigmond Ágost és Barbara Radziwiłłówna (1867), a Ferenc József Sobieski sírjánál (1881), a Báthory Endre bíbornok arcképe (1867 után?), és a Díslettervek a pesti német színház számára (1882) című képek. PETNEKI 2018. 57–64.

4. Ostafij Daszkiewicz arcképe. Olajfestmény, 1874, SZMK. Részlet a könyvből
 Portrait of Ostafij Daszkiewicz. Oil on carton, 1874, MŠK (Inv. No. MSK/SzM/ 425)
 A detail from the book

A metszett reprodukciók mellett felmerült néhány, a sokszorosítás művészi gyakorlatával összefüggő további gondolat is, amelyek részletezésével valóban „kaleidoszkópszerűvé” válik a könyv belső szerkezete. Az egyik ilyen kérdés, hogy Matejko hogyan viszonyult a fényképezéshez. A másik, hogy személye és művészete példaképként milyen hatással volt a magyar festőkre. S végül, hogy történeti festőként milyen fogadtatásban részesült Magyarországon.

A szerző csupán feltételezi, hogy a festő maga is fényképezett. Képeiről vélhetően fotográfiai eljárással készültek reprodukciók, de ilyet egyelőre nem ismerünk. Igen értékes adalékot közöl a könyv akkor, mikor arról ír, hogy a korszak más lengyel művészei közül *Juliusz Kossak* (1824–1899) festményeit szintén fotókról ismerhette a magyar közönség. (A fotográfiákat egy névtelen lengyel megrendelő fizette ki Szeredniczky Nándor újpesti műhelyében, de sosem jött el értük.)

Matejko, mint a magyar festőtársak „példaképe”, mindenekelőtt Ipolyi Arnold fennmaradt véleménye nyomán válik önálló témává a kötetben. A besztercebányai, majd nagyvárad püspök, a Képzőművészeti Társulat elnökeként tartott 1882-es évvértékelő beszédében a lengyel festő művészetét emelte ki, mint a magyar festők számára alkalmas mintát, az impresszionizmus „divatviszketegségével” szemben. Munkácsy Mihályt is Ipolyi bízta Matejko követésére. Alkotásaik tükrében pedig Székely Bertalant és Benczúr Gyulát említhetjük meg, akik merítették kortársuk képi világából, festői felfogásából.

Később ez a megközelítés szolgál a könyv utolsó részeinek kiindulópontjául, melyek Jan Matejko utókor szerinti megítélésével foglalkoznak. Több idézet hangzik el Keleti Gusztáv kritikáiból, aki igyekezett reálisan látni a művészt, hangot adva kifogásainak még akkor is, ha az egyébként ellentmondott a többség véleményének. Formailag Jan színkezelését és kompozíciós megoldásait kimagasló jellemábrázoló tehetségének negatív „ellenpontjaként” fogalmazta meg, ugyanakkor történeti festészetében aktuálpolitikai mondanivalót fedezett fel, amelynek ábrázolását szintén pozitívumként értékelte.

Lezárásképpen, az utolsó fejezet azt mutatja be, hogy a Matejko halálát követő korszakok lengyel-magyar kapcsolatában milyen értelmezéseket nyert el a festő és az általa Európára hagyott művészi örökség. Bár a 19. század végi nagy „művészeti forradalom” és szemléletváltás tükrében egyes írók (például Lyka Károly, Malonyay Dezső) óhatatlanul elavultnak, de legalább a lengyel történelmi festészet „utolsó nagy alakjának” titulálta Matejkót, képei időről-időre mégis komoly aktualitást nyertek. Ebben a kontextusban esik részletesebben szó a budapesti Nemzeti Szalon három rendezvényéről, az 1928 májusában, majd az 1938-ban bemutatott lengyel csoportos kiállításokról, valamint az 1959. évi nagy lélegzetvételű Matejko-tárlatról. A legutóbbin a hazai közönség addig soha össze nem gyűjtött mennyiségben, egyszerre láthatta a lengyel alkotó számos festményét. Értékes konklúzió, hogy az említett kiállítások alkalmával a művész festészetének látomásos (vizionárius) jellegét emelték ki „ítészei”, függetlenül attól, hogy az adott tárlatot milyen politikai rendszerben rendezték meg.

A forrásértékű idézetekkel összedolgozott, olvasmányos törzsszövegeket bevezetés, kronológiai megfontolás alapján megírt rövid biográfia, valamint kép- és irodalomjegyzékek egészítik ki. Bár a bibliográfia a teljesség igénye nélkül készült, mégis nagyszerű, tagolt összefoglalóját adja a Matejko életrajzával, munkásságával foglalkozó legjelentősebb hazai és lengyel szakirodalomnak. A klasszikus művészettörténeti tanulmányok, kiállítás-katalógusok, kismonográfiák mellett, Petneki Áron számos forráskiadványt használt fel. Értesítőkből, képviselőházi naplókból (1872, 1892 és 1901), korabeli sajtóorgánumból, visszaemlékezésekből (például Görgey István, Keleti Gusztáv naplói) emelte ki azokat a részleteket, melyek a Matejko-oeuvre szempontjából, a legkülönbébb aspektusokból váltak jelentőssé. E felsorolás ugyanakkor világosan rámutatott arra is, hogy sem lengyel, sem magyar részről nem született eddig a teljesség igényével a művész magyarországi kapcsolataival, vagy kifejezetten magyar vonatkozású művei hazai és külföldi recepciójával foglalkozó írás.

A szerző humoros vonásokra érzékeny nyelvezetével, összetett látásmódjával képes egészen közel hozni olvasóihoz könyve főszereplőjét. Sokat segít az értelmezésben, hogy a hazai és lengyel kortársakról egyesével alap- és magyarázó adatok szerepelnek a vonatkozó lábjegyzetekben. Az olvasás élményét pedig még teljesebbé teszik az igényesen szerkesztett, nagy felbontású, időnként duplaoldalas színes illusztrációk. Érdekes ízt ad a teljes olvasmánynak, hogy írója a fejezetek címébe idézeteket csempészt. Bár az olvasónak néha hiányérzete támadhat attól, hogy az idézetekhez nem mindig tartozik közvetlen forrásmegjelölés, a szövegeknek határozottan költői benyomást kölcsönöznek. (Több esetben természetesen a törzsszöveg hamarosan világossá teszi az idézet eredeti kontextusát, de szerencsésebb lett volna hivatkozásban vagy zárójeles megoldással megjelölni a forrásukat.)

Szakmai szempontból a könyvbe foglalt biográfia egyik legizgalmasabb újdonsága, hogy pontosan tisztázza Matejko két bátyja katonai szolgálatának kevésbé ismert, tragikus utótörténetét. A festő testvérei az 1848–1849-es magyar szabadságharc idején jelentkeztek *Hipolit Kuczyński* önkéntes csapatába, amely megalakulását követően Görgey Ármán őrnagy különítményének lengyel egységévé vált. Lengyelek és magyarok együtt szenvedtek vereséget Túrócszentmártonnál 1849. június 22-én. A testvérek egyike, Zygmunt nem sokkal később belehalt lőtt sérülésébe, ám bátyja, Edmund halott öccse papírjait átvette, és a neve alatt élte le életét, emigráns katonaszökevényként. Így világossá válik az olvasó számára, hogy Jan Matejko szegényes idegennyelv-tudása mellett, politikai okokból sem beszélhetett családjáról, még 1873-ban sem, mikor Magyarországra látogatott.

Igen értékes adalék a mára már múzeumi műtárgyakká transzformálódott festmények provenienciáját és utótörténetét érintő kutatás friss eredményeinek publikálása. A kötetben szintén helyes megállapítások hangzanak el Matejko történelmi festményeinek anakronizmusáról. Ugyanakkor, a könyv nem nélkülözi az analógiaként említhető, magyar festők ecsetjétől származó kortárs alkotásokat sem.

Mindazonáltal szükséges hangsúlyoznunk, hogy a monográfus elsősorban művelődéstörténezként közelített témájához, így könyve eredményeként nem klasszikus értelemben vett művészettörténeti vagy muzeológiai munka született. Kétségtelen azonban, hogy a szerző tanulmányát – széles látókörének és műveltségének köszönhetően – nemcsak élvezettel, hanem haszonnal forgathatják a művészettörténet-tudomány ismerői, művelői is.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

MNK = Muzeum Narodowe w Krakowie (Krakkói Nemzeti Múzeum)

MŚK = Muzeum Śląskie w Katowicach (Sziléziai Múzeum, Katowice)

ZKW = Zamek Królewski w Warszawie (Királyi vár, Varsó)

Felhasznált irodalom:

PETNEKI 2017

PETNEKI ÁRON: „A kép többi része a csata gomolygása”. Matejko és a magyarok. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia mint művészeti színtér I–II. (I. Az aranykor társadalma és a művészetek, II. A festészet párhuzamos narratívái)*. Szerk. SÁRMÁNY-PARSONS Ilona–SZEGŐ György. Műcsarnok, Budapest, 2017. II. 109–123.

PETNEKI 2018

PETNEKI ÁRON: „Oh az ecset nagy szónok!” Jan Matejko és a magyarok. Rézbong Kiadó, Budapest, 2018 (*Felczak Könyvek* sorozat)

MALINOWSKY 1993

JERZY MALINOWSKY: *Matejko. Obrazy olejne*. Katalog. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk–Arkady, Warsaw, 1993